

E. Vilde nim.
Tallinna Pedagoogiline Instituut
Eesti keele ja kirjanduse kateeder

A. Villup

ADVERB EESTI KEELES

Tallinn 1969

A - 88607

ENSV KÕRGEMA JA KESE-ERIHARIDUSE MINISTEERIUM
E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut
Eesti keele ja kirjanduse kateeder

A. V I L L U P

A D V E R B E E S T I K E E L E S.

Õppenmaterjal

Tallinn. 1969

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

E E S S Ö N A

Käesoleva õppematerjali eesmärgiks on anda ülevaade adverbide kui sõnaliigi esinemusest kaasaegses eesti kirjakeeles. Tööd kasutavad E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi eesti keele ja kirjanduse eriala üliõpilased õppevahendina eesti keele erikursuse ja eriseminari raames, samuti abiõppematerjalina kaasaegse eesti keele ja eesti keele ajaloo kursuses.

Adverbide päritolu, nende morfoloogia ning derivatsioon, semantiliste ja süntaktiliste iseärasuste eritlemise kaudu püütakse näidata adverbide osa eesti keele sõnaliikide süsteemis. Käsitlus püsib üldiselt sünkroonia pinnal. Keeleajaloo poole pöördutakse ainult neil juhtudel, kus see on vajalik sõna kaasaegse kuju või tähenduse mõistmiseks, samuti adverbiteuletusliidete etümoloogiseerimisel.

Näitematerjal on kogutud nii eesti ilukirjanduse klassikast kui tänapäeva autorite loomingust ja ajakirjandusest. Õppematerjal hõlmab ligikaudu 2200 sõnasedelit, millest on tsiteeritud üle 1200 näite. Näidete valikul ei ole eelistatud üht või teist autorit. Töös ei iseloomustata ka eri autorite keeletarvitust adverbide seisukohast ega püüta tõmmata piiri adverbide esinemuse vahel ilukirjanduse ja ajakirjanduse keeles, vaid taotletakse tutvustada adverbide olemust ja osa eesti kirjakeeles üldse.

SÕNALIIK KUI KEELE KATEGOORIA

Sõnaliigid on keele põhilisi kategooriaid. Seetõttu on loomulik, et sõnaliikide piiritlemine ning lähem iseloomustamine osutub esimeseks etapiks mis tahes keele grammatika uurimisel ja kirjeldamisel. Sõnaliigid on pidevalt püsinud keeleteadlaste huvi keskpunktis. Nende esinemus eri keeltes ja keelkondades on muutunud omamoodi "igaveseks" probleemiks, mida on üritatud mitmel viisil lahendada. Siiani puudub aga usaldusväärne sõnaliikide üldteooria. See peab kujunema vähehaaval induktsiooni teel nende printsiipide alusel, mis tulevad üksikute keelte ning keelterühmade konkreetsete sõnaliikide uurimisest. Kaasaegsete meetoditega teostatav eri keelte struktuuri analüüs on igatahes juba loonud eeldused niisuguse teooria kujunemiseks tulevikus.³⁴⁾

Sõnaliikide uurimine keskendub kolme põhiprobleemi ümber. Need on:

- 1) keele ja mõtlemise vahekorra kajastumine eri sõnaliikides,
- 2) sõnade liigitamise üldised põhimõtted ja kriteeriumid,
- 3) sõnade klassifitseerimine konkreetsetes keeltes ja keelkondades, silmas pidades nende struktuurilisi iseärasusi.³⁵⁾

³⁴⁾ Vrd. István Papp. Die Hauptrichtungen der finnischen Wortartenforschung. FUF. Band XXXIV. Heft 1. Helsinki 1961. Lk.

³⁵⁾ Vrd. ka Б.А.Серебrenников, Секторная структура языка и проблема частей речи. - Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов. Тезисы докладов на открытом расширенном заседании ученого совета Института языкознания АН СССР. Ленинград 1965. Lk. 9.

Vt. veel Paavo Ravila, Sanaluokat, erityisesti uralilaisia kieliä silmällä pitäen. - Virittäjä 1953, 57. vuosikerta, 1. vihko. Helsinki 1954. Lk. 41.

Sõnaliik kui keele kategooria on universaalne, s.t. omane kõigile (isegi inkorporeerivatele) keeltele. Nimetatud asjaolu tõendab sõnaliigi kategooria tähedat seost mõtlemise üldiste kategooriatega, väärtamata keelele. Sõnaliikide omadused eri keeltes väljendub nende vormides ja tähendustes.

Sõnaliigid kujunesid aegade vältel inimese abstraheriva mõttegevuse tulemusena. Seda mõistsid juba antiikfilosoofid ja seepärast on Aristoteelse päevist alates õpetus sõnaliikidest seostatud loogikaga. Sõnaliigi kui loogilis-grammatilise kategooria keelelisele karakteristikale hakati suuremat tähelepanu pöörama mõeldumud sajandil, seoses keelteaduse muutumisega iseseisvaks distsipliiniks. Rõõlise aktuaalsuse omandab küsimus suhetest mõtlemise kategooriate ja sõnaliikide vahel kaasajal.

Mõtlemise kategooriate suhted sõnaliikidega on küllaltki keerulised. Eri sõnaliikides võivad ristuda mitmed loogilised kategooriad, nagu substantiiv, kvaliteedi, kvantiteedi, relatsiooni jt. kategooriad. Nii näiteks väljendab nimisõna substantiiv kategooriat, aga ka abstraktseid nähtusi ja suhteid; tegusõna ühendab endas liikumise ja tunnuse kategooria, väljendades ühtlasi predikatsiooni; määrõnades võivad kajastada kvalitatiivsed, kvantitatiivsed, lokaalsed, temporaalsed, kausaalsed jm. tunnused ning suhted jne.)

Keelteaduses valitseb üldiselt arvamus, et keele ja mõtlemise varasel arenguastmel olid mõtlemise kategooriad ja sõnaliigid omavahel vastavuses, näiteks esines substantiiv kategooria alati nimisõna kujul, mis oli lause subjektiks. Sedamööda kuidas areneb inim mõtlemine, tekib keeles uusi sõnaliike, laienevad üksikute sõnaliikide funktsioonid. See võimaldab hakata mõistet väljendama erinevast aspektist, erinevate leksikaal-grammatiliste vahenditega, s.o. sõnaliikidega. **)

*) Vrd. A. H. Савченко, Части речи и категории мышления. Издательство Ростовского университета, 1959. Lk-d 4 ja 50 - 55.

Vrd. ka A. Päril, Mõisteõpetuse põhiküsimusi. Rotaprint. Tartu 1966. Lk. 34-36.

**) Prantsuse keelteadlane A. Séchehaye on veenvalt näidanud, kuidas keele ja mõtlemise peamine erinevus seisnebki selles, et keel võib sama mõistet edasi anda erinevate vahendite sõnaliikidega. Nii näit. kajastavad prantsuse keeles sama

Palju vaidlusi on esile kutsunud küsimus sõnade liigitamise printsiipidest. Senistes klassifikatsioonides domineerib kolm sõnade liigitamise põhimõtet: 1) leksikaal-semantiline (lähtub sõna leksikaalsest iseloomust ja tähendusest), 2) morfoloogiline (lähtub sõna ehitusest ja vormistikust), 3) süntaktiline (lähtub sõna funktsioonist lauses).

Suur osa keeleteadlasi, sealhulgas paljud juhtivad nõukogude lingvistid (näit. V. Vinogradov, R. Budagov, N. Pospelov, V. Žirmunski, L. Bulahhovski jt.), arvestavad sõnaliikide iseloomustamisel kõigi kriteeriumide (leksikaal-semantiliste, morfoloogiliste ja süntaktiliste) koostoimet, mis on täiesti põhjendatud, silmas pidades sõnaliikide komplitseeritud iseloomu ja laiahaardelisi funktsioone. Näiteks formuleerib N. Pospelov sõnaliike järgmiselt: sõnaliigid on leksikaal-grammatilised sõnade klassid, mida iseloomustavad tähendus, vastavad grammatilised kategooriad, muute-ning tuletusvormid ja süntaktiline funktsioon.^{*)}

Oma seisukohaga sõnaliikide küsimuses esineb B. Serebrennikov. Tema arvates pole sõnaliikide probleem traditsiooniliste kriteeriumide najal võib-olla üldsegi lahendatav. Sõnaliikide määratlemiseks on vaja kõigepealt välja selgitada nende primaarsed ja sekundaarsed tunnused. Serebrennikov kõneleb keele sektorilisest struktuurist, kus igal keeleelemendil on teatav koht keelises tervikus, oma kindel esine-

põhimõistet sõnad lumière 'valgus', lumineux 'valendav, valges sära', lumineusement 'valendavalt; säravalt', briller 'valendama; särama' jne. (vrd. näit. eesti keeles valgus, valge, valendama, valendavalt, valkjās, valkjalt). Tõeline erinevus keele ja mõtlemise mehhanismi vahel tuleneb sellest, et keel ei taotlegi loogilist täiust, vaid peab silmas praktilist eesmärki - mõtte arusaadavat ja ökonoomset väljendamist.

Vt. A. Séchehaye, Essai sur la structure logique de la phrase. Paris, 1926. lk. 98 jj-d.

Soome keeleteadlane M. Airila nimetab nähtust, s.t. sama mõiste väljendamist erinevate sõnaliikide vormis keeleliseks "muundumiseks". "Muundumine" on võimalik kahel põhjusel. Nendeks on: 1) mõiste ja sellele vastava tähenduse stabiilsus, 2) sõna vormi ja süntaktilise funktsiooni muutlikkus.

Vt. István Papp, Űr.cit., lk. 10-15.

*) Vrd. Современный русский язык. Морфология. Под ред. В. В. Виноградова. Москва 1952. Лк. 36.

Vrd. ka В. М. Жирмунский, О природе частей речи и их класси-

missfäär või sektor. Etimoloogial ei ole Serebrennikovi arvates kuigi suurt tähtsust sõnaliikide probleemi lahendamisel kaasaegsete keelte seisukohast. Tähtis on sõna funktsioneerimine keeles, tema esinemine ühes või mitmes sektoris. Sõnavara sektoriline analüüs ei võimalda määrata üksnes sõnaliikide piire, vaid toob esile ka üleminekuvormid sõnaliikide vahel, osutab sõnade siirdumisele ühest liigist teise.^{*)} Nagu hiljem näeme, saab seda meetodit efektiivselt rakendada määr sõna ja kaassõna käsitlemisel eesti keeles.

Kesolevas töös ei peatuta üksikasjalisemalt sõnade liigitamisel ja sõnaliikidel üldse, kuna otseseks vaatlusobjektiks on määr sõna eesti keeles. Piirdume seepärast määr sõna kui sõnaliigi iseloomustamisega. Arvesse võttes sõnade liigitamise eeltoodud põhialuseid, võib määr sõna üldkeeleteaduse seisukohast defineerida järgmiselt.

Adverb on grammatilis-leksikaalne kategooria, mis hõlmab muutumatud (kõändumatud, pöördumatud, ühildumatud) sõnad. Laiendades tegusõna, omadussõna või teist määr sõna (mõnikord ka nimi-, arv- või asesõna) esinevad adverbid määruse või määrusliku täiendi (erandlikult ka öeldistäite) funktsioonis ja väljendavad vastavalt liigile tegevuse, olukorra, mõtuse või omaduse (erandlikult eseme või olendi) iseloomulikku tunnust või mitmesuguseid suhteid.^{**)}

Toodud definitsioon, eriti selle adverbilise semantikat puudutav osa näitab, et adverbilise mõel pole meil tegemist niisuguse kindlapiirilise kategooriaga, nagu seda on näiteks nimisõna või tegusõna. Adverbilise lähem morfoloogiline, süntaktiili-

Ürd, ka В.М.Лирмуцкий, О природе частей речи и их классификация. - Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов. Тезисы докладов на открытом расширенном заседании ученого совета Института языкознания АН СССР. Ленинград 1965. Лк.4-5.

^{*)}Ürd, Б.А.Серебрянников, op.cit. Лк. 9.

^{**)} В.В.Виноградов, Русский язык. Москва-Ленинград 1947. Лк. 540.

ne ja semantiline iseloomustus võib ainult süvendada muljet adverbist kui sõnaliigist, mida ei saa määratleda vajaliku täpsusega.

Arvestades soome-ugri keeltele priti omast nähtust - sõnade siirdumist ühest liigist teise - tuleb neis keeltes adverbis iseloomustamisel kõige tähtsamaks pidada tema funktsiooni antud kontekstis. *)

1. ADVERBI MORFOLOOGILINE, SUNTAKTILINE JA SEMANTILINE ISELOOMUSTUS

Järgnevalt võtame vaatluse alla adverbis morfoloogilised, syntaktilised ja semantilised tunnused eesti keeles.

Morfoloogiliselt iseloomustab adverbis 1) etüoloogiline ja vormiline seos teiste sõnaliikidega, 2) spetsiaalsete adverbis tuletavate sufiksate olemasolu, 3) muutvormide osaline või täielik puudumine. Määr sõnana võib esineda adverbialiseerunud käänd-, harvemini pöörd sõnavorm (näit. sedamaid, ruttu, lõpmata; vrd. ka vene кругом, лежа, saksa keineswegs jne.) või sõnatuletusvorm (näit. kiiresti, selili, lackil; vrd. ka vene живо, saksa gänzlich, inglise happily jne.). Adverbis päritolu ja vormi määritamine edaspidi üksikasjaliselt. Üldkeelteaduses peetakse adverbis kõige olulisemaks morfoloogiliseks tunnuseks tema muutumatust. Soome-ugri keeltes seisukohast ei saa aga tunnustada adverbis muutumatuks sõnaliigiks, kuigi vanemas feno-ugristikas kohtame indo-euroopa keelteaduse mõjul ka, niisugust vaatekohta. Nõukogude feno-ugristidest konstateeris esimesena adverbis muutuvust D. Bubrich, tõestades seda veenvate näidetega komi-sürja keelest (näit. талун! tänan!, талунсянт! tänasest!, талунось! tänaseni, tänini!). **)

*) Vrd. В.Е. Злобина, К вопросу о причинах перехода слов из одной части речи в другую в финском языке. - Прибалтийско-финское языковедение. Москва 1961. lk. 78 jj-a.

**) Vt. Д. Бубрих, Грамматика литературного коми языка. Ленинград 1949. lk. 88 jj-a.

Vrd. ka P. Ariste, Adverbis arengisest Läänemere keeltes. - Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale. Tallinn 1952. lk. 103 - 105.

Kaasajal on enamik soome-ugri keeleteadlasi ühel nõul selles, et soome-ugri keeltes on adverb osalise muutuvusega sõnaliik. Besti keeles (üldse läänemeresoome keeltes) deklioneerub määr-sõna kahäänetes, kaasa arvatud vanad väljasurnud kohakään-ded (vt. ka lk. 68-69), näit.: ...vahtis...sinna sisse... (Vilde MP 134.) - Need, kes talvitasid Antarktises või viibisid seal..., toovad sealt... kaasa veel Oskar Grigorjevitš Kritšaki laulud. (Smuul JJ 175.)...poiss vaatab kõrvale. (Liiy T 244) - Kõrval...on ametis aerometeoloogid. (Smuul JJ 43.) - Külamees kõrvalt...ei imesta vähe... (Vilde MP 175.) Adverbi muutmine teistes käänetes (peale kohakäänete) pole nähtavasti olnud süntaktiliselt põhjendatud. Deklioneeruvad koha-, aja-, olukorra- ning seisundi- ja teomäärsõnad (määrsõnade semantilise liigituse kohta vt. lk. 19 jj-d).

Adverbide käandumist esineb teisteski keelkondades. Samo-jeedi keelkonda kuuluvas neenetsi keeles deklioneerub adverb kõigis käänetes peale nimetava. Adverbi deklioneerumist võib kohata veel türgi-tatari ja mõnede teiste keelkondade keeltes. Järelikult pole ka üldkeeleteaduse seisukohast õige väita, nagu oleks adverb muutumatu sõnaliik.*) Adverb võib soome-ugri keeltes muutuda ka ses suhtes, et taile lisanduvad possessiiv-sufiks (näit. soome keeles takanani 'minu taga?', takanasi 'sinu taga', takanansa-takanaan 'tema taga' jne.). Besti keeles on säilinud rudimendina 3. isiku possessiivsufiks arhai-listes adverbides nagu iganes, iseäranis, üksnes jt. (vt. lk. 64). Sufiksil on siin küll ainult puhtrõhutav ülesanne. Adver- bi veelgi kaugemale arenenud muutuvusest soome-ugri keeltes pakub näiteid mordva keel, kus adverb koguni konjugeerub.**)

Grammatilise muutumise nähtuseks tuleb pidada ka mõnede kohta, aega, viisi ja määra väljendavate adverbide komparee- rumist, näit. kaugel - kaugemal - kõige kaugemal, ruttu - ru- temini - kõige rutemini (vt. lk. 69 - 70). See muutumise viis

*) Vt. P. Ariste, op. cit., lk. 104.

**) Näit. meen 'siin (olen) mina', meen 'siin (oled) sina', meen 'siin (on) tema', meen 'siin (oleme) meie' jne. Seals. Lk. 104.

on esindatud ka indo-euroopa keeltes (näit. vene твёрдый - saksa scharf - schärfer - am schärfsten).

Lauses laiendab määr sõna eeskätt tegusõna, väljendades tegevuse või olukorra laadi või iseloomulikku tunnust, näit.: Ikka tegi kuskil haiget ja ikka oli raskemate tõstmiste juures tundmus, nagu peaks sees miski rebenema. (Tammsaare TÕ I 324.) Pilvede liikumist kuulan/ kinnisilmi siin lamades niis- kes tumedas rohus. (Rummo LL 23.) ... võrasid aeglaselt van- gutab, kahinal hingab vahtrik. (Seals.) Ent süntaktiline kri- teerium on adverbil puhul küllaltki ebamäärane. Esiteks laiendab adverb ka omadussõna ja teist määr sõna, isegi nimisõna, arv- ja asesõna, näit.: Ristikhein oli küll haruldaselt hea. (Tammsaare TÕ I 523.) ... liiga ruttu said aastad teis. (Vaarandi VL 110.) ... vahel on neil suur hõda nende kluttidega/ kes kuresaapais ja salkus juuksetuttidega. (Vetemaa L 89.) Pikuselt oli Velle tagantpoolt kolmas. "Jumal ja sina, teie kahekesi," ütles poiss. (Tammsaare TÕ I 324.) Teiseks võivad tegusõna lauses laiendada ka teised sõnaliigid peale määr sõna (näit. kirjutatan tindiga, jutustab kõigest, künnest piisab, kasvab suureks). Määr sõnal on siiski üks formaalne tunnus, mis teda süntaktiliselt eristab teistest samas või lähedases funktsioonis esinevatest sõnadest. See on ühildamatus. Määr sõna ei ühildu tema poolt laiendatava sõnaga ei käandes ega arvus. Võrdleme näiteks järgnevaid lauseid. Aukus silmadega tütarlaps läks üle tänava... (Tuglas VI 429.) (Siniste silmadega tütarlaps läks üle tänava.) Alles hilja õhtul jõudis ta oma väljamäe kätte. (Tammsaare TÕ I 321.) (Ta jõudis koju hilisel õhtul.) Nii nad seal siis agarasti täitavad. (Vetemaa L 89.) (Nad töötavad maalritena.) ... hakka kas või ise neid kividega vinkima, ikkagi ei lähe nad puruks. (Tammsaare TÕ I 263.) (Majad varisesid rusudeks.) Boriss Tšernov ... iseloomustas... elu ja enda olukorda seal. (Smuul JJ 46.) (Ta iseloomustas sealset olukorda.)

Kongruencerumatust võibki pidada määr sõna üheks tähtsamaks

süntaktiliseks tunnuseks mitte ainult eesti keeles, vaid lähemeresoome keeltes üldse.*)

Lauseliikmena täidab adverb määruse või määrusliku täiendi, teatavalt juhtumeil ka predikatiivi funktsiooni, näit.: Jaagup oli päris kindel, et ta ka tänavu pääseb... (Tammsaare TÕ I 324.) ...Kuid raagus oksil veelgi ripub /see sügisand... (Vaarandi VL 212.) Poiss oligi vait ja kasvas. (Tammsaare TÕ I 330.) (Abimäärsona ja rõhumäärsona osa kohta lauses vt. lk. 12, 14, 18.)

Traditsioonilises keeleteaduses, sealhulgas ka soome-ugri keeleteaduses rakendati ja rakendatakse osalt praegugi sõnade liigitamisel klassikalist jaotust - iseseisvad sõnad (noomen, verb) ja partiklid e. abisõnad, kusjuures abisõnadena vaadeldakse ka määrsonu.***) Nimetatud käsitlus jätkab ladina grammatikast pärinevat tava ega arvesta konkreetsete keelte sõnaliikide iseärasusi. Silmas pidades määrsona olemust ja funktsiooni soome-ugri keeltes, ei saa määrsonade paigutamist abisõnade hulka pidada põhjendatuks. Määrsona semantiline ja süntaktiline iseseisvus on väljaspool kahtlust: määrsonad väljendavad iseseisvaid mõisteid, omavad leksikaalset ja grammatilist tähendust, esinevad lauseliikmetena. Morfoloogiliseltki pole soome-ugri keelte määrsona muutumatu, vaid osalise muutuvusega sõnaliik. Määrsonade etümoloogiline ja funktsionaalne seos teistesse sõnaliikidesse kuuluvate sõnadega on soome-ugri keeltes märksa tihedam ja mitmekülgsem kui paljudes teistes, sealhulgas indo-euroopa keeltes.

Küllaltki problemaatiline ja seni vähe uuritud on määrsonade süntaktilis-semantiline klassifikatsioon eesti keeles. Selle järgi liigituvad määrsonad iseseisvateks, abi- ja rõhumäärsonadeks. Kõik, millest oli juttu eespool, puudutas kas peamiselt või ka ainult iseseisvaid määrsonu, s.t. määrsonu, millel on leksikaalne ja grammatiline tähendus ja mis esinevad

*) Vrd. ka Erik Ahlman, Adverbeistä.-Virittäjä 1933. Seitsemäs neljättä vuosikerta. Helsinki 1933. Lk. 137 jj-d. Vt. ka István Papp, op. cit. Lk. 6 - 8.

**) Vrd. István Papp, op. cit. Lk-d 2-10 ja 17-22.

iseseisvate lauseliikmetena.

Abimäärsõna ehk prefiksaaladverb *) on määrsõna spetsiifiline alaliik eesti keeles ja ühtlasi selle keele sõnaliigilisi iseärasusi. Abimäärsõnana käsitletakse niisugust määrsõna, millel ei ole semantilist ega süntaktilist iseseisvust. Oleks aga väär pidada prefiksaaladverbi abisõnaks, puudub tal ju partiklitele omase grammatiliselt "abistav" (sõnu siduv ja seostav) funktsioon. Abimäärsõna ei väljenda aga ka iseseisvat mõistet, vaid täpsustab, täiendab, modifitseerib tema poolt laiendatava tegusõna tähendust, moodustades seega koos tegusõnaga mõistelise, süntaktilise terviku - ühendtegu sõna.**)

Ühendtegu sõna süntaktiline terviklikkus väljendub selles, et tegusõna ja abimäärsõna on üheks lauseliikmeks,***) näit.:

Joonas oli ilma söömata, kuid ei pannud seda tähele. (Hint TR III 208.) (Üeldis.) Kui hea tunne on vastu võtta häid otsuseid. (Smuul JJ 15.) (Alus.) Lauljad ei teadnud midagi ette võtta. (Särgava P 141.) (Sihitis.) ...Maria katsed kinni katta juba tekkinud lõhet. (Smuul JJ 202.) (Täiend.) Kodunt välja minnes oli ta süda raske. (Bornhöhe T 28.) (Määrus.)

Kõige sagedamini võib kohata ühendtegu sõnades prefiksaaladverbe, nagu alla, edasi, ette, ilma, järele, kaasa, kinni, kokku, kõrvale, lahti, läbi, maha, mööda, peale, ringi, sisse, tagasi, vahela, vastu, välja, ära, üle, üles, ümber jt. Näit.:

...teie vooruseõpetusest sooviksin ... heameelega ilma jääda. (Vilde MS 129.) ... ta oli kõigest sellest, mis ta oli pidanud läbi elama, sügavasti vapustatud... (Ristikivi IS 198.)

*) Vt. Eesti keele süntaks I. Toimetanud K. Mihkla. Tallinn 1964. Lk. 83-84.

***) Indo-euroopa keeltes vastavad meie abimäärsõnadele prefiks- või verbi juurde kuuluvad postpositsioonid, näit. vene от/кажется (vrd. ära ütleva), saksa auf/machen (vrd. lahti tegema), inglise to look up (üles vaatama).

***)) Ühe lauseliikmena vaatleb neid kaasaegne eesti keele süntaksi käsitus. Keele analüüsimisel vahetute moodustajate printsibiil, mis peab silmas keelematerjali liigendamist kõige väiksemateks üksusteks, tuleks abimäärsõna süntaksi tasandil eraldada iseseisva moodustajana. Selle meetodi rakendamise kohta vt. ka С. С. Маркуларов, В вопросу о служебных словах (на материале английского языка). - Иностранные языки в школе 6, 1955. Lk. 75-77-1.

Jällegi otsis ta kraavikalda salaorgid üles ja kiskus nad väl-
ja, aga enam ei pildunud ta neid kraavi, vaid korjas kokku...
(Tammsaare TÕ I 344.) Istusin...näidendi kallal, kirjutasin
ümber, (Smuul JJ 60.)

Iseseisvate adverbidena väljendavad loetletud sõnad koh-
ta, suunda, olukorda või viisi. Paljusid määrsõnu kasutatakse
paralleelselt nii iseseisvas kui prefiksilises funktsioonis,
näit.: ...nagu puhuks jooma hakkav sõnn oma lailali sõõrmetest
ta peale. (Smuul JJ 172.) - tõusti lauast ja mindi lailali.
(Tammsaare TÕ I 279.) ...ka ülal talus elab ta ikka oma elu...
(Seals. 227.) ...olles ta ümbritsenud sündmuste... tellingute-
ga, mis püsivad ülal ainult tänu temale... (Smuul JJ 98-99.)

Osa määrsõnu seevastu ei esine kunagi iseseisvalt, vaid
ainult ühendtegu sõna komponendina, näit. alal (hoidma), esile
(kutsuma), käsile (võtma), luhta (minema), plehku (panema),
tallele (panema), tähele (panema) jt.; ...mul polnud...õigust
...lasta oma isa head ära luhta minna... (Ristikivi IS 12.)
"...ma võin välja minna, kui ta viimase toa käsile võtab..."
(Vilde MP 32.) Võib-olla polnud ta seda tähelegi pannud...
(Tammsaare TÕ I 403.)

Mõned abimäärsõnad võivad tegusõnast olenevalt muutuda
kohakänetes (nagu iseseisvad määrsõnadki), näit.: ...neid
omadusi võtsin ma Tallinnast liiga vähe kaasa. (Smuul JJ 96.)
Tal on ju oherdi kaasas. (Tuglas VI 372.) Oh, oh, nüüd see
läheb, mööda see läheb! (Seals. 378.) Aga siis oli kõik möödas...
(Tammsaare TÕ I 174.) ...püüan kirjutamise ajal...üles kruvida
usku endasse... (Smuul JJ 55.) ...mis püsivad ülal ainult tänu
temale... (Seals. 99.)

Abimäärsõnade eraldamine omaette alaliigiks on tõstatanud
mitmeidki küsimusi. Kõige problemaatilisem tunnuks olevat abi-
määrsõna piiride küsimus. Eesti keeles leidub hulgaliselt ver-
bi ja teatavas käändes oleva noomeniühendeid, mis semantiliselt
ega süntaktiliselt ei erine ühendtegu sõnadest, näit. aru saa-
ma, osa võtma, paika panema, heaks tegema, ühte langema jt.
Tekib küsimus, kas pidada neidki ühendtegu sõnadeks või mitte,
ja kui ühendtegu sõnadeks, kas käsitleda mitteverbaalset kom-
ponenti käändsõnana või abimäärsõnana. Tundub, et ühtlase
huvides ja arvestades taolistes sõnavormides toimunud semanti-
lisi nihkeid võiks viimaseidki vaadelda abimäärsõnadena. Veelgi

raakem on tõmmata piiri ühendtegu sõna ja fraseoloogilise ühen-
di vahele. Näiteks peetakse ühendeid nagu kallale kippuma,
mahti saama, luhta minema, tallele panema, tähele panema jt.
üldiselt ühendtegu sõnadeks. Vastavate abimäärsõnade etümoloogia
ja neis teatava määranil sarnilind piltlikkus aga lubaksid neid
vaadelda ka idioomidena, seega keele fraseoloogiliste vahendi-
tena. Taolised ja muud küsimused seoses abimäärsõnadega vaja-
vad eriuurimust.

Teiseks määrsõna süntaktilis-semantiliseks alaliigiks
eesti keeles on rõhumäärsõna. Rõhumäärsõna iseärasuseks on
leksikaalse tähenduse puudumine. Rõhumäärsõna näitab kõneleja
suhtumist lauses avaldatud mõttesse või ka üksiku sõnaga
(lauseliikmega) väljendatud mõistesse. Kuna rõhumäärsõna ise
ei väljenda mõistet, vaid suhtumist, ei saa ta olla lauseliik-
meks, vaid ainult lauselaiendiks, s.t. lauseväliseks elemendiks,
millel on modaalne, rõhutuv funktsioon. Morfoloogiliselt on
rõhumäärsõna muutumatu.

Rõhutavas funktsioonis esinevad määrsõnad, nagu aina,
ainult, arvatavasti, iganes, igatahes, ilmselt, isegi, ise-
kranis, ju, just, ka, kahjuks, kahetlemata, kindlasti, koguni,
kunagi, küllap, lausa, lihtsalt, lisaks, loodetavasti, mitte, muudu,
muidugi, muudkui, muuseas, naljalt, nii-öelda, nähtavasti,
näiteks, pealegi, pigemini, puha, siiski, sugugi, suisa, tea-
dagi, teatavasti, tingimata, tõenäoliselt, tõesti, vaevalt,
vahest, vist, vististi, võib-olla, õieti, õigupoolest, õnneks,
üha, üksnes, üldiselt, üldse, üsna jt. Näit.: Arvatavasti ei
käitu ka mina paremini... (Smuul JJ 31.) Muidu sõideti üsna
vaiksel edasi... (Tamsaare TÕ I 290.) Vesi polnud nähtavasti
mitte väga ammu jooksa pääsenud... (Seals.128.) ...pidustus-
te stsenaarium - puha voolavates värssides - (Smuul JJ 43.)
See tuli ei põletanud üldse - vastupidi, tundsin koguni meel-
divat jahedust. (Ristikivi IS 57.)

Rõhumäärsõnad on hilisemad kui teised adverbid ja kõne-
levad mõtlemissel ning keele suhteliselt kõrgest arengutasemest.
Rõhumäärsõnade teket ei põhjustanud otsene leksikaalne ja
grammatiline vajadus, vaid inimese tarve individualiseerida
oma mõtteavaldusi, väljendada isiklikku suhtumist tegelikkusse,
emotsioone jm. Peale selle tähendab rõhumäärsõnade kasutamine

Ökonoomiat: rõhumäärsonad võimaldavad edasi anda üsna keerulisi mõttekäike, samuti subjektiivset suhtumist, mille väljendamine teisel viisil nõuaks rohkem sõnu, isegi terveid lauseid.^{*)} Nii näiteks võiks lauset "Tema igatahes tuleb" tõlgendada rõhumäärsonast lähtudes järgmiselt: tema tuleb kindlasti, aga kas keegi veel tuleb, on teadmata, kuigi võimalik.

Eriti armastatud on rõhumäärsonad kaasaja kirjakeeles. Rõhumäärsonade kaudu kõneleb sageli alltekst, nad vihjavad autori või teiste isikute mõtteile ja tundeile, nagu seda võivad osutada alljärgnevadki tekstikatkendid.

Kaks ja pool miljarđit inimest ei sulataks suudlustega üles ka keskmist jumäge. Ja üldse ...^{**)} On olemas ilus vana laul: (Smuul JJ 84.)

... hakkas kõnelema, kuidas neid teenida. Nimelt nõnda: tema istub toas nagu intelligent kunagi. Veel enam - ta hakkab inglise keelest tõlkima... (Seals.150.)

"... See on vist kõikide meeste viga..."^{***)} - "Küllap vist." (Tuulik TEV 8.)

Ma arvasin vastuseks, et nüüd on ajad muutunud. - "Ju ikka on", ütles Triin pisut üllatumult. (Seals.8.)

Rõhumäärsonad on üldreeglina arenenud iseseisvatest määrsonadest viimaste tähendusliku abstrahmeerumise ja desemantiseerumise tulemusena. Oletatavasti pole areng olnud vastupidine.^{****)}

Keele ajalugu pakub näiteid selle kohta, kuidas kunagine iseseisev määrsona on aja jooksul kaotanud oma esialgse tähenduse ja muutunud modaalsuse väljendajaks. Võrdleme näiteks määrsonu kindlasti ja vaevalt nende varasemas, viisi osutavas, ja kaasaegses, modaalses tähenduses:... siis õonestab kirjanik oma seisukoha aluse, mille peal ta nii kindlasti arvab

*) Vrd. Г.Г.Скиба, Переход самостоятельных слов в служебные в современном русском языке, Львов 1954. Lk. 16.
Vt. ka Erik Ahlman, Adverbeistä. - Virittäjä 1933. Seitsemäs neljättä vuosikerta. Helsinki 1933. Lk. 154.

***) ja ***) Teose autori mõttepunktid.

****) Vt. Erik Ahlman, op.cit. Lk. 156-157.

seisvat, ise ära... (Virmaline 1898, 32, 1.) (kindlasti' kindlalt') ... ja rääkis midagi teoloogiast, kindlasti mitte euroopa omast. (Smuul JJ 72.) Jakobi haaved said... paremaks ja nõdalapäevades ajas ta, kui ka nõdralt ja vaevalt, jälle voodist üles. (Koidula T II 53.) (vaevalt'vaevaliselt') Tema seisis muidu niisama Krõõda korjuse ees ja vahtis üksisilmi, aga vaevalt nägid tema silmad midagi... (Tammsaare TÕ I 164.) Kaasajal väljendab rõhumäärsõna kindlasti veendumust milleski, vaevalt aga kahtlust.

Real juhtumeil esineb sõna kontekstist olenevalt kahes funktsioonis - iseseisva ja rõhumäärsõnana (primaarne on muidugi esimene), näiteks: ...see päike mis tuleb /marrastab juba /teist mu põske/ (Rummo LL 16.) (Ajamäärsõna.) Neptunuse järel sammus protokollilülem ..., siis tohter ... ja nende järel juba kõik lihtkuradid... (Smuul JJ 48.) (Rõhumäärsõna.) Teda hakatakse kohe lossima. (Seals.78.) (Ajamäärsõna.) "...Ma aina imestan kohe", seletas Miina. (Tammsaare TÕ I 325.) (Rõhumäärsõna.) ...eesuguseid lodusid nagu minu oma olen näinud küll ja küll. (Smuul JJ 75.) (Määramäärsõna.) On küll kahtlane, kas nad nende tähendust teadsid. (Seals.72.) (Rõhumäärsõna.) Aga kõige rohkem oli mul raske mõelda, et ma siis kupagi enam ei näe vürstinnat. (Ristikivi IS 27.) (Ajamäärsõna.) "Mis siis? Kui ma natuke juurde panen, seda ilusam..." (Smuul JJ 82.) (Rõhumäärsõna.) Pugeada üksi ära /sooja saladusliku ahju juurde/ (Vetemaa L 80.) (Hulga- või olukorramäärsõna.) "Oleks ta mulle naine üksi - jumala nimel! - tütre annaksin koa -..." (Vilde MP 153.) (Rõhumäärsõna.)

Rõhumäärsõnad võivad olla arenenud ka sõnavormide otsese tähendusliku ja grammatilise abstraheerumise tulemusena, ilma iseseisva adverbi vahenduseta. Selliselt on kujunenud enamik hilisemaid rõhumäärsõnu. Näit.: Šakirov seda väljendust ilmselt ei tunne... (Smuul JJ 151.) Tegelikult on ta hea inimene ... (Seals. 44.)

Rõhumäärsõnad tekivad ka käändsõna ning kaassõna ja muude sageli koos esinevate sõnade liitumise tulemusena, näit.: "Minupärast võid ka järgmisel päeval tulla..." (Tammsaare TÕ I 328.) "Aga minu vanaeit, muuseas, ei mõtlegi ilmuda", urises Volde. (Tuulik TEV 89.) ...tuletati asja meelde, soendati

nii-õelda uuesti üles. (Tammsaare TÕ I 225.) Õigupoolest ei läinud Pollo kunagi selleks pesa juurde... (Seals. 389.)

Keele modaalsete vahendite hulka kuuluvad veel rõhutavad liited,*) mis sageli muudavad iseseisva sõnaks rõhumsõnaks, näit.: Emaga saab ikkagi veel kuidagi hakkama... (Tammsaare TÕ I 253.) Isa mul niigi on/ maa pääl. (Rummo LL 17.) "Pane pealegi rist ka," oli Riia nõus... (Tammsaare TÕ I 396.)

Küllap olen ma temast juba kuulnud... (Vetemaa L 87.) Modaal- se funktsiooni omandas ka 3. isiku possessiivsufiks, mis ees- ti keeles on säilinud adverbides nagu iganes, iseäranis, üksipäinis, üksnes (vt. lk. 64), näit.: Ja üldse kõigest, mis iganes / on maailma siiplema pandud. (Vaarandi VL 262.) Rõhutava funktsiooni on endale teatavalt juhtumeil võtnud mõned sidesõnad, näit.: Või-ehk teda polnudki üldse?! Ehk oli ainult / lumesadu...? (Rummo LL 21.) Aga just nüüd algas tõeline jutuaamine... (Smuul JJ 399.) (Vrd. lk. 121.)

Rõhumsõna võib liigitada selle järgi, missugusest aspektist nad sõna või lauset modifitseerivad.**)

1) subjektiivset suhtumist osutavad rõhumsõnad: arvatavas- ti, kahtlemata, kindlasti, loodetavasti, teadagi, tingimata, vaevalt, õnneks jt. Tingimata armastab. (Tuulik TEV 92.) Meri õnneks neid ettekäändeid ... ei võimalda... (Smuul JJ 171.);

2) siduvad rõhumsõnad (seovad väljendatava mõtte varem öelduga): ainult, isegi, juba, lisaks, nimelt, veel jt. On mõningaid ... tõsiseid nägusid. Nimelt need, kes pole ... saanud radiogrammi. (Smuul JJ 31.);

3) võrdlevad rõhumsõnad: ennen ~ ennemini, kõige, pigem ~ pigemini; ... kõige ees Oru kahe kirstuga... (Tammsaare TÕ I 290.);

4) temporalse varjundiga rõhumsõnad: ikka, juba, jälle, siis, veel jt. "Mis sa tühja nii palju karjud, ega ta ikka enam hinge tõuse..." (Tammsaare TÕ I 395.);

5) intensiivistavad ja esiletõstvad rõhumsõnad: eriti, ju, ka, koguni, kunagi, lihtsalt, lausa, siiski, suisa, tõesti, täiesti jt. ... paljude käes istuvad kirved ja saag nagu puu-

*) Peamiselt -gi, -ki, -p, -s (lähemalt nende kohta vt. lk. 99-100).

**)
Vt. ka Д. В. Бубрих, Грамматика литературного коми языка. Ленинград 1949. Lk. 194 - 196.

sepal kunagi. (Smuul JJ 37.);

6) eitavad rõhumäärsõnad: mitte, põrmugi, sugugi jt. Vesi polnud nähtavasti mitte väga ammu jooksmas pääsenud... (Tammsaare TÕ I 128.)

Rõhumäärsõna võib rõhutada enam-vähem kõiki teisi sõnaliike (iseseisvaid sõnu), näit.: Püüstjaks ilmus ainult teivas... (Tammsaare TÕ I 129.) (Nimisõna.) Tekil pole kuigi lõbus olla. (Smuul JJ 84.) (Omadussõna.) Kui aus olla, siis takistab...ainult üks - (Seals.171.) (Arvsõna.) Mind muidugi huvitas Austraalia-variant. (Seals.165.) (Asesõna.) Keegi tõendas küll, et ta näeb...maisi... (Seals.66.) (Tegusõna.) ...kõrval tema saatjad merekuradid (mitte veel kostüümides - ...) (Seals. 43.) (Määrsõna.) Tihti laiendab rõhumäärsõna kogu lauset tervikuna, näit.: lgatahes on praegu reaalne esimene... variant. (Seals.78.) "Äh!" tegi poiss. "Tema saab nüüd mind soos kätte!..." (Tammsaare TÕ I 128.) Muuseas, iga päev võib teda näha tekil... (Smuul JJ 174.)

Rõhumäärsõna ennast ei saa laiendada ühegi teise sõnaga. See on rõhumäärsõna peatunnuseid. Kaks rõhumäärsõna võivad esineda küll kõrva või lähestikku, ent nad ei laienda teineteist, vaid kogu lauset, mõnda sõna samas lauses või eelnenud kontekstis. Näit.: "Eks anna aga pealegi, kui kätte saad," vastas poiss. (Tammsaare TÕ I 129.) Ja ometi tean, kui ülekohtune see nurin on. (Smuul JJ 173.)

Võib kerkida küsimus, kas rõhumäärsõna on iseseisev sõna või abisõna. Rõhumäärsõna ei mahu tegelikult kummassegi kategooriasse. Ta ei väljenda mõisteid, vaid suhtumist, ei esine lauseliikmena, ei seo sõnu omavahel, ei oma järelikult midagi ühist ei iseseisvate ega ka abisõnadega. Rõhumäärsõna tuleks vaadelda omaette sõnaliigina (vaatamata tema etümoloogilisele seosele adverbiga), mille erinevus kõigist teistest sõnadest seisneb tema subjektiivsuses: rõhumäärsõnad ei kajasta objektiivset tegelikkust, vaid kellegi isiklikku suhtumist sellesse. Mõnevõrra sarnanevad rõhumäärsõnadega hüüdsõnad, mis on oma olemuselt samuti "ebagrammatilised", osa neist subjektiivsed, ja mille käsitlemine abisõnadena on niisama vähe õigustatud, kui seda oleks rõhumäärsõnade pidamine partikliteks.

Määrõna morfoloogiline ja süntaktiline iseloomustus näitab, et selle sõnaliigi näol ei ole meil tegemist selgepiirilise keelekategoriaga. Muljet määrõnast kui väga laiahaardelisest ja mõnevõrra laialivalguvastki kategooriast süvendab määrõna semantika lähem eritlemine. Vastavalt tähendusfunktsioonidele jagunevad iseseisvad määrõnad mitmesse eriliiki, viimased omakorda veel alaliikidesse.*) Traditsiooniline keelekäsitlus mainib tavaliselt koha-, aja-, viisi-, määr- ning hulga- ja küsimäärõnu. Eri funktsioone on aga määrõnadel tegelikult kaugelt rohkem. Võib lisada olukorda, seisundit või asendit märkiva alaliigi, võrdlus-, suhte-, teo-, põhjus-, otstarbe- (eesmärgi-), tingimus- ja mõõndusmäärõnad. Antud töö ei sea endale ülesandeks üksikasjaliselt analüüsida adverbide semantilist liigitust, seepärast piirdume siin vaid iseloomulike näidetega iga alaliigi esinemusest eesti keeles.

Kohamäärõnad väljendavad tegevuse kohta, näit. all, eemal, ees, kaugel, kusagil, kõikjal, kõrgel, kõrval, ligi, ligidal, lähedal, mujal, seal, sees, siin, siinsamas, siitsaadik, tagamal, taga, vahel, võõrsil, väljas, üleval jt. Näit.: Tegin kaks kompsu..., hea õlale visata, üks ees, teine taga. (Tammsaare TÕ I 332.) ... maantee vähkreb unes kusagil siinsamas lähedal. (Rummo LL 8.)

Kehaliikmeid, mille peal või katteks miski on, märgivad eesti keeles adverbialiseerunud sisekohakäändevormid, nagu jalas, käes, peas, seljas jt. Näit.: "... kuna ta ise endale... seelikut selga ajas." (Tammsaare TÕ I 32.) Tal on seljas vatt kuub. (Smuul JJ 41.) Ja kui ta ... oli ... kasuka tal seljast ja saapad jalast võtnud, siis tõi lambi ... (Vilde MF 177.)

Distributiivne iseloom on kohaadverbidel kohati, küliti (sõnast küla), paiguti, siin-seal jt., näit.: Kahel pool kõrval oli paiguti põldu ja paiguti ... sööti. (Tuglas VI 66.) - nende kahvatusinised kroonid vilksasid siin-seal nagu tuhmid nõõbid. (Tuulik TEV 67.)

*) Kuna käesolevas töös keskendub peatähelepanu igeseisvatele määrõnadele, abi- ja põhumäärõnu aga käsitleti põgusalt ja ainult nende suhete tõttu iseseisva määrõnaga, siis kasutatakse edaspidi lihtsuse mõttes terminit määrõna (täiendita iseseisev).

Kohamäärsõnade alaliigina võib vaadelda adverbe, mis ei väljenda tegevuse või toimumise konkreetset kohta, vaid liikumise teed või suunda, näit. alaspidi, allamäge, allapoole, edasi, eespool, ettepoole, eestpoolt, kuhupoole, otse, otseteed, päri voolu, siitkaudu, sinnapoole, tagasi, tagapool, tahapoole, tagantpoolt, vastutuult, vastuvoolu jt. Näit.: ... ja isegi pead alaspidi. (Vetemaa L 91.) Pealegi Eesperest neile on allamäge, neilt sinna vastumäge. (Tammsaare TÕ I 34 - 35.) Nad planeerivad, liikudes edasi vastutuult. (Smuul JJ 64.)

Ajamäärsõnad märgivad tegevuse ajalisi tunnuseid või suhteid, näit. algul, eal, eile, eluilmas, enne, ennevanasti, ennist, esiotsa, esialgu, hilja, hiljuti, homme, ial, jalamaid, juba, kohe, kunagi, mullu, nüüd, pea, peatselt, praegu, seejärel, sellal, seni, sestsaadik, siamaani, tunamullu, täna, tänavu, vanasti, vara, varakult, vagsti, veel, õggi jt. Kui ennevanasti inimesi käsist-jalust hobuste vahele seeti ja pooleks kisti... (Hint TR III 105.) Aga Vargamäe isand ei soovinud esiotsa midagi ... (Tammsaare TÕ I 26.) " ... ma ostan lehma juurde ... - mitu lehma - ... mitte üks või kaks nagu mullu ja tunamullu - - ". (Vilde MP 153.) Praegu aga on sellest veel vara rääkida ... (Smuul JJ 90.)

Õige lühikest ajavahemikku tähistab rahvakeeles adverb üürike, näit.: Üürike hiljem kustus lamp. (Vilde MP 177.)

Ajamäärsõna üheks alaliigiks võiksid olla sagedust väljendavad sõnad, nagu harva, igapäev, mõnikord, sagedasti, sageli, tihti, tihtipeale, vahel jt. Näit.: ... mõelda, et armsam jääb armsaks, tihti nii kiusatusnõder. (Vaarandi VL 216.) Ja mõnikord viirastub see mulle. (Seals. 282.) "Vahel ikka nagu oleks sul seda pisut ..." (Tammsaare TÕ I 323.)

Ajalist kestust või pidevust märgivad aina, alatas, alati, igavesti, ikka, järjepan, järjest, pidevalt, vahetpidamata, üha, ühtejärge, ühtelugu, ühtesoodu jt. Näit.: Uus linn on alati erutav... (Smuul JJ 257.) Ikka on need luited kuidagi ülekülluses ... (Vaarandi VL 226.) Ning järjepan kõneleb ta oma vigasest klapist ... (Vilde MP 184.)

Ajalisele kordumisele viitavad adverbid aeg-ajalt, ajuti, hommikuti, jälle, kevaditi, orduv, päeviti, suviti, sügi-

seti, taas, vahetevahel, õsiti jt. Näit.: "Ma olen hommikuti kuuland ...", vastas perenaine. (Tammsaare TÕ I 23.) Määrates uuesti enese piire, enese seinu ja lage. (Vaarandi VL 217.) ... vahetevahel loobivad auväärt teemeistritele isegi/kõbisid lagipähe ... (Vetemaa L 89.)

Ajaadverbidele on lähedased järjekorda asutavad määrse nad, nagu eelkõige, ennekõike, esiteks, esiti, esmalt, kolmandaks, kordamööda, kõigepealt, teiseks, viimaks (teatavail juhumeil) jt. Näit.: Ta sai esiteks sürgist lahti ja teiseks teema luuletuseks. (Smuul JJ 174.) Liisil on kaks müält ... mida ta kordamööda tarvitab. (Tammsaare TÕ I 440.) Pühkis kõigepealt klaasi puhtaks ... (Tuulik TEV 68.)

Viisimäärsonad väljendavad tegemise või olemise viisi, näit. abitult, aeglaselt, ainiti, asjata, halvasti, hiljakesi, hoogsalt, hästi, ilusasti, jalgsi, jooksujalu, järgitult, kahasse, kergelt, kiiresti, kolinal, kogemata, korralikult, kuidas, kähku, käsitsi, lahkelt, lirtsti, meelega, mehemoodi, mühinal, nelja, nõnda, palavalt, paljajalu, pisitasa, pikisilmi, pisarsilmil, salaja, salamahti, segamini, sosinal, tasa, targu, tuhatnelja, täpselt, vaikselt, vargsi, vennalikult, vihinal, uisapäisa, häri-veeri jt. ... kõik sündis salaja, tassa ja targu ... (Tammsaare TÕ I 327.) Vargamäe Tagaperes oodati pikisilmi peremeest koju. (Seals.28.) Viimane lause räägiti nurga taga poolsosinal. (Hint TR III 109.) Noored inimesed armastavad nelja kihutada. (Ristikivi IS 55.) Ma ei arva seejuures mitte, et te temale meelega ebanime panete ... (Vilde MS 217.) Viisimäärsonad on tunduvas arvulises ülekaalus, võrreldes kõigisse teistesse liikidesse kuuluvate adverbidega.

Olukorra-, seisundi- või asendimäärsona näitab olukorda, seisundit või asendit, milles viibitakse või midagi tehakse. Seda liiki esindavad adverbid alasti, ammuli, elevil, irvakil, jalul, kahevahel, kaotsi, kinni, kõhuli, käsipõsekil, lahti, laokil, lontis, norus, nähtaval, pahuksis, paakil, pealistikku, pungil, puruks, põlvili, rahul, püsti, sirgu, siruli, süüdi, upakil, vait, vajaka, valla, ärkvel, üheskoos, üksinda, üles-

tikku jt. Ka olukorda, seisundit või asendit märkivaid adverbe on keeles väga palju. Näiteid: ... ta kutsus oma kallist kassi, nagu ta seda ikka tegi, kui see metsas kaotsi läks. (Tammsaare TÕ I 386.) ... suud kõigil imelikult ühteviisi pisut lahti ... (Vilde MP 133.) Nagu oleks tema selles kõiges üksinda süüdi. (Tuulik TEV 74.) Järgmisel põeval leidis Andres nii näpitsa kui ka ussi vajaka ... (Tammsaare TÕ I 353.) ... et unetuse viimast / pääseksin kord valla. (Rummo LL 39.) Eesti keelele on omane väljendada olukorda, seisundit või asendit inessiivi või adessiivi abil. Esimene on sageli murdepäraselt tugevas astmes. Verbist olenevalt vaheldub inessiiv illatiiviga, adessiiv allatiiviga. Viimased märgivad olukorda, seisundisse või asendisse sattumist, siirdumist või jäämist. Näit. ... hägutavad lontis ekskursandid; (Rummo LL 35.) ... habemed muikus, meeled mehemad, sõnad soolasemad. (Vaarandi VL 259.) Tuli ka Miina ja seisis norus peaga peremehe selja taga. (Tammsaare TÕ I 33.) ... kord norgu vajub pea. (Vaarandi VL 256.) ... läksime nagu pisut pahukesse. (Tammsaare TÕ I 330.) Kuid jalul on kõik ... (Vilde MP 182.) Võttis enne aega, kui ta jalule sai ... (Tammsaare TÕ I 321.) Kõike jättes tormas siis / põsed naerust pungil. (Vaarandi VL 209.) Nagu tuleks ta sealt, rahal endaga, maailmaga ja talumehega. (Smuul JJ 263.)

Hulga- ja möödumärsõnad tähistavad tegevuse või olukorraga seoses olevate esemete või isikute hulka või mõõtu, näit. hulgakaupa, hulgakesi, hulgi, kahekaupa, kahekesi, kahekorra, kolmekesi, mitmekesi, üksahaaval, üksi, üksinda, üksipäini(s). Nõukogude laeva saabumine ... meelitas kõikidele tekkidele hulgakaupa vaatajaid ... (Smuul JJ 177.) ... vaevalt suudavad nemad suvilisega kahekesi Andresele vastu panna. (Tammsaare TÕ I 128.) Ta istus üksinda ... kambris ... (Vilde MP 176.) Märsõnu üksi, üksinda, üksipäini(s) võib käsitada nii olukorra - kui hulgaadverbidena, mõnes kontekstis isegi viisimärsõnadena.

Määrämäärõnad väljendavad omaduse, tunnuse või tegevuse avaldumise määrat. Määräadverbe on näiteks enam, kuipalju, kui-võrd, küll, küllalt, liialt, liiga, mõnevõrra, napilt, napi-võitu, niivõrd, palju, parajalt, parasjagu, pisut, pooleldi,

rohkesti, sedavõrd, tublisti, täiesti, veel, vähe, vähehaaval jt. Enam kaupa, enam kasu. (Vilde MP 152.) Nutu vaikimisest oli Indrekule küll. (Tammsaare TÕ I 395.) ...head ei tohi olla liiga palju. (Smuul JJ 69.) - Patisaksu alles näpivõitu ... (Hint TR III 108.) ... koera õrin ja jooksmine heidutas sedavõrd, et Mari oleks võinud lambi maha pillata. (Tammsaare TÕ I 411.) ... on suur tarkus, kui valitsejad oma alamaile ainult vähehaaval ja jaokaupa vabadust annavad. (Ristikivi IS 63.) Peigmees oli parasjagu purjus. (Tuglas VI 138.)

Mõhara määrib ka rahvakeelne setu (algsest umbmäärane asesõna): "Us kauss oli ... ja setu mul suurt kaussi oligi." (Tammsaare TÕ I 390.)

Millegi vähesust väljendatakse sageli deminutiivse sufixi lisamise teel sõnale, näit. ivake, kriipsuke, natuke, paljuke, pilguke, veidi, väheke; ... astu sisse, puhume ivake juttu. (Nurme RL 29.) Mulgimaal kriipsuke muhemustem, / voodsam pisut Vooremaadel ... (Vaarandi VL 252.) ... paljuke nende seas on targemaid. (Tammsaare TÕ I 28.) Pilguke aega seis ta üsna vagusi ... (Vilde MP 132.)

Eriliigi määradverbe moodustavad adverbialiseerunud omadussõnad, mis on aja jooksul kaotanud adjektiivse funktsiooni ja muutunud augmentatiivse tähendusvarjundiga määrsõnadeks. Lauses laiendavad nad omadussõna või teist määrsõna. Augmentatiivseteks adverbideks on sageli muutunud tugevaid ebameeldivaid aistinguid väljendavad adjektiivid nagu hirmus, jube, jõle, kole jt., samuti karitiivadjektiivid või augmentatiivid liitega -tu: armetu, arutu, ilmatu, jõletu, koletu, määratu, otsatu, põhjatu, päratu, rõõgatu, taatu, tohtu, määratu jt.*) Näit.: Pearu oli hirmus vihane ... (Tammsaare TÕ I 30.) ... nagu õhtuksid ta pinna all tohtu suured Leisi ranna lestad. (Smuul JJ 256.) Kõige ees tuli määratu paks naisterahvas, ümber päratu palju seelikuid. (Tuglas VI 242.)

Omaduse küllaldast määra väljendavad adverbid kaunis, päris, võrdlemisi, õige, üpris, üsna, näit.: ... põlnud meilgi

*) Vrd. A. Univere, Omadussõnadega homonüümsetest määradverbidest eesti murretes. - Õnakeele Seltsi aastaraamat 11. Tallinn 1965. Lk. 176 - 177.

päris võimatu kunagi nii kaugele jõuda. (Ristikivi IS 121.) Ja see teostus võimaluse piirides tänavuse üpris rohke kartulisaagi pärast. (Vilde MP 152.) Ma kolmas külaline raagib üsna korralikku kirjakeelt... (Smuul JJ 193.)

Määrsõnad nagu põrmugi, sugugi, tuhkagi, tühjagi, õhkagi eitavad teatavat omadust, tegevust või olukorda täiel määral. Sageli esineb nende ees veel eitav rõhumäärsõna mitte. Näiteid: ...nagu ei huvitaks teda endise sulase saatus põrmugi. (Tammsaare TÕ I 372.) Ki tähendanud tühjagi, et lookesed kordusid... (Vilde MP 146.) "Ma ei tea õhkagi," vastas Pearu. (Tammsaare TÕ I 135.)

Paljud määrsõnad on aja jooksul kaotanud iseseisva leksikaalse tähenduse ja muutunud lihtsalt kvantitatiivsete suhete rõhutajaks, näit. hoopis, järjest, kui, lausa, läbi, nii, naeruvaärt, sootuks, suisa, väga, ühti, ühtigi jt. Hoopis tõsiks muutus ta aga juues... (Tammsaare TÕ I 31.) Aga trepp ise kandis meid järjest kõrgemale... (Ristikivi IS 59.) Ta värv on haruldaselt puhas..., varjude kohalt lausa sinine. (Smuul JJ 77.) Lumesadu. Jalad väsinud./ läbi, läbi näljane. (Liiv T 337.) Näpistamist kannatab aga Indrek naeruvaärt vähe... (Tammsaare TÕ I 238.) Seda liiki rõhutavate adverbide kohta pakub rahvakeel rohkesti näiteid, mis kajastuvad ka ilukirjanduses, näit.: "Nonäh, peremees, ega me siis puripuhta muidu tulnd ühtigi ..." (Tammsaare TÕ I 453.) "Näe, mis hea, et ma talle kõik ära ütlesin. - " (Seals. 401.)^{*)}

Kitmed soome autorid (näit. E. Ahlman) on nimetanud kõiki taolisi adverbide (mis ei väljenda konkreetset määra) intensiivsusadverbideks. Intensiivsusadverbid on hilisemaid adverbiliike, neil on formaalsem ja abstraktsem iseloom kui eelvaadeldud adverbiliikidele.^{**)}

*) Aesesõna muutumise kohta määraadverbiks vaata ka lk. 23 (setu).

**)

Vrd. Erik Ahlman, Adverbeistä.-Virittäjän 1933. Seitsemäs neljättä vuosikerta. Helsinki 1933. lk- d 137, 148 jj-d. E. Ahlman märgib, et ladina keeles esines vaid üksikuid intensiivsusadverbe, näit. nimis, satis, valde. Seegi asjaolu kõneleb taoliste adverbide noorusest.

Võrdlusmäärsõnad väljendavad viisi, määra või astet võrdluse kaudu. Võrdlevate määrsõnadena esinevad kõigepealt adverbide kesk- ja ülivõrde vormid, näit.: Rohelistel lennukitel oli kaks korda rohkem propellereid kui hommikul... (Smuul JJ 95.) "Ma pole endisest kaugemale jõudnud..." (Tuulik TEV 5.) ..kõige sagedamini kuuleb sõna "valuuta". (Smuul JJ 61.) Samuti võib võrdlusmäärsõnadeks pidada teatavaid määraadverbe (peamiselt intensiivsust osutavaid), mis täiendavad kesk- või ülivõrdes esinevat omadussõna või määrsõna ja väljendavad võrdlevalt tegevuse, olukorra või omaduse avaldumise määra, näit. hulga, kõige, märksa, palju, veel ~ veelgi, võrdlemisi, üha jt.; ..võib-olla on see kõige raudsem kutsealane kollektiiv "Kooperaatsial." (Smuul JJ 42.) Saatan ruudu taga on näost märksa helkjamaks läinud... (Vilde MP 183.) Aga kindlasti töötavad nad homme veelgi agaramalt... (Vetemaa L 56.) Võrdleva sisuga on ka määrsõna niisama *) algvõrde ees: "Oled niisama rumal, Ruffo, kui su isagi..." (Ristikivi IS 11.)

On mõeldav eristada ka teomäärsõnu, mis näitavad tegevuses olemist, tegevusse astumist või tegevuse lõpetamist, mõnikord tegevuse või toimumise koha osutamise kaudu. Teomäärsõnu on näiteks käsil, teksil, vargil; ... otsustas... kõik kolm kästile võtta ... (Tammsaare TÕ I 227.) Taibates, mis siin valitsejaga teksil, kiitsas ta kohe teiste pealetikkujate sekka... (Vilde MS 337.) "...Rikub kalli jõuluõhtu äral Võõra tupa vargile!" (Tammsaare TÕ I 414.) Sellesse liiki kuuluvaina võib vaadelda ka pooleldi adverbialiseerunud kaasusvorme, nagu jutul, kalal, karjas, marjul, seenil jt., mille side käänduva nimisõnaga on alles säilinud. Näit.: "...kui õige läheksid maale karja!" (Luts J I 56-57.)

Suhtemäärsõnad näitavad, mis suhtes midagi tehakse või mingisugune ollakse. Suhet väljendavad tuletised arhailiste liidetega - idasa, -tasa, osa ti- liitelisi määrsõnu ja mõned

*) Kõnekeeles ja kirjanduseski esineb adverbil niisama õigekeelsuse seisukohast väärasaks tunnustatud ekvivalendina sama, näit.: Ja kadakate kontuurid joonistusid sama selgesti, nagu see pilv virmaliste foonil... (Smuul JJ 16.)

teisecki adverbid, näit. aruldasa, ealdasa; kavalutasa, lau-
tasa; lauluti, pikuti, mitmeti, sügavuti; millepoolest, mis-
poolest, suhteliselt jt. Eaidasa on ta noorim meie huigas.
Häi (sinised...suitsupiivad, alt oma miil lauluti, tõusevad kõr-

gele... (Smuul JJ 176.)...meie vastuvõtt oli olnud mitmeti
ebaharilik... (Ristikivi IS 58.) Meie suhteliselt üsna noores
ekspeditsioonis tundub ta rahulik nagu Buddha. (Smuul JJ 27.)

Põhjasmäärsõnad viitavad tegevuse või olukorra põhjuse-
le. Põhjast väljendavad näiteks miks, millepärast, millegipä-
rast, mispärast, miskipärast, mistõttu, seeläbi, seetõttu,
sellepärast, selletõttu jt. Tal oli millegipärast nagu häbi
ja kahju. (Tammsaare TÕ I 391.) Miskipärast tulevad meelde
read Bagritski "Kontrabandaistidest"... (Smuul JJ 172.) ...see,
...et igäüks oma tikkudele erimärgi külge oli lõiganud, mis-
tõttu alati võib öelda, kelle tehtud tikku keegi käes hoiab,
ajab noorte meeled elevile. (Tammsaare TÕ I 416.) ...selle-
pärast oli tema õnn otse mõistmatu. (Seals. 324.)

Otstarbemäärsõnad tähistavad tegevuse või olukorra ots-
tarvet või eesmärki. Sellesse alaliiki kuuluvaina võib vaa-
delda määrsõnu milleks, misjaoks, mistarvis, selleks, tar-
vis jt., näit.: Milleks kuradiks on sul vaja anda kolm kuud
oma elust... (Smuul JJ 79.) "...Mistarvis mina teile valetama
hakkan?" (Vilde MS 334.) võib-aga-olla selleks just / sattu-
nud olengi ma siia/ (Rummo LL 10.) "...meil läheb omal ka
saepuru ja laastu tarvis." (Tammsaare TÕ I 259.)

Mööndusmäärsõnu leidub keeles ainult üksikuid. Nad vii-
javad asjaoludele, millest hoolimata tegevus toimub, näit.
kusjuures, seevastu, sellegipoolest, sellevastu, tahas-taht-
mata; ...kirjanikul võib olla tuhat puudust ja viga, kusjuu-
res ta veel ikkagi jääb kirjanikuks. (Smuul JJ 97.) Tal pol-
nud tahtmist vastata. Aga ta ütles sellegipoolest, päris vi-
haga:... (Taulik TEV 76.) Põllole oli ja jäi põhimõtteks, et
tema peab iga tedrepessa ära sööma... Sellevastu oli Andresel
kaljukindel kohusetunne Põlle põhimõtete vastu võidelda...
(Tammsaare TÕ I 388.) Ent ka kodusistujail tuleb mustusega
reostatud kohtadest tahas-tahtmata välja ronida, vaatamata
sellele, et nad ei taha. (Rummo LL 29.)

Tingimusmäärust väljendatakse peamiselt kaandsõna vormide abil. Tingimusmäärsõnaks võib pidada adverbi tingimisi, näit. Kaebealune vabastati tingimisi.

Küüvad ja siduvad määrsõnad märgivad mingit adverbiaalset suhet küsimuse kujul või seovad lauseid omavahel (siduvad määrsõnad). Küüvaid-siduvaid määrsõnu on kas, kuidas, kus, miks, millal, millieks jt.; näit.: Vaatame, kas nemad on targemad kui Tallinna ilmajaam. (Smuul JJ 16.) ...räägiti ...sellest, kuidas pühi vastu võtta. (Seals. 16.) Kust nad tulid? (Seals. 20.) ...ta kummardus laste poole, kus tal esimesena ei tea miks pihku puutus peremehe ainus poeg. (Tammisaare TO I 229.) Samad määrsõnad (v.a. kas) võib liita ka selle adverbiliigiga, mille küsimust nad esindavad. Nii näiteks on kus ühtlasi kohamäärsõna, millal ajamäärsõna, kuidas viisimäärsõna, millieks otstarbemäärsõna jne.

Nagu nägime, on igal määrsõnal oma kindel funktsioon. Peale selle leidub eesti keeles terve hulk adverbe, mida kasutatakse kahes või enamaski tähenduses. Näiteks: Sellega lõpeb kõige parem... periood, kus me teost alles peas karname... (Smuul JJ 55-56.) (Ajamäärsõna.) Oleks poeg nüüd siin, oleks Robert veel alles... (Vaarandi VL 109.) (Olukorramäärsõna) See on alles üllatus! (Rõhumäärsõna.) Enam kaupa, enam kasu. (Vilde MP 152.) (Määramäärsõna.) Esiteks pole me üksteisele enam võrrad... (Smuul JJ 69.) (Ajamäärsõna.) Mis sellest enam arutada! (Rõhumäärsõna.) "Silmad säravad nii nagu kilbid..." (Smuul JJ 56.) (Viisimäärsõna.) ...millele ma ... olen ... nii palju mõelnud... (Seals. 80.) (Määramäärsõna.) Tasa-tasa pidid nad rääkima... (Tammisaare TO I 318.) (Viisimäärsõna.) Jaagu asemel, kelle päevad nähtavasti juba tasa olid, käsitles suurt vasarat Tuksi Ants... (Vilde MP 157.) (Olukorramäärsõna.)

Üige sagedane nähtus on primaarsete kohtadverbide kasutamise aja või määra tähistamiseks, näit.: ...tahaks... edaspidi lugeda kaugelt autoriteetsematest sulgedest seisukohti ja arvanusi. (SV Nr. 1 (1204), 1907, 7.)... Kui vend Adalbert niikaugelt toibus, et emanda asemele märkas ühena... (Vilde MP 152.) Siltmaalt hakkas headest näitlejatest keelju (SV Nr.

1 (1204), 1967, 7.)Kaua silmitses ta tundmatut noorikut, enne kui sai sinnamaale, et esimesena juttu tegi... (Tammsaare TÕ I 24.) Võrdleme ka adverbi edaspidi tema esialgses, ruumi osutavas ja tänapäeval üldiseks saanud temporaalses tähenduses. "Vene keelt lugeda oskad?" küsis talitaja. - "Kas edaspidi või tagurpidi?" vastas Ott. - "Loe edaspidigi!" (Vilde MS 164.) - "... sellest räägin vahest edaspidi, kui oleme teineteist rohkem tundma õppinud." (Ristikivi IS 67.)

Sama määrsõna võib väljendada ka ühe tähendusfunktsiooni eri varjundeid või alaliike, näit.: "Kartsin, et korraga jääb toksti seisma..." (Vilde MP 183.) ('järsku') - "Kooperaatsiat" laaditakse... kõigist neljast luugist korraga. (Smuul JJ 84.) ('samaaegselt') Sulane teadis juba, mis kotist juttu võis olla, sest ta oli esiteks vankri juba läbi kobanud. (Tammsaare TÕ I 33.) ('enne') - Esiteks pole me üksteisele enam võõrad... (Smuul JJ 69.) ('kõigepealt') Pisteti kotti, mis muidu saadi... (Vilde MP 142.) ('ilma') - Perenaine ei võinud muidu, kui pidi külalisele appi minema... (Tammsaare TÕ I 31.) ('teisiti')

Mõned iseseisva tähendusega määrsõnad omandavad aja jookul lisaks põhitähendusele ka modaalse, rõhutava funktsiooni. Võrdleme näiteks järgmisi lauseid: Lihtsalt suri mu isa, väga lihtsalt: (Sütiste T I 194.) "On võimalik, et nad lihtsalt ei taha mind aidata..." (Ristikivi IS 121.) ...ning ta läks otse edasi, keset teed, ja ei vaadand maha, vaid otse ette. (Tuulik TEV 77.) ...ja on neile otse auasjaks ennast mitte mõjutada lasta... aunimedest. (Ristikivi IS 22.) Ünurõhk olevat seal 450-460 mm. (Smuul JJ 90.) Mis seal salata - tema, Joonas Tihu, hoidis väga oma nahka. (Hint TR III 10.)

2. ADVERBI AJALOOST

Et mõista adverbisõna osa eesti keele (resp. soome-ugri keelte) sõnaliikide süsteemis, heidame põgusa pilgu soome-ugri sõnaliikide kujunemisele.

Sõnaliikide süsteem on keele ja mõtlemise ajaloolise arenemise tulemus. Arengusuuna määravad konkreetset tingimused, milles elas antud keelt kõnelev kollektiiv. Sõnaliikide ja lauseliikmete uurimine on näidanud, et eri keeltes valitseb sõnaliikide ja lauseliikmete vahel teatav parallelism. Sõnaliigid on oletatavasti kujunenud lauseliikmete morfoloogiseerumise tulemusena: verb lähtus predikaadist, substantiiv subjektist-objektist, adjektiiv atributiivselt kasutatud substantiividest, adverb määruslikke suhteid väljendavatest sõnadest jne.^{*)}

Varem usuti, et soome-ugri keeltes on nimisõna vanem kui tegusõna. Tänapäeval asub enamik feno-ugriste (sealhulgas P. Ravila, L. Hakulinen, K. Maitinska ja jt.) seisukohal, et algselt puudus piir nimisõna ja tegusõna vahel.^{**)} Soome-ugri keeltes leiame tänapäevalgi jälgi arengustaadiumist, mil nimisõna ja tegusõna polnud veel eristunud, näit. sõnavormid nagu ungari lagy 'külma' ja 'külmetab, külmub'. soome sula ja sulaa (vrd. eesti sula - sula/ma), soome tuuli ja tuules 'puhub' jt.^{***)}

^{*)} Vt. В. М. Жирмунский, О природе частей речи и их классификация. - Вопросы частей речи на материале языков различных типов. Тезисы докладов на открытом расширенном заседании ученого совета Института языкознания АН СССР. Ленинград 1965. Lk. 4 j-j-d.

^{**)} Vrd. К. Мейтинская, К вопросу о роли словообразования в развитии частей речи. - Soeals. lk. 45 j-j-d.

Vrd. ka J. Hakulinen, Развитие и структура финского языка. Часть I. Москва 1953. Lk. 66 j-j-d; samuti István Papp, Die Hauptrichtungen der finnischen Wortartforschung. PUF, Band XXXIV. Heft 1. Helsinki 1961. Lk. 32 j-j-d.

^{***)} Vrd. J. Hakulinen, op. cit. Lk. 65.

Erinevus nimi- ja tegusõna vahel puudub mõnes keeles osalt kaasajalgi. Nii näiteks võib mõrdva keeles nimisõna ka pöör-
küda. Vrd. näit. ловнан 'loen', ловнат 'lood' - церап 'olen
poiss', церап 'oled poiss' jne. Sama nähtust kohtame ka sa-
mojeedi keeltes.

Noomeni ja verbi omaaegsest ühtsusest kõneleb veel sõnatuletusliidete diferentseerimatus uraali ja tõenäoliselt ka soome-ugri aluskeeles.*) Mõnede teadlaste arvates ongi sõnaliikide peamisteks eristajateks muute- ja tuletusvormid. Verbi ja noomeni eraldumine on toimunud vähehaaval ja paralleelselt muutevormide kujunemisega. Sõnaliigid arenesid vastandlikkuse ehk polaarsuse baasil. Keeles ei saanud olla käändsõnu, kui polnud miltekäändsõnu, s.t.pöördõnu, ja vastupidi.**)

Asesõna kui sõnaliiki iseloomustab funktsioonide mitmekesisus. Seepärast kohtame keeleteaduses arvamust, nagu eeldaks asesõnade teke keele suhteliselt kõrget arenguastet. Viidatakse sellelegi, et lapsed hakkavad asesõnu kasutama hiljem kui teisi sõnaliike. Konkreetsete keelte andmed aga osutavad, et asesõnu esineb juba keele väga varasel arenguastmel, vähemalt teatavaid asesõnu. Mõned pronominaaltüved soome-ugri ja samojeedi keeltes lubavad oletada, et asesõnu tuntu juba uraali aluskeeles.***) Asesõnade vanusest kõneleb ka nende erandlik deklinaerumine (näit. see: selle: need, tema: nemad jt.). Asesõnatüvelised on paljud vanimad adverbidki, nagu hiljem näeme.

Oletatavasti esines uraali aluskeeles neli sõnaliiki: nimisõna, tegusõna, asesõna ja hüüdsõna.****) Kõik ülejäänud sõnaliigid on sekundaarsed, s.t. eraldunud üksteisest hilise separatsiooni tulemusena.*****)

Omadussõnad kujunesid nimisõnade baasil suhteliselt hilja (niihästi soome-ugri kui ka teistes keelkondades). Veel tänapäevalgi kohtame sõnu, mille substantiivne ja adjektiivne kasutamine on ühevanused, näit. soome kylmä - eesti külm, soome ja eesti vilu, soome valkea - eesti valge (näit. suur

*) Vrd. К.Майтинская, op. cit. Lk. 47.

***) Vrd. Л.Хаккулинен, op. cit. Lk. 64 - 65, ja István Papp, op. cit. Lk. 30.

****) Vrd. Л.Хаккулинен, op. cit. Lk. 68 - 69, ja István Papp, op. cit. Lk. 28.

*****) Osa interjektsioone (emotsionaalsed hüüatused, loodushälte imitatsioonid) on väga vanad, osa taas hilised.

Vrd. Faayo Ravila, Sanaluckat, erityisesti uralilaisia kieliä silmällä pitäen. - Virittäjä 1953.57.vuosikerta, 1.vihko. Helsinki 1954. Lk.41 jj-d. Vrd. ka István Papp, op. cit. Lk.31 jj-d.

valge juba väljas) jt.

Arvsõna arenes rühma, kogu tähistavatest nimisõnadest, mis oma algse substantiivse iseloomu on säilitanud ainult nimetavas käandes partitiivse nimisõna ees (näit. kümme meest) ja sõnades nagu aastakümme, aastasada.*)

Määrsõna, ruumi-, aja-, viisi-, põhjuslike ja mitmesuguste muude suhete väljendaja, seega "tunnuse tunnus", nagu teda keeleteaduses sageli nimetatakse, on hilisemaid sõnaliike niihasti soome-ugri kui ka teistes keeltes, olles kujunenud nominaal-, harvemini verbaaltüvedest mitmesuguste tähenduse ülekannete tulemusena.

Veelgi nooremad on kaassõnad ja sidesõnad. Neist pole ükski pärit soome-ugri aluskeelest. Nii kaas- kui sidesõnad on kujunenud peamiselt määrsõnade grammatikaliseerumise tulemusena.**)

Keele kaasaegses struktuuris kajastuvad tema ajaloolise arenemise tendentsid. Soome-ugri sõnaliigid on järkjärgulise separatsiooni tulemusena välja kasvanud kunagisest kaheliikmelisest paljude funktsioonidega koormatud, ent keeleliste vahendite poolest vaesest lausest. Separatsioon omakorda toimus vastandlikkuse (polaarsuse) põhimõttel. Kogu keele ajalugu kõneleb sõnade ja vormide seaduspärasest diferentseerumisest. Alles keele hilisemal arenguastmel kohtame ka vastupidist nähtust - sõnade ja vormide intergreerumist (näit. mõnede käante, samuti tuletusliidete, sealhulgas adverbi tuletusliidete kujunemine eri elementide liitumise tulemusena). Eriti ilmekaid näiteid keelelisest diferentseerumisest ja intergreerumisest, keele diakroonia ja sünkroonia seosest pakub adverbi-kategooria.

Märkisime, et adverb on "tunnuse tunnus", eeskätt verbi tunnus. Seetõttu võis ta tekkida alles siis, kui verbikategooria oli välja kujunenud. Eri keelte andmed osutavad, et keele

*) Vrd. И. Хакулинен, op. cit. Lk. 68.

**) Seals, lk. 69 - 71, ja István Papp, op. cit. Lk. 28. Kaassõnade ja sidesõnade kohta vt. ka lk. lll jj-d.

varasei arenguastmel ei iseloomustatud tegevust omaette sõnaga, vaid tegevuse karakteristika sisaldus verbis eneses. Seega kuulus praegu määrõnas väljenduv iseseisev tähendus verbi semantikasse selle lahutamatu osana. Näiteid selle kohta, kuidas verb väljendab samaaegselt tegevust ja määrust, pakuvad veel tänapäevalgi mitmed keeled, muuhulgas aleuudi keel. Lauses адан' икъяахъ ситъутакъаликакухъ ('isa minu süsta teha jälle uuesti võib kohe') on адан' alus, икъяахъ sihitis, sõnas ситъутакъаликакухъ aga sisaldub öeldis (võib teha) koos määrustega (jälle uuesti kohe).^{*)} Tegevuse lähemaks iseloomustajaks on seega verbi formatiivid. Analoogilisi näiteid võib tuua teistegi keelkondade keeltest.^{**)} Mõnedes keeltes on määruse esiletoojaks jäänud aspektiivsed tunnused, mis võimaldavad isna ulatuslikult väljendada tegevuse iseloomu, näit. komi-permi keeles лэблывлнн 'lendlema, mitu korda lendu tõusma', лэбтэвнн 'pidevalt üles, lendu tõusma', лэбэвлннн 'akki, järsku lendu tõusma' jne. Taolisi suhteid tegevuse ja selle karakteristika vahel kohtame teisteski soome-ugri keeltes.^{***)}

Keele hilisem areng viib üldiselt selleni, et olukorra või tegevuse karakteristika eraldub verbist ja saab iseseisva sõnalise väljenduse adverbiliseks. Algul seostub uus, määrust tähistav sõna ainult ühe verbiga, nimelt sellega, mille täiendamiseks ta oli loodud. Edasise grammatilise abstraherumise tulemusena irduvad tegevust ja selle tunnust väljendav sõna üha enam teineteisest. Adverb iseseisvub. Ühes sellega laienevad tema funktsioonid. Kui adverb seni iseloomustas vaid

*) Vt. P. Ariste, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. - Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale. 1802 - 1952, Tallinn 1952, lk. 100. Vrd. ka V. I. Иохельсон, Заметки о фонетических и структурных основах алеутского языка. - Известия Академии Наук 1912. Lk. 1040 jj-d.

**) Araabia keeles esineb isoleerunud adverbilise sõna kõrval ka verbis eneses sisalduva määruse juhte, näit. (hafiija) 'palja jalal käima', (bakala) 'vara hommikul teele asuma' jt. Vt. А. П. Рибтин, Об образовании наречий. - Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия филологических наук. Вып. 6. Ленинград 1940. Lk. 51 - 56.

***) Vt. P. Ariste, op. cit. Lk. 100.

teatavas verbis väljenduvat tegevust, siis nüüd hakatakse sama adverbil kasutama juba erinevates kontekstides mitmesuguste tegevuste iseloomustamiseks. Üks adverb seostub paljude erilimeste tegusõnadega ja ühte tegusõna võib iseloomustada paljude adverbidega.^{*)} Mis puutub üksikute adverbiliikide vanusesse, siis võib arvata, et koha- ja ajaadverbid kui primaarsed ja kõige konkreetsemad suhteid väljendavad tekkisid varem kui tegevuse või olukorra viisi, määra ja muid tunnuseid märkivad adverbid. Ka loogikas on sedastatud, et meie kujutlusis esimest ja tegevustest on esikohal ruumilis-ajaliste suhete väljendamine.^{**)} Kõige hilisemad on rõhumäärsõnad, mis oma funktsiooni poolest on tegelikult juba irduvad iseseisvatest määrsõnadest.

3. ADVERBIDE PÄRITOLUST JA ESINEMUSEST EESTI KIRJAKEELES

Adverbide analüüs eri keeltes osutab, et määrsõnadeks on kujunenud peamiselt määrusena kasutatud noomenivormid (eeskätt nimi- ja omadussõna-, harvemini arv- ja asesõnavormid). Suhteliselt harva adverbialiseeruvad tegusõnavormid, mis on ka arusaadav, on ju tegusõna ise adverbil poolt laiendatav kategooria. Peale selle tuntakse adverbide tuletamist liidete (prefiksite ja sufiksite) abil.

Eelõeldust lähtudes võib eesti keeles (üldise läänemeresoome keeltes) kõnelda kaheksasugusest adverbide moodustamise viisist - süntaktilisest ja morfoloogilisest.

Adverbide süntaktiline moodustamine on vanem ja esineb käänd-, harvemini pöördõnavormide adverbialiseerumise näol. Vastav vorm kujuneb teatavas määruslikus funktsioonis aja jooksul adverbiks. Tuleb siiski meele pidada, et iga määrusena esinev sõna pole veel määrsõna. Võrdleme näiteks sama kaasusvormi esinemist noomeni ja adverbil funktsioonis: Kodus

*) Vrd. E. M. Федорук-Талкина, Наречие в современном русском языке. Москва 1939. Lk. 91.

***) Seals. 31. Vt. ka L. Papp, op. cit, Lk. 20 - 21; E. Ahlman, Adverbeistä. - Virittäjä 1933. Seitsemäs neljättä vuosikerta. Helsinki 1933. Lk. 142.

polnud ainsatki asja, mida ta poleks teadnud. (Tuglas VI 432.) (Nimisõna.) ...väljas oli juba hämar ... (Seals. 261.) (Määr-
sõna.) ...õnnest sarakil on tiib. (Sütiste T 453.) (Nimisõna.)
"Mul on südamest kahju!" (Nurme RL 92.) (Määrõna.) Kus ehani
ma mängisin... (Koidula T I 40.) (Nimisõna.) Lõpuni väsinud,
vajusid nad... ühte hunnikusse. (Tuglas VI 384.) (Määrõna.)

Adverbi ei erista käändsõnast üksnes konkreetne vorm ega süntaktiline funktsioon, vaid antud vormi suhted lähtesõna ülejäänud vormidega, samuti adverbi tähendus. Kui käändsõnast saame moodustada kõiki muuteid, siis adverb esineb läänemere-
soome keeltes teatavas fikseerunud vormis või muutub kahe-
kolme käände piires. Semantiliselt on adverbivorm omandanud uue,
ülekantud tähenduse. Määrõna osutab, võrreldes vastava käänd-
sõnaga (resp. tegusõnaga), alati kõrgemat tähenduse üldistu-
mise astet, näit.: Ma tean, / kevad tuleb ikka jälle. (Vaarandi
VL 308.) (Vrd. Vanaisa on jõudnud kõrgesse ikka.) Tema kannat-
tab, kannatab ja siis korraga - lööb ...maha... (Tammsaare TÕ I
234.) (Vrd. Laps peab harjuma koolis valitseva korraga.)
Eri keeltes kohtame ilmekaid siirdevorme, mis asuvad noomeni
ning adverbi piiril ja näitavad, "kuidas noomen või mõni muu
sõnaliik teatud vormistuses muutub adverbiks ning eraldub muust
noomeni, resp. vastava sõnaliigi massiivist. Eri keeltes on
see eraldumine toimunud eri viisil ning erineval ajal, vasta-
valt sellele, millised on olnud asjaomase keele arenemise
sisemised seadused."^{*)} Taolisi vorme kohtame ka käesolevas
töös.

Adverbide morfoloogilise moodustamise all mõeldakse nende
tuletamist sufiksrite abil. Ka sufiksrid on käändsõnalist
(erandlikult pöördõnalist) algupära, nagu näitab nende koostise
lähem analüüs, olles arenenud praegusteks kindlakujulis-
teks formatiivideks mitmesuguste tunnuste liitumise, segunemi-
se ja kulumise tulemusena. Seega on adverbide sufiksiline tu-
letamine grammatilise abstraherumise eriti ilmekaks näiteks.

Peale morfoloogilise ja süntaktilise adverbide moodusta-
mise viisi tuleb vähesel määral arvesse ka määrõnade laenami-
ne teistest keeltest.

*) Vt. P. Ariste, op. cit. lk. 101.

A. Adverbialiseerunud
käändsõnavormid

Kõigepealt heidame pilgu käändsõnavormidest kujunenud adverbidele eesti keeles. Läänemeresoome keeled on teatavasti kääneterikkad, kusjuures adverbialiseeruda võivad kõik käänded, ka nominatiiv, mille adverbialiseerumist varasemas soome-ugri keeleteaduses eitati, tuginedes A. Genetzile.^{*)} Kuna läänemeresoome keeltes omadus-, arv- ja asesõna deklinatsioon ühtib olulisel määral nimisõna deklinatsiooniga, ei ole põhimõttelist vahet eri noomeniliikidest pärinevate adverbide vahel.

- Käändevormidest kujunenud adverbid jagunevad eesti keeles viide rühma. 1) Adverbid korrapäraselt kõigis känetes deklinaeruvatest noomenitest, mille üksikuid käändeid kasutatakse määrsõna funktsioonis, näit. harkis, korraga, mürinal, pärani, ruttu, sedamaid.
- 2) Adverbid noomenitest, mille lähtetüvi on kergesti rekonstrueeritav, kuid mille deklinatsioonist on säilinud ainult üksikud käänded adverbidena, näit. kähku, longus, marraskil (vrd. marrasknahk), uppis (uppi) (Wiedemanni sõnaraamatus esineb nimisõna upp: upi 'gebückte Stellung').
- 3) Adverbid, mis on häälikuliselt niivõrd muutunud, et nende etümologiseerimiseks tuleb rakendada keeleajaloolist analüüsi, näit. eemal (komparatiivne vorm egi-sõnast), koos (nõrgaastmeline seesütleva vorm kogu-sõnast), praegu (kontaminatsioonvormidest para- ja aegu), väga (kaasaütlev sõnast vägi) jne.
- 4) Adverbid väljasurnud noomenitest, mida me eesti keeles ei kohta, mis aga võivad esineda mõnes teises läänemeresoome keeles, näit. kus: kuhu:kust (asesõnatüvest ku-, vrd. sm. kuka), nüüd (vrd. sm. nyky/aika), seal (lähteks on olnud depronominaalne kohta osutav sõna *sikk; vrd. sm. sikäläinen 'sealne'), pea (vrd. sm. pika 'kiir-'; tuota pikaa 'otsekohe'; eesti vorm

*) A. Genetz, Suomen partikkelimuodot. Helsingissä, 1890. Lk. 33-d.

t. ka P. Ariste, op. cit. Lk. 105.

en genitiiv nimisõnast *pika).

5) Adverbid tundmatu päritoluga noomenitest, mille lühtekuju ja tähendus pole kaasaja keelematerjali põhjal rekonstrueeritav, näit. ammu, eile, mööda, ükski jt. Seda liiki adverbe on nimetatud algupärasteks adverbideks (Wiedemann, Ahlquist jt.). Nimetus on leidnud kasutamist isegi nõukogude autorite poolt (näit. Fedoruk-Galkina). Termin "algupärane adverb" on muidugi tinglik. Keeles pole kunagi olnud algupäraseid, primaarseid adverbe, vaid algupärastekski peetud adverbid tulenevad teistesse sõnaliikidesse kuuluvatest sõnadest, ainult et nende lähtetüved pole säilinud. V. Vinogradov nimetab niisuguseid tundmatu päritoluga adverbe mittegrammatilisteks, vastandina grammatilistele, s.t. grammatiliselt eriteldavatele adverbidele.*)

Järgnevalt vaatleksimegi adverbide esinemust eesti keeles käänete kaupa.

Nominatiiv.

Nominatiivil puudub eesti keeles eriline käändetunmus. Seetõttu võib nominatiivist kujunenuiks tinglikult pidada adverbe, millel tänapäeva keeles tunnust pole. Kuna varasemates läänemeresoome grammatikates ehitati nominatiivi adverbialiseerumise võimalust (nominatiiv esinevat määruse funktsioonis harva), siis peeti nominatiivseid adverbe tavaliselt kuluvormideks (vrd. lk. 35). Siiski pakuvad nii eesti keel kui ka teised läänemeresoome keeled arvukaid näiteid nominatiivi esinemisest määrusõnana.

Eesti keeles oleksid nominatiivseid adverbe näiteks homme (vrd. sm. huomen 'hommik'), kord, kull, ligi, liig läbi, läbisegi, nüüd**), pisut, päris, seekord, seeläbi, segi, segiläbi.

*) Vt. B. B. Виноградов, Русский язык. Москва-Ленинград 1947 lk. 340.

**) Vormi nüüd lühtekuju nüüt võib seletada nt-vlt-liitelisega noomenina (vrd. *kätkül, *olut) või mitmuse nominatiivina sõnast *nüüci. Viimane on säilinud soome keeles liitsõnades nagu nykyäika, nykyäivä ja väljendis tätä nykyä 'kesoleval hetkel'. Vt. A. Genetz, op. cit. lk. 42 j-j-d, ja P. Ariste, op. cit. lk. 105. Vrd. ka L. Kettunen, Nüüd - sõna algupärast. Eesti Keel 1924, 5. lk-d 160-162.

Teiselt poolt on seostatud nimetatud adverbi soome-ugrielse nt-tunnuselise lokatiiviga ja partitiiviga (vt. lk. 40).

silmapilk, taga *), teinekord, veel (vrd. sm. viela), veelkord, ümber (vrd. sm. ympäri) jt. Homme hakkab "Kooperaatsia" vaiksiks muutuma. (Saul JJ 90.) Mari astub lastele ligi, puudutab neid kätega... (Tammsaare TÕ I 258.) ...nüüd on seal isegi kinoseansside ajal vähe rahvast... (Saul JJ 75.) Ainult hajameelsus võis talle teinekord vembu mängida... (Ristikivi IS 26.)

Nominatiive on ka adverbidena kasutatavad ka (kaga) ja tu-liitelised sõnad, nagu matuke, veidike, vähaka; ilmatu, päratu, tohtu jt., samuti predikatiividena esinevad määrsõnad vait (vrd. sm. vaiti), vaja (<"vajaja"). Näiteks... veidike eestlust, pisut parteilust... (Rummo LL 37.) Locmi on aga mõlemas peres päratu hulk... (Tammsaare TÕ I 239.) Väike Annugi rocmas oma kasuema juurde, nagu oleks ka teda siin vaja. (Seals. 229.) ...Laut on vait (Rummo LL 40.)

Nominatiiv adverbina väljendab kohta (taga), aega (kord, nüüd, veel), olukorda (lubi, segi, vait, ümber), määra (küll, liig, pisut), põhjust (seeläbi), näit.: Ta püüdis ise ees ja taga olla... (Vilde MP 155.) Kord kolme kehva Saaremaad tunti... (Vaarandi VL 106.) Tuult peaks tulema, et mere segi lõhks... (Tuulik TEV 85.) ...suud kõigil imelikult ühte viisi pisut lahti. (Vilde MP 133.) Seeläbi põlnud Bestimaa talupoeg mitte ainult oma kubermangu, vaid ka oma valla külge kõidetud. (Vilde MS 116.) Mõningaid nominatiiveid adverbe kasutatakse

*) Ka adverbi taga puhul tuleb eesti keeles lähtuda nominatiivist (nagu mõnedes kaugemates soome-ugri keeltes ja samojeedi keeltes). Osa soome-ugri keeli seevastu, sealhulgas ka soome keel, lähtuvad lokatiivsest (essatiivsest) kujust *takana, taga kuulub soome-ugri vanimasse lokaalse tähendusega pronomiinialadverbide rühma. Lähteks on asesonatiivi ta "see", mis suuhulgas esineb ka lõuna-eesti murdes (näit. ta "inimine"), -ga (-ka) esindab suffiit, mille abil moodustati asesonatiivdest kohta või kogu väljendavaid sõnu. Järelikult tuleb nii soome-ugri kui samojeedi keeltes lähtuda kujust taka, mis ühtlasi osutab vormi suurt vanust, selle pärinemist uraali aluskeelest. Adverbiga taga kuuluvad ühte ka vormid takka ja taamal (vt. lk. 39 ja 52). Vrd. Paul Alvre, Adverbid eesti taga- samojeedi taka- pronomiinialsest päritolust. - Esakeele Seltsi aastaraamat VIII, 1962. Lk. 147 jj-d.

ka rõhuseärsonadena (kord, küll, nüüd, päris, veel jt.), näit.:
Ja päris laeva külje all päevitab...viiger. (Smuul JJ 68.)
Just see puudus veel! (Seals. 155.)

Genitiiv

Eesti keeles langevad vormilt ühte genitiiv ja akusatiiv. Kuna genitiiv esineb lauses peamiselt täiendi funktsioonis, võib arvata, et adverbialiseerunud pole enamasti mitte genitiivi atribuutivsed, vaid just akusatiivse funktsiooniga vormid.

Genitiivsed adverbid on eesti keeles üsna tavalised, näit. aina, aiva, ala, alatas, eile, enne, hilja, jala, ilma, kaua, kohe, korra, lausa, märksa, pea (*pij'an, nom. *pika, vrd. lk. 35), rinna, sala, suisa, tasa, vara, vähe, üsja (vrd. sm. asken - tugeva astme tüvi), üle. Ala vaevad, ala kahtlused... (Liiv T 245.) ...saeveški enne seisis/täna veel seal seisab ta. (Koidula T 1 33.) ...kõik üksainus suur pere /mõõda ilma /emast ilma emast ilma/(Rummo LL 6.) ...viisid, mis elavad veel kaua. (Smuul JJ 174.)

Mõnede adverbide puhul on keeleteadlased olnud lahkarvamusel, kas pidada neid genitiivi või ainsuse instruktiivi vormideks. Selliseid adverbide on ilma, jala, lausa, rinna, suisa ja mõned teised. Keelelised andmed on selle poolt, et pidada neid genitiivideks, mitte instruktiivideks. Oletatavasti on instruktiiiv esinenud ainult mitmuses nagu temast edasituletatud ne-komitatiivgi (vc. lk. 64).***)

Küllaltki arvukalt on eesti keeles esindatud genitiivi nõudvate kaassõnade abil moodustatud liitadverbid, nagu alt-

*) Vanimaid algupärase n-lõpuga adverbide nagu eile (*eilen), kaua (*kau'an), kohe (*kohe'n) jt. on võimalik siduda ka soome-ugri n-lokatiivi e.-eesiiviga. Vt. Д.Бубрих Историческая морфология финского языка. Москва - Ленинград 1955. Lk. 11.

**) Teataval määral problemaatiliseks jääb möödunud sajandi II poole luuletajate poolt armastatud adverb sala (näit. M.Veske: Ohtu õhud sõudvad sala/ lepalanti libistes... EL I 133.) Tasa eeskujul võib sedagi pidada genitiiviks, ent soome keelest (sm. salaa) lähtudes on võimalik oletada ka partitiivi.

***) Vrd. P.Ariste, op. cit. Lk. 106.

käe, alkulmu, pealeksuba, pikapeale, tagaselja, ülearu, üleliia, ülepea, üleöö jt. Näit.: Need silmad vaatavad pisut alkulmu... (Tammisaare TÕ I 397.) See oli ainult asi, mis lustakate mahti andis torkivaks kõhistamiseks tagaselja. (Vilde MP 142.) ...kui annad head ilma, siis üleliia... (Smuul JJ 69.)

Enamik genitiivadverbe väljendab aega (eile, kaua, kohes, pea, pikapeale jt.), näit.: "Jaa," tähendas Mari..., "nagu eile ja tunaseilegi." (Vilde MP 158.) Peale selle võib genitiiv määrõnana märkida suunda (üle, allatuule), viisi (jala, sala, tasa), määra (märksa, vähe, ülearu) või esineda modaalses funktsioonis (aina, aiva, lausa, suisa). Näit.: Muust peusust lased elektritriikrauaga üle... (Smuul JJ 173.) "...Pulid mulle järele?... Kas jala või?" (Vilde MS 340.) Saatan... on näost märksa helkjamaks läinud... (Vilde MP 183.) Ta lausa kiirgab päikese halastamatus valguses. (Smuul JJ 257.)

Partitiiv

Partitiiv kui vana soomeugriiline käänne omab mitmeid eri funktsioone. Päritolult on partitiiv ablatiivse tähendusega üldkohakäänne (partitiiv-ablatiiv ehk delatiiv), mille tunnuseks läänemeresoome aluskeeles oli -^ota, -^ota või -^ota, -^ota. Primaarne partitiiv-ablatiiv on säilinud tänapäevani adverbides kottu (<*koto^ota; sm. kotoa), mööda (<*mōtä; sm. myōtä), siit (<*si^ota; sm. siitā), takka (<*taka^ota; sm. takaa), äkki (<*äkki^ota; sm. äkkii), näit.: Sõida juba pimediku algul kottu

^o) vt. Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка. Часть 1. Москва 1953. Lk. 86, ja Д. Бубрих, op. cit., Lk. 17-18.

Vorm siit esindab pronoomenitüvelist kohaadverbi. Pikk i on saadud vana kohasufiksi -^oja, -^oja liitumise tulemusena asonatuvele *se-, mis andis kuju *se^oja- > *si-. Järelikult oleks vormi siit lähemaks eelkäijaks *si^ota (vrd. soome siitā), koige kaugemaks aga *se^o(^o)-ta. Vt. Paul Alvre, Pronoomeni see tüvedest läänemeresoome keeltes. - Enakeele Seltsi aastaraamat IX, 1963. Lk. 147 - 148, ja P. Alvre, Pronoomenite iseärasusi. - Enakeele Seltsi aastaraamat II, 1965. Lk. 202. Vrd. ka Д. Бубрих, op. cit., Lk. 20-21.

velja... (Vilde MF 117.) ...mõõda mõõda / elutsema elust mõõda (Rummo LL 6.) Kogu...laadungit aga siit... Mirnoisse veda-
da pole naljaasi. (Smuul JJ 89.) Seasse tüüpi on kuulunud
ka praegu ablatiivsetena kasutatavad vormid alt, ult, sealt
(^{<*alta, <*ulta, < si/ulta} tüvedest *ala- ~ *al-, *ula- ~ *ul-, *si-
kul(a)-^{*)}) (vt. ka lk. 53), millest metanaltüüsi tulemisena on
kõndelõpuks hakatud pädama lt-d. Nait.: Nägime...jääsaarekest,
mille vesi oli alt ära sõnnud. (Smuul JJ 81.) ...sealt viivad
ekspeditsiooni liikmed nad Nõukogude Liitu. (Seals.)

L. Kettunen peab partitiivseks ka adverbil nüüd^{**)}, mida
kõesolevas töös vaadeldi nominatiivi vormina, samuti adverbil
ennist^{***)}. Ta läks aeglaselt nagu ennistki... (Tuulik TEV
78.) Tõenäoliselt on partitiivi vorme määrõna pärit^{****)}
...siis nägi ka, kust see keerlemine ja vaht pärit oli.
(Tuglas VI 77.)

*) Vrd. J. Hakulinen, op. cit. Lk. 86, ja D. Bvörrik, op. cit.
Lk. 17 - 18. Sõnalõpuline fortis eelvaadeldud vormides (alt,
ult, sealt, siit) on analoogiline.

**) Lähteks oleks nimisõna *mukka partitiiv *ny/itta. Lõpu-
konsonandi nõrgenemise (nüüd) põhjuseks (eesti keeles) peab
L. Kettunen vokaalikadu. Vt. L. Kettunen, Nüüd-sõna algupärast-
Eesti Meel 1924, 5. Lk. 166-167. L. Hakulinen omakorda vaat-
leb adverbil nüüd vana soome-ugrilise tt-tunnuselise lokatiivi
esindajana. Vähemasti soomekeelset kuju ny/vordleb ta selle-
tunnuseliste adverbidega ungari keeles (itt 'siin', ott
'seal'). Vt. J. Hakulinen, op. cit. Lk. 94.

***) Adverbil ennist seob L. Kettunen omadussõnaga endine. Se-
letamata jääb aga tüve nõrk aste - kas pidada seda assimilaa-
siooninähtuseks või oleks õigem lähtuda nõrgastmelisest tü-
vest *enge- (mispuhul aga langeb ära ühtekuuluvus nimetatud
omadussõnaga). Vt. L. Kettunen, op. cit. Lk. 167.

****) Määrõnale pärit on andnud kõige usutavama seletuse
J. Hägiste, kes vaatleb seda nimisõna *päris partitiivina
*perittä. Adverb päris oleks järelikult sõna kaasõgne nime-
tavalline kuju. Vähem põhjendatud on J. Hägiste arvates adverbil
pärit kasitlemine: pärima-verbi umbisikulise tegumee mineviku
kesksõnana. Vt. J. Hägiste, E. pärit, päris sõnade seletuseks.-
Eesti Kirjandus 1925, 10. Lk. 480 - 481.

Hilisena arengu tulemusena kujunes partitiiv eeskätt objektikändeks, mis väljendab osalisust, lõpetamatust, eamäärast hulka. Eesti keeles leidub adverbe, mis häälikuliselt võiksid olla niihästi kahesilbiliste kolmandavärteliste sõnade partitiivi kui ka lähikese illatiivi vorme, näit. huupi, järsku, risti, tühja jt. F. Wiedemann paigutabki taolised adverbid eristamata ühte kategooriasse. Silmas pidades tähenduslikke ja süntaktilisi momente, on aga enamikul juhtudel (sellises adverbitüübis) siiski õigem oletada illatiivi. Küll aga on partitiivi vorme adverbid nagu poolit ~ pooltki, suurt, põrmigi, sugagi, rahvakeelne ühti ~ ühtigi jt., näit.: Ja müüdmaitstes Ulrich von Kremer... Mäekülas, kus ta pooltki enam endist igavust ei kannatanud, kuiva ja kaunist sügist edasi... (Vilde MP 135.) ...te põrmigi, mitte põrmagi ei meenuta melle kaelkirjakuid. (Vetemaa L 56.) "...Eks nad siis luband ka kätte tuua ..., aga ei tood ühti", seletas Liisi. (Tammsaare TÕ I 254.)

Uusna produktiivne on partitiiv liitadverbide komponendina. Adverbide jalamaid, kohemaid, otsemaid (põhisõnaks on maa-sõna pl. part.), omapead, otseteed, sedapuhku, ühtelugu, ühtevalu jt. kõrval kohtame kaasaja keeles peamiselt määrsõnu, mis on tekkinud põhisõna ja kaasõna liitumise tulemusena. Seda tüüpi adverbe on allamäge, eeskätt, järgemööda, maadligi, meeltnööda, pikkamööda, pärivett, vastumeelt, ülesmäge jt. Näit.: ...igaüks pidi ... laste peale mõtlema, kes jäid omapead koju. (Tammsaare TÕ I 286.) ...aga Alviine pidi... otsemaid pojale käratama: (Tuulik TEV 73.) "Sedapuhku küll," tunnistas peiss... (Tammsaare TÕ I 331.) ...vanad kombel/ühteluga täitmist tahavad. (Rummo LL 18.) ...täie hooga allamäge talles lendas hobune rinnaga vastu värvavat... (Tammsaare TÕ I 30.) Joonast jälgiti mitu ööd järgemööda... (Hiit TR III 106.) Seesama müridus ka minu meeled liitsus / maadligi siis... (Sütiste TI 475.) Sirjele ei näi see meeltnööda olevat... (Nurme RL 75.)

Nagu nägime, väljendasid vanimad partitiivsed adverbid kohta, kust lahkuti (alt, ült, kottu, takka), erandlikult ka

suunda (mööda) või viisi (äkki), näit.: ...takka tuleb saane ... (Vilde MP 175.) ...Mäeküla sõidab mööda. (Seals. 174.) ...taipen äkki, et olen ookeanil. (Smuul JJ 39.) Aega väljendavad liitadverbid jalamaid, kohemaid, sedamaid, otsemaid, näit.: ...kaotajad aetakse sedamaid laevast minema - (Smuul JJ 76.) Ülejäänud liitadverbid märgivad suunda (allamäge, päri voolu, tagasikätt), viisi (pikkamööda, vastukarva) või määra (niivõrd, sedavõrd), näit.: ..virutas temaga tagasikätt Pearu otsaette. (Tammsaare TÕ I 137) Pikkamööda jõuame... kokkuleppele... (Smuul JJ 44.) Ei, Kremer oli oma naja pidamist... sedavõrd saanud tervendada, et ta piimarentniku ...võis rahule jätta. (Vilde MP 136.) Rõhutatavas funktsioonis kasutatakse määrsõnu peolt, sugugi, suurt, ühtigi jt., näit.: ...tema hirm polnud nähtavasti koera omast sugugi väiksem... (Tammsaare TÕ I 413.) Neptunusei põlvud suurt midagi öelda... (Smuul JJ 49.)

Illatiiv

Illatiiv on eesti keeles produktiivsemaid adverbikäändeid. Nagu juba eespool märkisime, langevad teatavas sõnatüübis (astmevahelduslikud sõnad kolmandavältilise nimetavaga) partitiiv ja illatiiv võrvalt ühte. Vastavakujulisi, eesti keeles arvukalt esindatud adverbide on õige käsitleda illatiivi vormidena. Näit. harva, huupi, kaldu, koerdu, kiiva, kähku, lahku, nelja, paksu, pikka, pihta, põlki, risti, ratta, sammu, tühja, valju jt.; ...nähti, et see, kelle pull sakste seast huupi sarvile oli võtnud, oli Mäeküla peremees ise. (Vilde MP 132.) Ta vahib tükk aega kiiva istuja poole... (Seals. 125.) - teelahkelt pühib ta nelja paar vers ta maad. (Seals. 176.) Nad vananevad pikka... (Seals. 183.) ...heinaveor / linna suunas sammu läheb. (Sütiste TI 89.)

Sageli esineb illatiivne adverb abimäärsõnana ühendverbkoosseisus, näit. küüru (tõmbuma), lahku (minema), looja (minema), luhta (minema), nurja (ajama), peitu (pugema), plehku (panema), pilve (tõmbuma), purju (jääma), soiku (jääma), täide (viima) jne.; ...nende arvamused läksid alati lahku. (Tammsaare TÕ I 355.) Päike juba looja läind... (Lüiv T 312.)

Ta vajutas pea... lõuska kistud nõoga maha... (Vilde MF 159.)
-ta lõmutud luud/lõksid sügavale, sügavale peitu. (Rummo LL 17.)
Taevas tõmbus pilve... (Smuul JJ 97.)

Vanä nähtus on geminaadilise illatiivi adverbialiseerumi-
ne, näit. alla, (←^oalahen), ette (←^ostehen), ikka, kokku, niane,
pakku, sekka, sisse, vakka jt. Mõni... vaatas siiski tantsu
ajal minu poole alla... (Smuul JJ 170.)... Ta tahtis leske nia-
me ilma nendeta... (Vilde MF 180.) Arena ma tahan ära, pakku.
(Rummo LL 24.) ...rännates mõnda raamatulehti, kannatlik, mõt-
tes ja vakka. (Vaarandi VL 217.)

Illatiivset päritolu on ka adverb salaja, mis hääliku j
mõel on säilitanud jälje vanast läänemeresoome illatiivilõ-
pust (salaja←^osilohen←^osalahan), näit.: Kaks noort ja nõrka...
on istunud... salaja pimedasse murka... (Vilde MS 7.) 1739.
aasta piiblitõlkes kohtame analoogilisi vorme edaja, tagaja
(tähenõus 'edasi', 'tagasi').

Esipool vaatlesime partitiiv-ablatiivset vormi siit (vt.
lk. 39). Samast pronomenitüvest pärineb ka latiivne või illa-
tiivne siia, näit.: "Kes pagen sind siia ajas!..." (Smuul JJ 47.)
Primaarseks tuleb pidada eesti murretes laialt levinud II-võl-
telist latiivivormi [siia]. Kirjakeeles esinev illatiivne ad-
verb [siia] on hilisen, kuivõrd illatiiv ise on sekundaarne
kõne.*)

Primaarne g-tunnuseline illatiiv on säilinud rudimendina
üksikuis adverbides, nagu alae- (alaspidi), edas-** (edaspidi),
kus, siis***), taas****), üles; näit.: ... ja isegi pea alaspidi.

*) Vastavad lähtekujud oleksid *siijk ja *siijhen. Vt. P. Ariste, Eesti asesõnade me, te ja meie, teie suhetest. - Keele ja Kirjan-
duse Instituudi uurimused I. Tallinn 1956. lk. 57. Vt. ka P. Alvre, Pronomenite tüvedest läänemeresoome keeltes. - Emakeele Seltsi aastaraamat IX, 1963. lk. 147-148, ja P. Alvre, Pronomenite ise-
krausud. - Emakeele Seltsi aastaraamat XI, 1965. lk. 202. Vrd. veel L. Posti, Eräs itämerensuomalainen genetiivimuodustus. - Virit-
täjä 1937. lk. 282 jj-d.

**) Primaarne on murdeline edes- (edespidi, edespittä), vrd. soome
etes-taas; a on oletatavasti tekkinud taga-sõna analoogial.

***) Eelvaadeldud pronominiaaladverbidega siit, siia kuulub ühte
ka siis, mille algne lokaalne tähendus oli 'sinna'. Vt. J. Karky-
pinnen, op. cit. lk. 93-94. Järelkuulit siis←^o siiska. Teiselt poolt
on oletatud, et vorm siis võis tekkida vanade adverbide nagu
üles analoogial. Vt. P. Alvre, Pronomeni see tüvedest läänemere-
soome keeltes. lk. 147-148.

****) Määr sõna taas (←^o ta'as) algne tähendus oli samuti lokaalne
(^o tagasi).

(Vetemaa L 91.) JÄÄsaar ... pöördub siis kõrvale või lõheneb kaheks. (Smuul JJ 85.) Üles taas/ Peep jookseb... (Alver T 162) Vorm kus loovutas aja jooksul oma kunagise illatiivse funktsiooni hiljem kujunenud h-sissetuleva vormile kuhu ja omandas analoogia mõjul inessiivi tähenduse, näit.: Kus me ka viibime, kuhu me ka siirdume, igale poole viib inimene kaasa oma iseloomu põhiomadused... (Smuul JJ 37.) Esialgse funktsiooni tuhmumisest keeletarvitaja teadvuses kõneleb samuti adverbi üles rahvakeeles laialt levinud väär rööpvorm ülesse, mis tekkis seetõttu, et vormi üles ei tajutud enam illatiivisena. Ka vanemas kirjakeeles esineb eelistatavalt ülesse, näit.: Lõo lõõritas,/ tõustes ... õhku ülesse. (Liiv T 315.)

Rohkesti leidub eesti keeles, eriti rahvakeeles ja selle mõjul ka ilukirjanduses sissetulevakujulisi liitadverbe. Näit.: "... küllap ajapikku hakkavad vilja kandma." (Nurme RL 68.) Ja põder ... rändas üle jõe ammulma. (Sütiste T I 339.) Johann Sebastian Bach / kahekümne lapse isa / tõusis sel hommikul aoaegu üles ... (Vetemaa L 91.) Nõnda arutas omanuhti ilmaasju Ruusna mõisa kubjas ... (Hint TR I 281.) Pearu jäi eidega omasoodu ... (Tammsaare TÕ I 31.) ... kuna see pooljooksu Peetsovi majja lippas ... (Hint TR I 190.) ... pole ka ühtepuhku seapekki pannil säristada ... (Tammsaare TÕ I 252.)

Illatiivsed adverbid märgivad kohta, kuhu minnakse või midagi pannakse (ette, sinnapaika, sisse), aega (ikka, taas, ühtelugu), olukorda või asendit (kiiva, põiki, ratsa, valla), viisi (kähku, salaja, valju), määra (külla, paksu, peaaegu), põhjust (seetõttu, mistõttu) jm., näit.: ...jättis naabri sinnapaika ... (Tammsaare TÕ I 128.) Ja me tahame ikka sinna tagasi. (Vetemaa L 80.) ...mil Tuksi poiss ... meistri külalise vastu suu valla oli lasknud. (Vilde MP 180.) ... Kauri Rossi... puhkes valju ja lohutamatumalt nutma. (Hint TR II 315.) Mul on jõudu ja linnas rahvast paksu. (Vilde MP 185.) Neil...on seetõttu suuremad reservid. (Smuul JJ 40.)

Lõpuks võib lisada, et illatiiv koos teiste sisekohakänetega on neid kaasusi, mis kujukalt illustreerivad sõnade

adverbiaaliseerumise protsessi.^{*)} Paljude sõnade sissetuleva vormi kasutatakse paralleelselt nii käändsõna kui adverbi funktsioonis, olenevalt kontekstist. Võrdleme näiteks järgnevaid lausetepaare. Unustasin labida aku. Silmad vajusid aku. Pind läks kätte. "Tema saab nüüd mind seos kätte..." (Tammsaare TÕ I 128.) (Meie) kulla saabusid külalised. Öntul tulid "Kooperaatsiale" kulla Jaapani Antarktise ekspeditsiooni esinajad. (Smuul JJ 71.)

Inessiiv

Eesti keelele on omase adverbide muutumine sisekohakäändes. Nii esinevad paljud määr sõnad tegusõnast sõltuvalt inessiivi- või illatiivikujulisena, näit. keerdus-keerdu, kik-kis-kikki, lokkis-lokki, loojas-looja, lookas-looka, otsas-otsa, raius-raisku, ristis-risti, seljas-selga, umbes-umbe. Adverbiaalne inessiiv vastab küsimustele 'kus? missuguses olukorras või asendis?' , illatiiv küsimustele 'kuhu? missugusesse olukorda või asendisse?' . Näit.: On elu ka keerdus kui punnivinn, / (Vaarandi VL 263.) Majad kaldu, kuurid keerdu... (Rummo LL 32.) Aedades seisid õunapuid lookas... (Tuulik TSV 11.) Rõske tuul... surub raagus kased looka. (Nurme RL 54.)

Mõnede kahesilbiliste astmevahelaulike sõnade puhul, mille nimetav on kolmandas vältes, on kujunenud pruugiks eristada adverbi tavalisest seesütleva käände vormist tugeva astme abil. Tugevaastmeline inessiiv on teatavasti murdeline nähtus, mida kohtame Põhja-Eesti läänepoolses osas (k.a. saared) ja mis kirjakeeles tuleb esile adverbides, nagu aukus, harkis, hoopis, köttis, lookas, raagus, tükkis, vimmas, vintis, väntas jt. näit.: ... leidis neist hoopistükkis viletsamaid ... (Nurme RL 136.) ... kus puud on üle poole aasta raagus/ (Rummo LL 34.) Mari selg oli küll parajasti vimmas, .. (Tammsaare TÕ I 229.) ... Indrek ja Ants olid... Oru Riiga... raskesti väntas. (Seals. 401.)

*) Vt. ka P. Ariste, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. - Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale. 1802-1952. Tallinn 1952. Lk. 107.

Nõrgaastmelistena esinevad kirjakeeles adverbid, nagu hulgas, kaigus, korras, küljes, lukus, noras, näljas, vahas, väljas jt., näit.: Aga ta meelest oli siiski, kui poleks lugu korras... (Vilde MS 341.) Punast neil küljes ei einud... (Vilde NP 131.) "Ah, kust ta siia sai, üks oli lukus!" (Hint TR I 237.)

Sagedased on deskriptiivset laadi inessiivadverbid, eriti tugevaastmelised, näit.: ... mu sõber /salapärase kergelt jekki/ (Rummo LL 28.) ...valget verd, harv habe lõua otsas, silmad kriisis - (Tammsaare TÕ I 26.) Neil lindudel on nii krõnkuga varbad... (Vetema L 80.) ...lõks ära, saba lidus. (Vaaran-di VL 272.) "Ei tea," sõnas ta väravapesti vahtides. See oli lõngus. (Tuulik FEV 74.)

Jälje kunagisest laadivaheldusest on säilitanud adverbid ees (<*essä), koos (<*koßessa), sees (<*sißessa), näit.: See pole mingi mägi silin ees, ütlesin mina./ Nii me siis läksimegi koos edasi... (Vetema L 87.)

Inessiivsetest liitadverbidest esinevad sageli eluilmas, esmajoones, käsilmas, otsejoones, rahumeeles, sealsamas, siinilmas, üheskoos jt. Näiteks: "Ei pane, sluilmas ei pane", vaidles Eedi vastu. (Tammsaare TÕ I 503.) ... see saladus oli esmajoones Nikeforose enda valduses. (Ristikivi IS 29.) Kuid oleks ta rahumeeles suutnud elada inimesega... (Hint TR III 211.) Kurdeti üheskoos kassi kadu... (Tammsaare Tõ I 399)

Knapik inessiivikujulisi adverbe pärineb kaheasilbilistest sõnadest, Harvemini moodustatakse määrsõnu kolmeasilbilistest tüvedest. Näiteks: Kõveras ja kookus läks Jaagup... (Tammsaare Tõ I 332.) ...mul nangunii asi paruniga pahuksis... (Hint TR I 266.)

Inessiivsed määrsõnad väljendavad peamiselt olukorda või asendit (kummis, ristis, sassis, tilkas, turris, vintis), peale selle kohta (ees, naas, sees, väljas), kehaliikmeid, mille katteks miski on (jalas, kaelal, käes, seljas), aega (ilmas, samas), harva määra (umbes). Näiteks: Neid kuhjub, kuhjub nii, et kummis ruut. (Rummo LL 39.) ...koigil känd ristis... (Vilde MP 132.) ... sassis habe endal tilkas... (Tammsaare Tõ I 30.)

- vaid kaugus on mu taga ja ees, vaid sild, mil seisan ma, sil-

mad maas. (Rummo LL 42.) Tal rütk on kaelas, kumikotad on jalas... (Vaarandi VL 108.) "Mitte ilmasti?" pärib Liisi. (Tammsaare TÕ I 259.) ...käib umbe järgine argumentatsioon... (Smuul JJ 99.) Üksikuid inessiivseid adverbe kasutatakse ka rõhutavas funktsioonis, näit.: ...Eesti ajal olid veel hoopis palju kehvemad naised. (Vetemaa L 51.) "...peaksin suitsetamise tükis maha jätma," ütleb Hiljandi. (Nurme RL 78.)

Elatiiv

Adverbina esinev elatiiv on enamasti lähedalt seotud teiste sisekohakänetega. Rida adverbe, peamiselt kohta ja olukorda osutavaid, muutub kolmes sisekohakäandes, näit.: ette-ees-est, juurde-juures-juurest, kokka-koos-koost, kuhu-kus-kust, külge-küljes-küljest, kätte-käes-käest, naha-maas-maast, selga-seljas-seljast, sisse-see-seest, välja-väljas-väljast jt. Ja suu vaikus, käed rippusid naha. (Vilde MP 137.) -...Maret vaikib, silmad maas. (Tammsaare TÕ I 257.) - Riia seis... ega saanud siimi maast. (Seals. 400.) ...viskas valge pihkasuka selga... (Seals. 441.) - Paks pintsak on seljas - (Vaarandi VL 108.) - "Kui must sa oled!" ütles Mari peisil kuube ja särki seljast võttes. (Tammsaare TÕ I 322.)

Vähemal määral esineb eesti keeles muutumatuid elatiiv-adverbe, nagu iseenesest, järgest, korrast, kõigest, käepärast, allegipärast, mokaatsast, pärast, sellepärast, südamest, vahest, näit.: "...ei lähe ta sul iseenesest südamest ära..." (Tuulik TEV 28.) ...meil paremaks/läheb elu järgest... (Vetemaa L 61.) Nüüd hakkas paremaiselt allegipärast tührukust hale meel... (Tammsaare TÕ I 326.) "...Mul on südamest kahju!" (Nurme RL 92.)

Elatiiv on paljude adverbiaalsete fraseoloogiliste väljendite käändeks, näit.: heast-paremast, heast-peast, kõigest lõust, kõigest väest, omast käest, omast peast, päevast päeva jt. "Katsu, kui hea," kiidab Liisi ja mugib kõigest lõust. (Tammsaare TÕ I 256.) "...Ma tean seda omast käest." (Tuulik TEV 25.) "...Ja Mari ei teind seda omast peast..." (Tammsaare TÕ I 215.)

Elatiivsed adverbid märgivad kohta, kust tullakse või midagi võetakse (eest, jalast, kust, väljast), aega (ilmast ilma, härjest, pärast), viisi (korrast, nokaotsast, südamest), olukorda (koost, kõepärast), põhjust (villegipärast, sellepärast) või modaalsust (kõigest, vahest, õigupoolest), näit.: ... mis väljast vaadates näivad vaesed ja rüpsed. (Suuul JJ 74.) Pärast läksid poisid Oru suure kase alla... (Tammsaare TÕ I 397.) ...see küsib nokaotsast, üpris piredalt. (Nurme RL 125.) ...mis neil parajasti/kõepärast on./ (Vetemaa L 20.) Aga sellepärast kiidetakse... (Seals. 70.) On suur, tõeline Põhjamere torm, õigupoolest orkaan. (Suuul JJ 18.)

Lõpuks võib lisada, et elatiivist on pärit adverbide tüelide -sti (vt. lk. 73).

Allatiiv

Analoogiliselt sisekohakäändeliste adverbidega muutub ka osa väliskohakäändetes olevaid määrõnu, nagu eamale-eemal-eemalt, kallale-kallal-kallalt, kaugale-kaugel-kaugelt, keskele-keskel-keskelt, kohale-kohal-kohalt, kuskile-kuskil-kuskilt, kõikjale-kõikjal-kõikjalt, ligidale-ligidal-ligidalt, lähedale-lähedal-lähedalt, mujale-mujal-mujalt, vahela-vahel-vahelt jt. Näit.: Selle keelega võib inimese endale kallale narrida, kuid katsu teda kallalt ära ajada! (Suuul JJ 17.) - Hobusel olid parnud kallal. (Taglas VI 72.) (Muidu võib ju Maakera kuskile kaduma minna) (Vetemaa L 73.) - Täehhov on kuskil jelnud... (Suuul JJ 31.) - ...kuskilt nende tagant peaks ... kerkima valge linn... (Seals. 83.) ...ta keeldus meremehi endale lähedale laskmast... (Ristikivi IS 12.) - Kusagil siinsamas lähedal... (Rummo LL 8.) - ...nii lähedalt mõõdus ta. (Taglas VI 80.) Allatiiv esinebki kõige sagedamini kolmes käändes deklinaatõruvate adverbide vormina, vastates küsimustele 'kuhu? mis-sugusesse olukorda või asendisse?'

Mõned määrõnad (enamik neist on abimäärõnu) muutuvad ainult kahe käändes - allatiivis ja adessiivis, näit.: alale-alal, jalule-jalul, jaole-jaol, jälle-jäli, kahevahela-kahe-

vane, kannule-kannul,^{*)} kestale-kestal, koomale-koomal, kü-
sile-küsil, nähtavale-nähtaval, pingule-pingul, pärrale-päral.
tallele-tallel, vahule-vahul jt. Vrd.: Haige on juba jalul. -
Võttis enne aega, kui ta-jalule sai... (Tammsaare TÕ I 321.)
Ta ...sattus kahvahahele. (Vilde MS 340.) - Valitseja oli kah-
vahel... (Seals. 332.) Põev on lõpul. - Ja noorik jutustas
loo lõpule. (Vilde MP 158.) Nähtavale ilmus kaks pudelit...
(Tammsaare Tõ I 34.) - ...Üksnes lained on nähtaval... (Vaa-
randi VL 210.) Olemegi päral. - Juba pärale jõudes leidsid
nad Mais-sõtsa pool ühe mehe... (Taglas VI 427.)

Muutumatuid alaleütlevakujulisi abimõrsõnu on esile,
liiale, nõle, pikale, tõhele, vihale jt., näit.: See ette-
panek katsus esile üldise hea tuju... (Smuul JJ 37.) "...Niisugused
meelelahutused hakkavad... liiale minema". (Tuulik TEV 31.) Kuid
püütavat ei tärka nõle. (Vilde MP 145.) Aga Triin ei pannud ta
juttu tõhele. (Tuulik TEV 17.) See on ...
vihale ajav tõõ. (Smuul JJ 173.)

Kõnnsõna vormistikust on osaliselt irdunud teemõrsust
väljendavad peoladverbid, nagu heinale, jahile, kalale, marju-
le, meenile, teele, vargile jt., näit.: "Peame vist seinale
minema," ütlesin Andreasele. (Tuulik TEV 15.)

Iseseisva tähendusega muutumatu allatiivadverb esineb
kirjakeeles harva, küll aga murretes.^{**)} Kirjakeelest võiks
tuua näitena rõhumõrsõna peale(gi).

Allatiiviga seostub ka jäl-sõnast tulenev deetümolgi-
seerunud kuluvorm jalle (< *jäljelle/nag). Havitav on märkida,
et adverbil algne tähendus on olnud lokaalne.^{***)}

Allatiiv adverbina väljendab kohta, kuhu minnakse või
midagi pannakse (semale, kaugele, paigale, võõrsile), aega
(jalle, kaugele-mõnes kontekstiks), olukorda (kahvahahele,

*) Kaassõnana esineb ka ablatiivne vorm kannult (Koer ei lahkunud
peremehe kannult.).

**) Näit. võru murdes: tõõgä sattas hirsale// ('hirsasti')

...)

Vt. J. Viiret, Adverbi üpris algupäras. - Eesti Keel 1940,
5. lk. 108.

rippele, vihale), tegevust (marjule, teele, vargile) või esineb rõhumärsõna funktsioonis (peale, pealegi). Näit.: Aga ta ei saanud kaugele. (Vilde MP 157.) Õhtul jälle kino. (Smuul JJ 58.) ...et Juhan käsi rippele lastes oma paika jäi... (Vilde MP 157.) Pealegi on see tõsi. (Smuul JJ 82.)

Adessiiv

Nagu nägime, esineb adessiivgi kõigepealt kolmes või kahes väliskohakäandes muutuvate adverbide vormina, mis vastab küsimusele kus? missuguses olukorras? Näit.: ...mitte kaugel rannast, lõõmavad... tulekahjud. (Smuul JJ 176.) - Kaugele polnud minna (Tuulik TEV 67.) - Suur päike / paistis korraga kaugelt. (Alver T 16.) "Kui aga kupitsad ... paigal seisavad." (Tamsaare TÕ I 336.) - Ometi jäi ta paigale. (Seals. 391.) Et naised tal kannul olid, ei saanud ta enam üles tõusta... (Seals. 279.) Delfiinid viskusid veest välja nii paremal kui vasakul... (Smuul JJ 174.) Kuru noorik jättis "molmri" tekkimata, rahal sellegagi... (Vilde MP 147-148.)

Aimult adessiivsel kujul esinevad märsõnad, nagu algul, eal, iaal, hirmul, kiirul, lustil, lennul, pilul, pungil, saadaval, tulvil, vahel, sõssel jt. Näit.: ... võiks lasta algul... võrgud parvele ümber... (Tuulik TEV 7.) "Peremees on kuri ja perenaine hirmul." (Tamsaare TÕ I 322.)... lennul /mängupäevad mõnda tõttavad; (Koidula T I 23.) Silmad olid pilul. (Vilde MP 177.) ...need olid saadaval... (Tamsaare TÕ I 451.) ...nooruk, tulvil kuuma indlust, / (Alver T 101.) "Aga vahel oli ikka rõõmu ka," ütles Triin... (Tuulik TEV 9.)

Omaette rühma moodustavad onomatopöestilistest ja deskriptiivsetest sõnadest tuletatud adessiivikujulised adverbi, nagu kahinal, klirinal, kolinal, kubinal, laginal, pabinal, pobinal, praginal, rüsinal, sojinal, vihinal, õhinal jt., näit.: ...kahinal hingab vahtrik / (Rummo LL 23.) Oblikaõite raudroostepunaast / jäätmaad kubinal täis. (Seals. 30.) Pabinal langes vesi malmkatlasse, ...haokubu põles praginal pliidi all; sööginõud lendasid kolinal pesukaussi... (Leberecht VK 5.) ...vihurid puhumas / õhinal...prügi. (Rummo LL 17.)

Produktiivne on adessiiv ka liitadverbide ja fraseoloogiliste väljendite käändena. Näit.: ...kes hõõguvaille keradele kariksilmil ... järele vahtisid... (Vilde MP 143.) Hõppas. ojasse / lustilaginal,/ (Liiv T 314.) Öntul ... küsis pere-meestemalt naerusuul... (Tammsaare TÕ I 128.) ... põllenurk silme ees ja kurk nuuksutõmpel. (Vilde MP 121.) ...tundis ta oma keha üleni nõresveel. (Tammsaare TÕ I 220-221.) Mida te olite sunnitud/... sunniviisil pidama/ (Vetemaa L 65.) Ent olgu süü kui raske iganes, mõtleb Juliette vihavärinal... (Vilde MS 392.) - ta hakkas mulle väevõimul vastu! (Vilde MP 144.) Paremal käel levis külm kesaväli... (Vilde MS 175.) ...ta jäi neid pärani silmil tunnistama. (Vilde MP 132.) Ristis käsil langes ta... mehe ette põlvili... (Tammsaare TÕ I 33.) Uks, teine, vaevu kolmas / ühel pool. Uks, teine, vaevu kolmas/ teisel pool. (Rummo LL 8.)

Keeleajalooliselt huvipakkuvad on adverbid seal, teal, all, üll; mujal, teisal, kõikjal; millal, sellal, tollal; eemal, koomal, taamal. Näit.: (praegu kestavad ... seal ... tugevad tormid) (Smuul JJ 47.) Endine partisan, valge kittel üll... (Vaarandi VL 255.) ... nagu oleks tal mujal kiiret tegemist. (Ristikivi IS 12.) Need on alati ja kõikjal olemas/ (Vetemaa L 91.) "Millal sinul küll mehearju pähe tuleb?" (Tammsaare TÕ I 323)... 10-12 kilomeetrit Mirnõist eemal. (Smuul JJ 89.) Kaasajal adessiivsetena käsitatavad vormid seal, teal, all, üll on tegelikult vanad lokatiivse funktsiooniga essiivi vorme ja aitavad seletada adessiivi kui käände teket.*)

*) Usutavasti kujunes käändelõpp -l (-lla, -llä) vana kohasufiksi -la, -lä (esineb sõnades nagu soome setälä, lellelä, lellelä asukoht, kodu', etälä 'lõuna', põhjälä 'põhjälä', eesti edel, põhjälä, manala jt's) ja uraali aluskeelest pärineva lokatiiv-essiivi tunnuse -na, -nä liitumise tulemusena formatiiviks -lna, -lnä (-lla, -llä). Võib arvata, et adessiivi kujunemine sai alguse määruslikest vormidest, nagu *siyllä (> soome siellä; eesti seal), *täyllä (> soome täällä; eesti teal). Neis lähtevormides kohtame vana kohafunktsioonilist sufiksit -ka, -kä (-va, -vä), mis tugevaastmelisena elab edasi soome keeles sõnades nagu meikäläinen 'meie (inimene)', heikäläinen 'nende (inimene)', täikäläinen 'siinne, kohalik (inimene)'. Adverbide seal, teal lähteks on demonstratiivpro-nomeni tüved *se- / *si- ja *tä-, mida esindavad eesti keeles

Nagu adverbid seal ja teal nii on pronomenitüvelised ka mujal ja teisal.^{*)} Arhailiseks võib pidada samuti määrsõna kõikjal.^{**)} Need adverbid (koos eelvaadeldud pronominiaalsete adverbidega) on vanimaid läänemeresoome keeltes. Üldse on asesõnatüveline adverbitüüp esindatud vaid üksikute näidetelega. Lisada võiks veel määrsõnad mällal, sellal, tollal, mis etimoloogiliselt seostuvad asesõnadega mis (tüvi mi-), see ja too.^{***)}

Adverbid seamal, koomal, taamal esindavad komparatiivi vorme sõnadest esi, kogu, taga.^{****)}

asesõnad see ja tema (soome sen).

Hiljem muutusid piirid sõnasoade vahel ähmaseks, ja ei tajutud enam tüvesse kuuluvana, vaid hakati seda pidama muute lõpu elemendiks. Nii sai metanallüüsi teel käändelõpuks -lne, -lne, mis assimilatsioonitulemusena omandas kuju -lla, -lla (eesti keeles -l). Iseseisvunud käändelõpp võis müüa liituda mitmesugustele sõnatüvedele.

Sama teed on käinud ka vormid all < *alla < *alna ja üll < *yllä < *ylm, milles l on tegelikult tüve osa.

Vt. Д. Хакулинен, Развитие и структура финского языка. Часть 1. Москва 1953. Lk. 86, ja Д. Буорик, Историческая морфология финского языка. Москва-Ленинград 1955. Lk. 28.

*) Esimesele on olnud lähteks vorm aiwalla pronomenitüvest *ai-, teisele mitmuslik adjektiivne tületis pronomenitüvest *to- *te-. Lähtuda tuleks seega vormist *teisajalla. *ya-näl on tegemist juba eespool mainitud kohasufiksiga. Vt. Д. Буорик, op. cit. Lk. 19 - 20.

**) Adverbis kõikjal esineb vana kohasufiks -*ja, -*jä, mis soome murretes elab edasi vormides nagu meija, teija, heija 'meie, teie, nende asupaik (või kollektiiv)'. Järelikult oleks adverb kõikjal lähtekujuks eesti keele seisukohast *kaikkajalla. Vrd. Д. Буорик, op. cit. Lk. 20 - 21.

***) Vorme mällal, sellal, tollal võib seletada kui kontaminatsioonid väljendeist *milla alwalla (vrd. liivi mil äigal), *sellä aiwalla, *tollä aiwalla. Teiselt poolt oleks võimalik vaadelda lõpu -llal ka reduplitseeritud adessiivilõpuna. Reduplikatsioon aitab käände funktsiooni ilmekamalt esile tuua.

****) seamal < *sedamballa, koomal < *kojomballa, taamal < *tajam- lella vt. ka P. Alvre, Adverbide eesti taga-samojeedi taka-pronominiaalsest päritolust. - Emakeele Seltsi aastaraamat VIII, 1902. Lk. 149.

Adessiivsed adverbidid määrivad kohta (peal, teisel, võõrsil), aega (ial, tallal, vahapeal), olukorda (rahul, vastiväl, õitsel), viisi (ahinal, nõialvel, taulekiirul), tegevust (ksail, marjul, teeksil), näit.: Seal võõrsil on sõjamel küla ... (Vaarandi VL 110.) Inime ei ial jõua / aru saada teise head; (Koidula T I 46.) Ja sinu tuul ja päike / sind õitsel hoelavad. (Seals. 63.) Nagu nõialvel võtsid mehed püübu hambust... (Tammsaare TÕ I 249.) Ksail on alles algus... (Murme RL 25.)

Ablatiiv

Ablatiiv esineb väliskohakäändetes muutuvate adverbidest kolmanda vormina ja vastab küsimusele 'kust?' (erandlikult ka 'misajagusest olukorrast?'); näit.: ... kuidas linn esalt välja läigi. (Ristikivi IS 55.) ... kaugelt tuleb ümra, leal või itk/ (Murme LL 8.) ... nagu kardaks ta sealtsealt soda, kes ta... tabaks. (Tammsaare TÕ I 220.) ...kass...ajas viieteobi se kausi... üalt laudilt maha. (Seals. 390.)

Kaasaegses keeles ablatiivseteks peetavatent adverbidest alt, ült, esalt on elanud juttu seapool (vt. lk. 40).^{*)}

Muutumatuid ablatiivadverbe on suhteliselt vähe. Võib nimetada näiteks, nagu hoobilt, jalapealt, jaolt, looselt, korrastealt, kõigepealt, kullalt, nalialt, silmet, esalt, silmaolt, tunnipealt, vaevalt, hõrepealt, näit.: Et parun... siin viibis, tuli sellest, et tema uus mõisa hõrrastemaja aprillikuus jaolt maha oli põlenud. (Vilde MS 171.) "Ei lähe nalialt ühtegi puuri..." (Tuglas VI 27.) ...mis tuli esalt otseteed Oru kesakünnilt. (Tammsaare TÕ I 336.) ...laseb tal üksi silmaolt... majahüti poole minna. (Murme RL 26.) "See. Aga kui mina sind tunnipealt lahti lasen..." (Vilde MP 123.)

Reduplikatsioonil baseeruvad väljendid aasta-aastalt, aga-ajalt, hoop-hoobilt, hark-härgult, kord-korralt, sama-samult, sõna-sõnalt, tund-tunnilt jt., näit.: ... hoop-hoobilt omandasid raskused Kaie silmis taie kaalu. (Murme RL 136.)

*) Vrd. ka Д.Бубрик, op. cit. Lk. 17 - 18, ja Л.Хакупинен, op. cit. Lk. 89.

Tund-tunnilt tõuseb nende kurs... (Smuul JJ 61.)

Adverbina osutab ablatiiv kohta (mujalt, sealt, teisalt), aega (aasta-aastalt, tund-tunnilt), järjekorda (kõigepealt), viisi (hoobilt, sõna-sõnalt), määra (küllalt, osalt), tegevust (marjult, vargilt) ja esineb rõhutavas või modaalses funktsioones (naljalt, nimelt, vaevalt), näit.: "Kui on sõda, siis olgu õieti!" karjuti teisalt. (Vilde MS 339.) ... nõuavad aasta-aastalt ikka suurema hooga kartuleid... (Tammsaare TÕ I 242.) Mirmõis tulid maale kõigepealt mister Gerald L. Ketchum... (Smuul JJ 153.) "Kes seda siis sõna-sõnalt jõuab meeles pidada." (Tammsaare TÕ I 220.) ... nende lennust on minule küllalt. (Sütiste T I 340.) Talumaad olid nimelt vana rootsi mõõduga mõõdetud. (Vilde MS 168.)

Analoogiliselt elatiiviga on ka ablatiivi lõpp kujunenud sufiksiks, nimelt kõige produktiivsemaks adverbisufiksiks kaasaja eesti keeles. Adjektiivitüvelisi määrsõnu, nagu kau-nilt, kiirelt, lehkelt, täpselt jt. tulebki pidada derivaatideks, mitte käändevormideks (vt. lk. 87).

Translatiiv

Translatiiv tuleb adverbina esile näiteis, nagu esiteks, homseks, kehjaks, kauaks, kolmandaks, korraaks, lisaks, lõpuks, miks, milleks, misjooks, naljaks, naljaviluks, näiteks, päri-seks, selleks, seniks, sootuks, suusoojaks, tarbeks, teiseks, tänaseks, viimaks, õnneks, õöseks jt. Näit.: Aga kauaks jäi talle meelde sõna patt... (Tammsaare TÕ I 330.) Ta laskis koera korraaks vee peale hinge tõmbama... (Seals. 412.) ... ning lõpuks sööks Pollo ka rohu ja sambla... (Seals. 389 - 390.) "Milleks ägestuda?" (Tuulik TEV 98.) Niikuinii ei ole piima tarbeks, aina keeda jahukõrti lisaks... (Tammsaare TÕ I 59.) Ja oli viimaks kustunud... sügisvärvide selge ning sügav paistvus... (Vilde MP 135.)

Saavas käändes olevad adverbid liituvad sageli tegusõnaga tihedamalt, muutudes abimäärsõnadeks, näit.: andeks (andma), hiljaks (jääma), ilmsiks (tulema), imeks (panema), liiaiks (panema), osaks (saama), pahaks (panema), pooleks

(lõõna), puruks (tallama) jne. "Anake andeks, õpetajahärra..." (Tammaare TÕ I 215.)... vaatas imeks pannes ümberringi... (Koidula T II 49.) Sellepärast nagu ei pannudki ema isale peksmist nii väga liiaks... (Tammaare TÕ I 342.)... kui kauaks jäävad meelde nooruses osaks saanud solvamised... (Smuul JJ 170.) "Ärge pange pahaks..." (Ristikivi IS 13.) Miks see - pooleks lõõdud mäekuppel keset lagedat / liiva varistav nagu verd? (Vaarandi VL 225.) Valu vaikusetagune / püsib - puruks ei lagune / (Rumme LL 8.)

Translatiivsed adverbid väljendavad aega (kauaks, seniks, ööseks), järjekorda (esiteks, teiseks, viimaks), olukorda (pooleks, puruks, päriks), viisi (suussojaks, naljaviluks), määra (liiaks, sootuks), otstarvet (niajaks, selleks), näit.: ööseks jääme siia. (Smuul JJ 176.) Ja seda meest peksti..., esiteks vastu jalgu... (Tammaare TÕ I 408.) "Ah mõtlete selle tõe peale päriks jääda?" (Tuulik TEV 25.) Kui puuriks õige kase sisse augu, niisama naljaviluks? (Tuglas VI 373.) Joosep oli tema Liisi pärast sootuks unustanud. (Tammaare TÕ I 406.) "Ah selleks sa, tattnina, tulidki Vargamäele?" (Seals. 336.) Peale selle iseloomustak just translatiivikujulisi määrsõnu kalduvus abstraheeruda ning kujuneda mõdaalsuse väljendajaks, nagu seda osutavad ka järgnevad näited. Kahjuks ei saanud ma värestiga sõnagi vahetada... (Ristikivi IS 59.) Lõpuks, ma olen ainult ajutiselt ekspeditsiooni liige... (Smuul JJ 36.) Seal näiteks oli teiste hulgas ka Kauri Roosi... (Hint TR II 344.) Meri õnneks neid ettekäandeid ...ei võimalda... (Smuul JJ 171.)

Lõpuks pakub translatiiv näiteid sõnavormidest, mis asetsevad noomeni ning adverbipiiril ja illustreerivad translatiivi jätkuvat adverbialiseerumist, näit. hetkeks, natukeseks, põrnuks, viivuks, üürikeseks jmt.; ... viivuks jään vast maha. (Vetemaa L 60.) Mari vahtis talle üürikeseks järele... (Vilde MF 133.)

Terminatiiv

Vanu terminatiivseid adverbe on eesti keeles ainult üksi-

kuid, näiteks kuni (kaasajal sidesõna), naani, pani^{*)}; ... see kartlik ürnrik luba / ei ole pani andnud... (Vetemaa L 63.) Kõir ülejäänud on hilisemad, näit. kõrini, stapani, pilgani, pooleni, puhtani, põhjani, põlvini, põrani, siiansani, siiani, tõnnini^{**)}, häreni, ülani jt.; ... ne eläse mõnikord vaadid pilgani / teis armastust/ (Vetemaa L 70.) Joonas Tihu... oli siiansani oma meelte peale alsti kindel olnud. (Hint TR III 7.) "...Aidauksed seisid...lahti nagu kambriuksed veel tõnnini..." (Tammsaare TÕ I 224.) ...miski ei pannud teda nõnda inestama kui ... kuusk, ülani küllalaid teis. (Seals. 406.)

Analoogia põhjal on terminatiivse kaju emandatud koguni, algupärane komitatiivne määrsõna (vt. lk. 64), näit.: Sama kaju fotoaparaadiga, kerges, koguni sobistlikus riietuses. (Smaal JJ 41.)

Rajav kühne adverbina väljendab koha või aja piiri (naani, riinuni; pani, siiani), olukorda (põrani, ülani) ja määra (kõrini, pilgani), näit.: Somal on aga tulinud pükaid naani. (Taglas VI 433.) Tal on siiani soojad suhted meie pealaaruarivatega... (Smaal JJ 178.) Ta ... kiskas mu suu põrani... (Ris-tikivi IS 61.) Ma olen teist kõrini tõdinud / (Vetemaa L 85.)

Huvitav on märkida, et minevikus ebaproduktiivne ja üldse läänemeresoome keeltes küllaltki haruldane kühne terminatiiv esutab hilisemal ajal ja tänapäevalgi kalduvust adverbialiseerumiseks, nagu ka eelvaadeldud translatiiv ja eesti keele noorimad kühanded eessiv ja komitatiiv (vt. lk. 58, 65). Noomeni kühnevormi ja adverbilise vaheastmena võib vaadelda alljärgnevat terminatiivi vorme. Näit.: "Elutsani manan teda hauspõhja," astas eit. (Tammsaare TÕ I 234.) "Selles vanuses olid igast

*) Võrreid pani, kuni seletuvad tags sufiksi -ka, -ku (nõrk aste -ka, -ku) abil, mis tuletas asesõnatüvedest kohta või kollektiivi osutavaid sõnu. Adverbide pani, kuni kaudsed lähtekujud *seknik > *seknik (tüvest *se-), *kubnik > *kunnik (tüvest *ku-; vrd. soome ku/ka) viitavad ühtlasi geminaadilise terminatiivi lõpu -nnik tekkinisele läänemeresoome aluskeeles. Murdeti, näit. eesti saarte murdes, kohtame geminaadilisi vorme seanni, kunni.

***) Adverbis tõnnini on terminatiivi lõpp liitunud eessivile (vt. lk. 57). Kõnnuste liitmisega taotletakse adverbilise funktsiooni ilmekamat esiletõstmist.

naisest kõrvuni sisse võetud." (Tuulik TEV 89.) ...pillates ...kartuleid...vagudesse, mida poisid lõpmiseni väsinud hobus- tega ajasid. (Vilde MS 77.) ...oskas noorest lepikest läbi suhistada, kus lund oli rinnuni... (Tammsaare TÕ I 320.)...nüüd silmini teki all lesin / (Vetemaa L 86.) ...üks aeg, mille häda ja koorem teda verehigini surus ja vajutas. (Koidula T II 45.)

Essiiv

Essiivi eelkäijaks on juba uraali aluskeeles tuntud primaarne kohakäine lõpuga -na, -nä. Sellest lokatiivse funktsiooniga essiivist on rüdimendina säilinud adverbivormid all, üll, seal, teal (vt.lk.51-52) ja siin, näit.: - siin mõtlen meie igasuvistele Saaremaareisidele... *) (Smuul JJ 166.)

Hiljem omandas essiiv ka temporaalse funktsiooni, mis on säilinud vanades adverbides, nagu kuna (praegu sidesõna), kunagi, kunas, toonana, tunaga (näit. tunaeile), täna **) ja tänavu ***) Näit.: Kunagi... jäävad nii majad kui mööbel... siia... (Smuul JJ 95.) ...ah, kunas saabud, "Made in Eesti"? (Alver T 152.) ...kass, kes sõi toonana Haige-Jakobi tuvikese! (Tuglas VI 105.) "Jaa," tähendas Mari..., "nagu eile ja tunaeilegi (Vilde MP 158.) *Täna kolisin üle "Kooperaatsiale". (Smuul JJ 7.) ...tänavu oli aga tegemist südatalvelgi. (Tammsaare TÕ I 403.) Temporaalseks essiiviks peab D.Bubrich ka vormi eile (soome eilen), ****) milles aga on võimalik näha

*) Vormi siin kaugeks eelkäijaks on sama kohasufiksiga tuuletis *sejā, millest lähtuvad vormid siit, siia (vt.lk.39,66) ja oletatavasti ka siis (vt.43). Järelikult võis areng olla järgmine: *sej(ā)nā > *sinā > siin. Vt.P.Alvre, Pronoomenite iseärasusi. - Emakeele Seltsi aastaraamat II, 1965. lk. 202. Vrd. ka Л.Харуинен, Развитие и структура финского языка. Часть 1. Москва 1958. lk. 86.

**) Lähteks olid pronoomenitüved ku- (vrd. soome ku/ka), tō- ~ to- (tu-) (vrd. eesti too), *tā- (vrd. soome tä/mä, eesti te/ma). Liiteil -gi ja -s on rõhutav ülesanne. Vt. ka Л.Харуинен, op. cit. lk. 86.

***) Kontaminatsioon väljendist *tänā võtena - essiivivormid asesõnatüvest *tā- ja nimisõnast *vösi 'aasta' (vrd. soome vuosi).

****) D.Bubrich oletab järgmist arengut: soome eilen < *eilen(ā). Vt. Л.Харуинен, Историческая фонетология финского языка. Москва-Ленинград 1958. lk. 11.

saatuti genitiivi (vt. lk. 38) või n-liitelist adverbialiseerunud noomenit.

Belnimetatud kahe funktsiooni baasil kujunesid välja essiivi hilisemad tähendused, mis saidki domineerivaks. Essiiv kui kääne näitab olemist kellenagi, millenagi, teataval ajal või viisil (näit. tšütab õpetajana; noorena oli ta ilus).

Esti murretes esineb essiiv üsna piiratud, mistõttu tema kasutamine kirjakeeleski on hiline nähtus.

Essiivset algupära on adverb üksina, mis sellisena esineb mardeti ja ka varasemas kirjakeeles, näit.: Proua Dorotea...elab üksina Elvitas... (Vilde MMM 1886, 80.) Praegune kuju üksinda (Kuid taat käib üksinda oma teed. - Vaarandi VL 110.) on tõenäoliselt tekkinud ekstsessiivi analoogial (vt. lk. 67). Kontraheerunud essiivivormiga näib olevat tegemist ka adverbilise puhul üsna^{*)}: Madis võttis üsna asjalikult pükstelt rihma... (Tammsaare TÕ I 233.)

Uuemas kirjakeeles kohtame adverbilõhedasi peamiselt viisi osutavaid vorme, nagu hulgana, noorena, noolena, parvena, pilvena, rajuna, sirgena, vanana jmt. Näit.: Eks olegi rahvast teistest valdadest pilvena Mahtresse kokku voolanud. (Vilde MS 359.) Leena sõrm oli sirgena õieli. (Madarik V 226.) Vanana on aega puhata.

Abessiiv

Abessiivsed adverbid esinevad kahel kujul: nimisõnade ilmaütlev kääne ja ag-tegevusnime ilmaütlev kääne. Sagedamini võib kohata deverbaalseid määrsõnu, nagu alalõpmata, ilmlõpmata, ilmingimata, kahtlemata, kirjeldamata, kogemata, liikumata, lõpmata, ootamata, sõnalausumata, tingimata, vahetpidamata, viivitamata, kraarvamata, kraarükimata, ütlemata, näit.: Kahtlemata pakuvad sissekäidud teerajad enam kindluse-tunnet... (SV Nr.1 (1204), 1967,7.) Emapiinna hiilgav ilu / anõis laule lõpmata:/ (Koidula T I 203.) Viivitamata kuulab kõrtsmik käsku... (Tammsaare TÕ I 249.)

*) üsna <<? *üksina. Sageli esineva adverbina on üsna kujunenud rõhumäärsõnaks.

Denominaalseid abessiivadverbe on tunduvalt vähesel. Tänapäevaste näidetena võiks nimetada adverbe arvuta, asjata, ilmaasjata, otsata, rõõnuta, näit.: Mina käisin pootsmanilt otsimas - asjata. (Smuul JJ 65.) Vokk vuriseb, vuriseb, otsata pikk / on õntu talvine. (Knoo EL I 334.) Adverbiaalne abessiiv väljendab peamiselt viisi (asjata, kogemata, vahetpidamata) või määra (kirjeldamata, otsata, ütlemata), näit.: Kõik sündis juhuslikult, nagu kogemata. (Tammsaare TÕ I 333.) Ka ilm oli juhtunud ... ütlemata ilus. (Hint TR II 315.) Ilmatulevakujulistel määraadverbidel (täpsemalt intensiivsusedverbidel) on superlatiivne, liialdav iseloom. Rõhukärsõnaks on kujunenud tingimata, näit.: ... siis paneb ta praeguse kolmainu asemele tingimata uue. (Tammsaare TÕ I 324.)

Kõnedki abessiivsed adverbid (liikumata, muutmata, käretata jt.) tunduvalt vananenutena, näit.: muutmata / ta sinu rõõmust rõõmu ngeb, / (Koidula T I 89.) Kaasajal tuletatakse samatüvelisi kärsõnu karitiivadjektiividest liite -it abil (liikumatult, muutumatult, käretatult jt.), näit.: Mis on muutumatult heidund? (Alver T 25.)

Alates käesoleva sajandi kolmandast aastakümnest hakati nõudma sisulist vahetegemist ilmatulevakujuliste ja karitiivadjektiividest tuletatavate kärsõnade vahel järgmiselt.

1) Nominaaltüvede puhul väljendab ilmatuleva käände vorm ajutist ilmaolekut, lt-tuletis püsivat ilmaolekut, näit.: Ta tegi seda rõõnuta (= ei tundnud tehtavast rõõmu). Ta elab rõõmutult (= temas pole üldse rõõmu). Tänapäeval tuletataksegi nimisõnatüvelisi adverbe eeskätt karitiivadjektiividest (tarbetult, süütult, käretatult).

2) Verbaaltüvede puhul väljendab ga-tegevusnime ilmatuleva käände vorm tegevuse tegemata jätmist ja kuulub enamasti tegevõna kategooriasse (näit.: Ta kõneles hetkekski lakkamata). ga-tegevusnimest karitiivadjektiiv vahendusel tuletatud adverb aga väljendab viisi ilmaolu või tegemata jätmise varjundiga (näit.: Ta kõneleb lakkamatult). Vrd. ka: Aga Herbert Heidegg oli kord siitsama mõisnik - vahest tahtmata, vahest oma parema tahtmise vastu - (Vilde MS 293.) ... nii et ma tahtmatult haigutasin. (Ristikivi IS 61.)

Rahvakeel ja vanem kirjakeel selliseid tähendusevahesid ei tunne. Kõneldakse: peksis koera armuta; sajab järelejätmata; kirjeldamata tore ilm jne. Paljud sageli tarvitavad ja sel-listena juurdunud määr sõnad esinevad ilmaütleval kujulistena ka kaasaja kirjakeeles, näit. asjata, ootamata, sõnalausumata, vahetpidamata jt. Andrese hääl hakkas kurgus kähisema, tema üksisõnu vahetpidamata karjudes... (Tammsaare TÕ I 388.)

Instruktiiv

Instruktiiv on läänemeresoome keeltes leidnud rakendust peamiselt viisiadverbide moodustajana, kuna käände funktsiooniks oligi tegevuse viisi või laadi väljendamine. Tänapäeval on instruktiiv läänemeresoome keeltes produktiivse käändena välja surnud, elades edasi üksnes adverbides.*) Vaidlusi on tekitanud küsimus, kas instruktiiv esines mõlemas arvus või ainult mitmuses. On tõenäoline, et instruktiivi vorme moodustati mitmuslikest tüvedest.***) Seda arvamust toetab ka instruktiivi baasil kujunenud, samuti ainult mitmuses esinenud ne-omitatiiv (vt. lk. 64).

Õesti keeles kohtame instruktiivi teatavais kivinenud, sellistena fikseerunud adverbides ja adverbiaalsetes väljendites,***) nagu ammu, hilja (vrd. soome hiljain), hilju, hoide, jõude, kaksi, kaude, kiuste, kõrvu, muide, muidu, mullu, mõistu, otse, palju, piki, rinnu, servi, targu, tüka, vaevu, õige, üksi; avasilmi, avasili, küpsikuusi, paljajalu, paljaksi, paljapõli, vanuigi, üksivi, üksijäli, üksipulgi, üksisilmi, üksisõnu, üksiteri jt. Näit.:... muidu aga kandis ta ... püüd-

Soome keele grammatikad vaatlevad instruktiivi siiski küsimena, vaatamata sellele, et tema tarvitamine on piiratud, hõlmates vaid väikese arvu sõnu.

Vrd. lk. 30. Vt. ka J. KARKKINEN, op. cit. Lk-d 90 ja 300, samuti P. ARISTE, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. - Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale. 1902 - 1952. Tallinn 1952. Lk. 106.

***) Viimaseid kähitletakse tänapäeval üldiselt liitsõnadena (näit. paljajalu pro palja jalu).

likult rahuldatud lootuste nägu, kuigi suu korraks kaude väändus. (Vilde MP 142.) "... aga ikke rinnu vastu: ei olla kõverad ammugi..." (Seals. 121.) Läheb jalutu mees/ ... ettevaatlikult, tasa, targu. (Vetemaa L 66.) ... Uks, teine, vaevu kolmas / ühel pool. (Rummo LL 8.) "... On mu silmad õige nii tuhmiks ... läind..." (Tammsaare TÕ I 24.) "... Kas siis noored üksi armastavad?" (Tuulik TEV 16.)

"...pistaks aga Vargamäelt alla, kas või palja jalu ja alasti," ütles Liisi. (Tammsaare TÕ I 446.) "...olin lausa palja käsi nagu ikka." (Seals. 323.) Veel vanuigi nende rõõmuks ta tuli ilmale. (Vaarandi VL 110.) "Ütle, noh! Ütle!" ajas tüdruk üksisõnu. (Madarik V 59.)

Üksikud instruktiivsed määrsõnad on verbaalse päritoluga, nimelt da-tegevusnime instruktiivvorm, näit. hoide, jõude, kiuste.*) Ta astus hoide, et lapsi mitte äratada. (Vilde MP 177.) ... istusid misama jõude sirelipöõsa lähedal. (Tuglas VI 392.)

Instruktiivvi vormid on üldreeglina kaheasilbilised (s.t. kaheasilbilistest tüvedest). Pikemaist sõnust moodustatakse instruktiivseid adverbe harva. Peamiselt ilukirjanduses kohtame kolmesilbilise täiendsõnaga väljendeid, nagu kähisevi hääli, lahtisi silmi, lehvivi hõlmu, säravi silmi, värisevi käsi jt. Näit.: Hommikupalvus toimus kähisevi hääli. (Madarik V 48.) "Aga lahtisi silmi tulle joosta pole ka kellelgi mõtet..." (Hint TR I 237-238.)

Küll aga esineb instruktiivsete liitsõnade või väljendite esimene komponent sageli mõnes muus kgandes või tuletusvormis, näit. ammuli sui, avali silmi, harali sõrvi, harkis jalu, joobnudpäi, kinnisilmi, kõrvuni sui, longus päi, porujommis päi, pärani silmi, ristis käsi, tasahilju, tasahääli, tulisejalu, ummisjalu, vene keeli, õietsi jalu jt. Ants ja Riia vahtisid ammuli sui Indrekule otsa. (Tammsaare TÕ I 400.) ...harkis jalu mõõdavad tehtud tööd. (Vaarandi VL 105.) ... tulles joobnudpäi laias kaares koju. (Nurme RL 122.) ... naeravad

*) Lähtevormid *hoitafen, *joutafen, *kiusatten. Vt. ka L. Kettunen, -sti-lõpuga adverbide algupära.-Eesti Keel 1922, lk. 42.

kõrvuni sui,... (Runno LL 37.) ...seisis eemal longus päi... (Tammsaare TÕ I 358.) Ma sõitsin õhtul hilja porujammis päi koju... (Hint TR I 236.) Peaks kui kõnelema tassakäli... (Vaarandi VL 252.) ...kui mõned mehed talle tulisejalu järele hüppasid. (Vilde MS 341.) Keegi ei mõistnud neid lugeda..., ei teatud sedagi, kas olid vene või saksa keeli... (Seals. 164.) Aga see...lomas õietäi jalu maas. (Tammsaare TÕ I 10.)

Omaaegne instruktiiv pole tänapäeval enam äratuntav adverbides kui, nii^{*)}, nõnda ja kuidas, näit.: "Kui kodune!" (Nurme RL 67.) ...tundub, et oli nii... (Suuul JJ 64.) Ühe lennuvälja kadumisest Põhja-Jämeeres jutustas Afonin nõnda: (Seals. 27.) "Noh, kuidas? Ilusti lendas!" (Seals. 362.) kui on instruktiiv asesõnatüvest ku- (vrd. soome ku/ka, eesti emb-ku/mb). Adverbi nii võib vaadelda instruktiivina mitmuslikust pronomenitüvest ne- (vrd. see: need: nende). Kontamineerunud vormidega on tegemist määrõnade puhul nõnda ja kuidas, milles silp -da(-) on säilitanud rudimendi sõnast tava (oetus-pärane oleks taba: tava).**)

*) P. Alvre peab sõna nii *ng-, *ng-tunnuselise essiivi vormiks, analoogiliselt määrõnaga siin (vt. lk. 57), ja oletab, et ka adverbi nii areng on kulgenud kohasufiksi -ia, -ie kaudu. Seega oleks määrõna nii lähtekujuks *nai(n)ä ja algne tähendus lokatiivne. Vrd. P. Alvre, Pronomenite iseärasusi. Emakeele Seltsi aastaraamat 11, 1965. Lk. 202.

Instruktiivil lõpp -(i)n on tõepoolest etimoloogiliselt seotud lokatiivi n-iga ja adverbi nii kaugel eelkäija võis tekkida kohta osutava sõnana, mis hiljem omandas viisifunktsiooni. nii võib aga olla ka noorem instruktiivne määrõna.

**) Adverb nõnda lähtub väljendist *nein taõin 'sel viisil', vrd. soome noin tavoin. Uleminekuastmena kaasaegsele kujule kohtame 17. sajandi kirjakeeles vorme nindatawe-nindawe. Vt. A. R. Cederberg, Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. Tartus 1927. Lk. 84.

Analoogiliselt on arenenud kuidas: *kuin taõin» kuida (millele liitus küsipartikkel -s). 17. sajandi autoritel esineb kaasaegse vormi eelkäijana kuistawi, kuitao, kuitao. Vt. A. R. Cederberg, op. cit. Lk. 88 ja 93.

Mõnevõrra problemaatiline on liitadverbe tuletava postpositiionaalse sõna -pidi etümoloogia. On võimalik seostada seda pikk-sõnaga, millest on arenenud ka adverb-prepositioon piki. *) Veel on mõeldav lähtuda verbi pidama da-infinitiivi instruktiivist (nagu soome keeles ja mõnes eesti murdes).**) -pidi abil moodustatud adverbid on eesti keeles esindatud arvukate näidetega, nagu alaspidi, edaspidi, kakspidi, karvupidi, tagurpidi, tukkapidi, vastupidi, õanepidi jt., näit.: Aga kui see arg^güks siis leitud oli - pooleldi tagurpidi ja komistades - (Vilde MP 181.) Ja õanepidi üks - terveks jüma.. (Nurme RL 67.)

Instruktiiv väljendab, nagu eespool tähendatud, tegevuse või olemise viisi (jõude, kinnisilmi, tasabilju). Üksikud instruktiivsed määrsonad märgivad ka mid tunnuseid ja suhteid, näiteks aega (ammu, wullu), suunda (otse), olukorda või asendit (kõrvu, servi, üksi), määra (hulgi, palju) või esinevad rõhutavas funktsioonis (ammugi, muide, muidu). Näit.: Nüüd lasti hobustel tasabilju väljamäest üles ronida... (Tammsaare TÕ I 409.) Ka mootori sisse ta wullu... tõi. (Vaarandi VL 109.) Tuul kandis nad otse "Zerki" objektiivi ette. (Smuul JJ 64.) Nüüd istus Andres ainuüks oma viimas seljaga kõssis vankril... (Tammsaare TÕ I 553.) "Vaadske, et te liiga palju ei laima". (Smuul JJ 178.) Muide, Vvedinski võttis mind vastu nagu Rothschild. (Seals. 94.)

Kuigi instruktiiv on vana soome-ugriline käänne **, on tema ulatusalikum kasutamine eesti kirjakeeles hiline nähtus, mis saab alguse alles mõssoleval sajandil (alates peamiselt kolmandast aastakümnest). Vanemas kirjakeeles kohtame viisitudlevat käännet harva. Instruktiivi elustumine seletub ühel poolt keeleuuenuse mõjuga. J. Aavika taotlus lülitada instruktiiv produktiivse käändena igapäevasesse keeletarvituse

*) Seega *pitkin > *pittin (pitin) >> -pidi. Niisugust etümoloogiat toetab liivi keel (pi'ts-pida). Vt. A. Villup, Viisiadverb ja selle arenemine eesti keeles. Dissertatsioon. Tartu 1953. Lk. 58.

**) Lähtuda tuleks vormist *pitkon. Vrd. ka soome -piten ~ -pitin, näit. päispiten ~ päispitain; rouge kannaBitte, koda-vere eGBitte.

***) Vt. ka Л. Хакулинен, op. cit. Lk. 91.

ei andnud tulemusi, kuna väljasurnud käände taastamise katse, on iseenesest juba vastuolus keele loomuliku arenemissuunaga. Ent tähelepanu juhtimine instruktiivile, samuti soome keele eeskujul aitavad kindlasti kaasa instruktiivsete vormide levimisele kirjakeeles. Teiselt poolt tingib instruktiivsete adverbide ja väljendite kasutamise ilmekama ja paindlikuma väljendumise vajadus, eriti ilukirjanduse keeles.

Komitatiiv

Komitatiiv esineb adverbina kahesugusel kujul. Vana läänemeresoome ne-tunnuseline komitatiiv, mida tänapäeval võib veel kohata soome keeles teatavalis määruslikes konstruktsioonides (näit. Hiti lapsinensa ~ lapsineen 'ema oma lastega (või lapsega)') on eesti keeles säilinud ainult üksikutes arhailistes adverbides, nagu iganes, isepäinis, iseäranis, koguni(s)**, üksipäini(s)***, üksnes, näit.: Paljut siin küluses, päikseid iseäranis. / (Rummo LL 31.) ... ja näis et koguni kõbunes / (Seals. 14.) Üksipäinis see, et ta ise samuti marsiroodu ridades seisis, käis üle... mõistuse. (Hint TR III 10.) Üksnes kui palju kergem oleks tal olnud praegu siin seista... (Seals. 11.)

Väljasurnud ne-komitatiivi asemele tekib läänemeresoome keeltes uusi käandeid sama funktsiooni jätkajana. Eesti keele praegune komitatiiv kujunes 17. sajandi vältel postpositsiooni kaas liitumise tulemusena genitiivitüvele. Adverbina hakkab uus käanne esinema alates järgmisest sajandist.

Komitatiivseid adverbe on eesti keeles suhteliselt vähe, võrreldes mõne teise käändega. Kohtame määrsõnu, nagu auga, heameelega, hooga, hoolega, kiiruga, korruga, meelega, rutuga, vaevaga, väga (kuluvorm vägi- sõna kaasäitlevast), ühe

* J. Aaviku propageeritud arvukaist instruktiivvormidest leidis mõnede teiste hulgas poolehoidu ka muide (vrd. soome muuten), toenäoliselt oma lühemuse tõttu, võrreldes liitsõnaga muuseas.

** Adverb koguni (vanem kuju kogunis) on analoogia mõjul sarnastunud terminatiivsete määrsõnadega.

*** -päinis - komitatiiv sõnast pea (vanemal kujul pää); -s kõigi loetletud adverbide lõpus on jälg kolmanda isiku poses-siivsufiksist.

korruga jt., näit.: "Me võime siin auga surra," ütles Madis. (Tammsaare TÕ I 233.)...üle lõkete edasi-tagasi/ hooga hüpelgem/ (Rummo LL 18.) "Hoi aaga teda hoolega..." (Tammsaare TÕ I 236.) Seepärast astus ta kiiruga edasi. (Tuulik TEV 75.) ...ja siis korruga - lööb lihtsalt maha... (Tammsaare TÕ I 234.) "...sina tegid seda meelega." (Seals. 328.)

Komitatiivsed määrõnad väljendavad peamiselt viisi (hea- meelega, hoolega, vaevaga), näit.:... kuigi ta muidu heameelega räägib... (Ristikivi IS 12.) Olukorda või hulka märgib üksipäini(s), mäara väga, näit.: Andres logistas üksipäini kodu poole sõita. (Tammsaare TÕ I 205.) "...ütelge Oru Joosepile ja Karlale, et väga palju ei või..." (Seals. 259.) Kunagi iseseisvat tähendust omanud ga-komitatiivi vormid (iganes, iseäranis, üksnes) on kujunenud aja jooksul rõhumäärõnadeks, näit.: Ept olgu süü kui raske iganes..., tohib siis mees ... ennast... unustada... (Vilde MS 392.)

Nagu terminatiiv ja essiiv nii on ga-lõpuline komitatiivgi kääne, mille adverbialiseerumine jätkub. Seda osutavad ka alljärgnevad näited, mida võib pidada üleminekuvormideks käändsõnalt määrõnale. Ka heaga ei mõistnud Joonas enam oma ...õigusi maksta panna. (Hint TR III 104.) ...mis pooljoobnud mehele imevõega hingesse helises. (Vilde MS 340.) "Et sa ka muidu ei kuula, kui ikka kurjaga." (Tammsaare TÕ I 230.) Kas polnud tema, Joonas, ennast rõõmuga... maha sahkerdanud? (Hint TR III 211.) ... ta oli... haigeks jäänud, vaevaga veel koju saanud ja siis surnudki. (Tuglas VI 398.)

Adverbialiseerumine toimub nagu teistegi käänete puhul tähenduse metaforiseerumise tulemusena. Sageli aitab komitatiivse vormi võrdlemine samatüvelise tuletatud määrõnaga kindlaks teha, kas vorm kuulub käändsõna või adverbi kategooriasse, näit.: "Kas sa peast hull oled!..." ütles meister rohkem imestusega kui pahaselt. (Hint TR I 89.) (imestusega = imestunult) Aga ta ütles sellegipoolest, päris vihaga: "Neil ... pole... süda puhas." (Tuulik TEV 76.) (vihaga=vihaselt) Vorme imestusega ja vihaga võime antud kontekstis pidada adverbideks.

Latiiv

Primaarne kohaküüne *h-lõpuline latiiv kuulub koos lokaatiiv -essiivi (lõpp -na, -ga, vt.lk. 57) ja ablatiiv-partiitiivi ehk delatiiviga (lõpp -ga, -ta, vt.lk. 39-40) vanimate, uraali aluskeelde ulatuvate künnete hulka, mille esindajateks läänemeresoome keeltes on üksikud adverbivormid, näit. eesti keeles kinni, sinna, tänna, koju, üha, ?taha.

Adverbis kinni kohtame ootuspärase teise välte asemel (-k sulges silbi) kirjakeeles ja üldiselt ka põhja-eesti murretes analoogilist kolmandat vädet, tõenäoliselt illatiivsete määrsõnade nagu ette, ikka, nimme jt. eeskujul. Murdeti tuleb esile häälikuseaduslik teisevälteline kuju (kinni, kinni?).

Elõeldu kehtib ka pronoomentüveliste adverbide sinna, tänna praeguse kolmanda välte suhtes.

Praktilises keelekäsitluses illatiivseks peetav koju ***) kuulub küll nimisõna koju vormistikku, esineb aga kaasaegses keeles siiski erandliku adverbiaalse vormina, mis erineb antud sõna ülejäänud muudetest ka häälikuliselt (viidates kunagisele laadivaheldusele).

Latiivi esindab veel adverb üha. ***) Vormi taha päritolu seevastu on ebaselge. ****)

*) Lähteks olid asesõnatüved *se-si- ja *te-. Samasse pronoomentüveliste adverbide rühma kuulub ka siia, millest oli juttu eespool (vt.lk.43).Latiivne teisevälteline siia on esindatud murretes.

Oleme mitmel puhul osutanud, kuidas määrsõnad kujunesid asesõnatüvedest kohasufikali -ka, -ga vahendusel (vt.lk.51-52, 56 jn). Kohafunktsiooniline g-element tuleb aluseks võtta ka adverbide sinna, tänna geminaadi seletamisel. Lähtevormideks võisid olla *sek(g)-nä-k *seknäk ja *täk(g)-nä-k ? *täknäk. Vrd. P.Alvre, Pronoomeni see tüvedest läänemeresoome keeltes. - Emakeele Seltsi aastaraamat IX, 1963. lk.148.

**) koju <*kodek (seega latiiv).

***) Lähteks on arv sõna üks vana g-tüveline vorm *ühsk. Vrd. J.Хакулинен, op. cit. lk. 93.

****) Lähtudes latiivsetest kujust *tayak jääb problemaatiliseks h ootuspärgse pika vokaali asemel (vrd. soome taa, isuri taak). On aga mõeldav seletada adverb taha ka h-illatiivina, mis võis tekkida vormide nagu kuhu, maha analoogial. Vrd. P.Alvre, Adverbide eesti taga-samojeedi taka-pronoominaalsest päritolust. - Emakeele Seltsi aastaraamat VIII, 1962. lk.147.

Latiivsed adverbid märgivad sihtkohta (koju, sinna, sinna, sihtsa), erandlikult ka olukorda (hinni), näit.: ...kui karja-
-hant koju tuli, küsis peremees... (Tammäär TÕ I 128.) Prillug
veeretab pead ...sinna ja sinna... (Vilde MP 155.) "...Oj, meri,
kus varas / on hinni vargas." (Suuul JJ 172.) Rõõmsõnaks
on arenenud sha, näit.: sha rutsa! sha rohkem! (Rummo LL 9.)

Prelatiiv

Nagu latiiv nii kuulub prelatiivgi väljasurnud KKKnete hulka, mis on säilinud vaid üksikute adverbide abil.^{*)} Prele-
tiivi algupärast käändelõppu -itak (~-itak) esindab eesti-
keeles sufixsina tajutav -tsi, mida kohtame adverbides, nagu
ksitsi, kütsi, mitsi, meritsi, rinnutsi, sulitsi, šitsi,
ulets jt. Näit.:... ise kodus talvel ksitsi sõrralina. (Tuul-
lik TEV 9.) ...on tunda, kuidas ta jüuga rinnutsi koos on...
(Suuul JJ 85.)

Et prelatiivi lõpp -tsi sobib ka uute adverbide tuletami-
seks, seda osutavad järgnevad näited: Panin nad sellisesse...
ritta üana sihitsi ja tagamõetega. (SV Mn.I(1207), 1967, 5.)
...tüvetsi nõrgub juurtele vaik... (Rummo LL 42.)

Prelatiivsed adverbid märgivad liikumist millegi kaudu,
midagi mööda (mitsi, meritsi, tüvetsi), olukorda või asendit
(ksitsi, rinnutsi, sulitsi, ulets), harvemini viisi (sihitsi).

Ekstsessiiv

Vanade kohakänete hulka kuulus veel ekstsessiiv (algu-
pärane lõpp -sta, -sta), mis esutas kohta, kust lähtuti või
lahkuti. Eesti kirjakeeles esindavad ekstsessiivi adverbivormid
kodunt ja tagant, näit.: "Mis elamine see kodunt eemal on?"
(Tuulik TEV 76.) ...verole hõõrutud kõrv tuli tagant nähtavale...
(Vilde MP 137.)

^{*)} Soome keeles on puutud prelatiivi aktiviseerida, moodus-
tades kaasaegsoid prelatiivivorme nagu puhelimitse 'telefoni
teel', sähköitise 'telegraafi teel' jt.

Ekstsessiivne on ka kunagise adverb'i grammatikaliseerumise tulemusena tekkinud sidesõna ent.*)

Ekstsessiivi eeskujule viitavad adverb'i küllalt lõunaeestiline variant külländ (külländ~küländ~küländ jt.) ja samuti lõunaeestilist päritolu määradverb villand (villänd~viländ~vilant), näit.: Nüüd oli koertel saabaste närimisest jälle villand... (Tuglas VI 98.)

Adverbide muutumine

(deklineerumine ja kompareerumine)

Nägime, et eesti keeles (nagu teisteski läänemeresoome keeltes) võib adverbialiseeruda iga kääne. Adverb'i tihe side noomeni kategooriaga avaldub ka selles, et osa määrõnu (peamiselt koha-, olukorra- või seisundimäärõnad) muutub kohakäänetes, näit.: ette - ees - eest, kallale - kallal - kallalt, kaugele - kaugel - kaugelt, kokku - kops - koost, kätte - käes - käest, maha - maas - maast, nähtavale - pähtaval, otsa - otsas (otsast), sassi - sassis, välja - väljas - väljast jt. Ja kui himu lugemisest otsa sai, kiskus ta paberi pisikesteks tükkideks. (Tammsaare TÕ I 230.) - Aga peagi/peagi aeg otsas on... (Vetemas I 78.) "Välja!" karjus opman... (Valde MS 157.) - ...peenem rahvas patseerib väljas... (Hint TR III 108.) - Väljast vaadates on inimõid najad kõike muud kui ilusad. (Smuul JJ 94.)

Peale korrapäraselt sise- või väliskohakäänetes muutuvate adverbide on eesti keeles määrõnu, mille muudetes kombineeruvad onavanel sise- ja väliskohakäänded. Samuti nende adverbide muutevormides jälgi väljasurnud käänetest. Ebakorrapärase ja artililise muutumise näiteina võib esitada adverbid, nagu alla (il-latiiv) - all (lokatiiv-essiiv) - alt (ablatiiv-partitiiv); koju (latiiv) - kodus - kottu (ablatiiv-partitiiv) - kodunt (ekstsessiiv); kuhu - kus (s-illatiiv) - kust; sinna (algsest latiiv) - seal (lokatiiv-essiiv) - sealt (partitiiv-ablatiiv); siia (la-

*) Ka ent kuulub pronominaalsesse adverb'itüüpi. Tüvi e- "see" tuleb esile veel asesõnas emb (-kumb) ja sidesõnades ehk, et. Vorm ehk on ühtlasi eesti keeles ainsaks näiteks soome-ugrilisest et partitiivist, võrdluse käändest (lõpp -hka, -hka < -ška, -ška). Sidesõnad ehk ja et lähtuvad seega samuti asesõnatüvelistest muutevormidest (et abessiivi vormist *ettäk, ehk komparatiivi vormist *ehki). Vt. ka P. Alve, Pronoomnide isesõnasusi. - Emakeele seltsi aastaraamat II, 1965. lk. 197.

tiiv või illatiiv) - siin (lokatiiv-essiiv) - siit (ablatiiv-partitiiv) - siis (s-illatiiv); taha (latiiv või illatiiv) - taga (nominatiiv) - takka (ablatiiv-partitiiv) - tagant (ekstessiiv) - taas (s-illatiiv); üles (s-illatiiv) - üleval ülal - ülevalt ülalt - ulle (illatiiv) - üll (lokatiiv-essiiv) - ült (partitiiv-ablatiiv). Näit.: ...vaatasid alles kumbki häärberi isenurga juurde jõudes taha. (Tuglas VI 391.) Ees, külgedel ja taga ujub jää... (Smuul JJ 85.) Vastu tuleb regesid, takka tuleb saane... (Vilde MP 175.) ...Mari kergitas tagant natuke seelikut. (Seals.159.) ...tagasi tulles leidis noorik, et lüpsjad taas ametisse olid asunud... (Seals.133.) ...alt saunast pääses ta üles tallu. (Tammsaare TÕ I 227.) Kaela- ja pihasooned olid tal sagedasti ülal... (Seals.334.) ...ajas viietoobise kausi...ülalt laudilt maha. (Seals.390.) Ta viskab mantli kohmetult ulle... (Nurme RL 92.) - ...agulid-agulid - ümbris üll -/sündisin - (Rummo LL 26.) Ta võttis mantli ült.

Nagu omadussõnad nii võivad määr sõnadki (peamiselt kohta, määr, aega ja viisi osutavad määr sõnad) kompareeruda, näit.: kaugel - kaugemal - kõige kaugemal; lähedal - lähemal - kõige lähemal; palju - enam, rohkem - kõige enam, kõige rohkem; vähe - vähem - kõige vähem; kaua - kauemini (kauem) - kõige kauemini (kauem); vara - varemni (varem) - kõige varemni (varem), ruttu - rutemini (rutem) - kõige rutemini (rutem). Ise vaatab vargsi... eide poole, kes tükk maad kaugemal lüpsab. (Vilde MP 121.) Mõlemad nad on üsna tüsedad mehed, Gaigerov rohkem, Lopatin vähem... (Smuul JJ 174.) "Maksab sul nende piimaõega kauemini jännata?" (Vilde MP 155.) ...jõuame laeva rutem tähjaks laadida. (Smuul JJ 86.)

Mitmed keskvärde tunnusega adverbid on aja jooksul kaotanud komparatiivse funktsiooni kas teatavas tähenduses või üldse, näit. enam (temporaalses tähenduses), ennem (pigemini³), hiljem (pärast³), varem (enne³); ...millega sa pole tegelnud varem ega tegele enam aastate pärast? (Smuul JJ 79.) "Ennem lasen ma sauna tühja seista..." (Tammsaare TÕ I 232.) Hiljem kannutuld kõval, kadakate ja kivide vahelisel maal... (Smuul JJ 166.)

Teatavate adverbide puhul ilmneb tendents tarvitada eel-
tavalts lühemat, adjektiivis komparatiivis sarnast vormi (näit.
hiljem, kausm, pigem, ruten, tasem jt.), nagu seda osutasid
ka mõned eeltoodud näidetest.

Aipult keskvärde vormis esinevad adverbid esmal, koomal,
taamal^{*)}, paremal, vasemal, pigemini, seltsim ja mõned teised,
näit.: Ja kui nad toobrist... esmale on astunud, ütleb emand...
(Vilde MP 121.) Ja paremal... saadab meid Atlandi ookean ...
(Smuul JJ 69.) Vasemal mäed. (Seals.) Arvasin pigemini, et
nad tegid seda kartusest... (Ristikivi IS 56.) "Kõige poes
ära, siis jälle seltsim minna," arvas naine. (Tuulik TEV 80.)

B. Adverbiaaliseerunud tegusõna- vormid

Noomenite kõrval on võinud adverbiaaliseeruda tegusõnavor-
mid. Olles ise adverbis poolt iseloomustatav kategooria, saab
tegusõna siiski märksa harvemini lähteks määrsõnadele kui tei-
sed sõnaliigid (käandsõnad). Adverbis tihe side keele känete-
süsteemiga ilmneb isegi tegusõnadest tulenevate adverbide pu-
hul. Määrsõnadeks on kujunenud peamiselt tegusõna kändelised
vormid. Seoses abessiiviga olere juba nimetanud ma-infinitii-
vi ilmatuleva käände kujulisi määrsõnu nagu kogemata, lõpmata,
ootamata, vahetpidamata jt., näit.: Saks tõusis krapsti istmelt
- tema raskuse kohta ootamata kergelt. (Vilde MP 153.)

Adverbis funktsiooni on omandanud ka mõned ma-infinitii-
vormid, nagu arvata, mõistagi, parata, pealtnäha, teadagi;
elades, igatahes, müüdamines, tahes jt. Näit.: Mõistagi, et
asised inimesed asusid agarasti Anni peelele. (Hint TR III
106.) ... mahedad pealtnäha kõik nagu ammed? (Rummo LL 37.)
Laev, teadagi, õõtsub. (Smuul JJ 173.) Üks igatahes tuleb maha
matta - igatsus vaikse elu järele. (Seals. 160.) - nii muuseas,

*) Komparatiivsed vormid tüvedest esi, kogu, taga, seega
esmal < *esemballa, koomal < *koomballa, taamal < *tayamballa.

müüdamines antakse iseloomustusi... (Seals. 174.)

de-tegevusnime instruktiivi esindavad eesti keeles ainult üksikud adverbid nagu hoide, õude, kiuste (vt. ka lk. 61), näit.: Kuid nagu kiuste näib see tuba / kui rahvusvaheline peed: (Alver T 152.)

Tegusõna pöördelised vormid on adverbideks muutunud erandjuhtudel, näit. defektiivse verbi parata vorm paraku, teab, tähendab ja mõned teised, näit.: Paraku ei tahtnud ingel sel puhul kunagi nähtavale tulla. (Borahöhe T 180.) Tähendab, pühad on alamad. (Smaal JJ 28.)

Verbitüvelised on lõpuks ka paljud tuletatud määrõnad, nagu arvatavasti, juhtuvalt, tahtmatult, väsinult, ärkvel jt., mis leiavad käsitlemist seoses vastavate sufiksitega.

Deverbaalsed määrõnad on üldiselt hilise tekkega ja enamikku neist kasutatakse rõhutatavas, modaalses funktsioonis, näit. adverbe mõistagi, parata, paraku, teadagi, tähendab jt. Nagu teisedki rõhusmäärõnad iseloomustavad nad lause autori suhtumist väljendatud mõttesse.

Iseseisvat leksikaalset tähendust omavad mõned de-infinitiivi vormid, nagu õude, hoide, kiuste, elades, müüdamines, pealtõhka, samuti osa de-infinitiivi ilmatuleva käände vorme, nagu kogemata, liikumata, lugemata jt. Esamik nimetatud adverbidest väljendab viisi, mõned mate-vormid ka määr (lugemata, lõpmata), adverb elades aega, näit.: ...aga armastanud polnud ta teda elades... (Koidula T II 37.)

Nagu näeme, pole verb nimetamisväärselt rikastanud määrõna kategooriat. Ainult de-tegevusnime seestuleva käände vorm osutab teatavat kalduvust muutuda sõnuti viisiadverbiks, näit.: Aga tõõga läheb aeg lennates... (Tammsaare TÕ I 59.) Kõik need ohitused püsivad... platsdarmil, millest lained tuisates üle voogavad. (Smaal JJ 78.) ... vaatas siis vaikides poja noort, natuke mõtlikku nägu. (Tuulik TEV 68-69.)

Eeltoodud näidetes esinevaid vorme võib pidada vähemasti peoladverbideks. Adverbiks muudab de-vormi kindlasti täiendõna pool, näit.: Ta ruttas pooljoostes püüstikku tagasi... (Vilde MS 392.)

C. Liidete abil tuletatud adverbid

Adverbe tuletavad liited on samuti otseselt seotud noomeniga, olles vaid näiliselt iseseisvaid tunnuseid. Lähem analüüs avastab neis mitmesuguseid käändevorme, millest on aja jooksul arenenud liitumise, kontamineerumise ja kulumise tulemusena praegused sufiksids. Sageli lisati käändefunktsiooni tuhmumise korral käändelõpule veel teinegi tunnus (tävaliselt teise käände lõpp), et ilmekamalt esile tuua määrust. Sellist mitme tunnuse liitmist näeme paljude alljärgnevalt käsitletivate sufiksitate puhul.

Liitelised adverbid on enamikus nooremad kui adverbialiseerunud käändevormid (v.a. teatavate käänete hilise adverbialiseerumise juhud). Ka leidub sufiksiliste adverbide hulgas märksa vähem aja- ja kohasuhteid (kui primaarseid) väljendavaid määrõnu, võrreldes kaasuvormidest kujunenud adverbidega. Kuna liidete varal saab tuletada hulgaliselt eritähenduslikke määrõnu paljudest tüvedest ja kuna mõned sufiksids on tänapäevalgi väga produktiivsed, ületavad tuletatud määrõnad käändekujulisi ka arvuliselt.

Üksikute sufiksitate järjestamisel esitatavas ülevaates on silmas peetud sufiksitate etümoloogilist või tähenduslikku seost üksteisega, samuti nende produktiivsust.

-sti

Sufiks -sti on -lt kõrval sagedamini esinevaid määrõnaliiteid eesti keeles, tuletades adverbe peamiselt omadussõnatüvedest, harva ka nimisõnadest, kesksõnadest või teistest määrõnadest. Näit. agarasti, alasti^{*)}, armsasti, haledasti,

*) Adverb alasti on tegelikult teist algupära, ent väliselt sarnastunud sti-tuletisega. Lähtuda tuleks substantiveerunud adjektiivist alane (vrd. soome alainen tähendusega 'see, mis on all'posu). Tüvele alas(e)- liitus sufiks -ti (vt. lk. 78-79).

halvasti, hellasti, hoolsasti, hõlpsasti, hästi, ilusasti, julgesti, kehvasti, kergesti, kibedasti, kiiresti, kurjasti, lahkesti, libedasti, magusasti, meelsasti, nobedasti, prinkasti, raskesti, rõõmsasti, selgesti, targasti, toredasti, täiesti, usinasti, valjusti, vaprasti, virgasti, võrevasti, õigesti jne.; hullusti, hädasti, mehesti, narristi, sandisti, valesti; arvatavasti, loodetavasti, nähtavasti, oletatavasti, usutavasti; enamasti, vähemasti jne. (Ühine lõuna mõddub hästi. (Smuul JJ 158.) Triin nägi, kuidas veresoon...kiiresti tukslema hakkas... (Tuulik TEV 12.) Kõik oli ülearu selgesti ära näha... (Hint TR III 8.) ... kõik kujud... olid täiesti alasti. (Ristikivi IS 55.) ... leidsin, et ta mu soovist küll valesti oli aru saanud... (Seals.62.) Nähtavasti kipitseda teistelgi nõu südames... (Vilde MS 355.) Muide, see vale pole enamasti sugugi sihilik... (SV Nr. 1 (1204), 1967, 7.)

Haploloolgilsel kujul esineb sageli adverb ilusasti: ...vesi voolas ilusasti rennide kaudu tagasi... (Hint TR III 61.) - "... nüüd sa tunnistad lapse ilusti omaks!..." (Vilde MP 123.)

Sufiks -sti pärineb elatiivist, mille algupärasele tunnusele -sta, -sti liitus adverbiaalse funktsiooni rõhutamiseks mitmuslik instruktiivilõpp - in.

Semantiliselt väljendavad sti-liitelised adverbid peamiselt viisi (seda tingib juba liite instruktiivne iseloom), mõnikord aga ka aega või määra. Viisi märkis enamik eelloetletud adjektiivitüvelisi näiteid, aega (teatava viisivarjundiga) väljendavad segsasti, igavesti, sagedasti, umesti, vanasti jt. Näit.: Võta see kõik teatavaks / ... sina igavesti iseennese ümber keerleja/ (Vetemaa L 70.) Vanasti kippusid lapsed ise. (Tuulik TEV 8.) Real juhtudel on algne viisiadverb arenenud määramäärsonaks, näit. enamasti, kasinasti, kõvasti, mehesti, tublisti, täiesti, vähemasti jne. Ta higestas kõvasti... (Vilde MP 157.) ...kajut oli täiesti segi. (Smuul JJ 82.) Täheanduses 'võga' kasutatakse adverbe, nagu hirmsasti, hädasti, hästi, kangesti, koledasti, suuresti jt., näit.: Ning mul tuleb end hirmsasti pingutada... (Vetemaa L 85.) Nad on mul nii kangesti tähtsad - (Seals. 56.)

Enamik teodud näidetest (nagu kõvasti, täiesti, hädasti, kangesti) ei närgi konkreetset määra, vaid esineb rohkem rõhutatavas funktsioonis.

Aega, määra või modaalsust (olenevalt kontekstist) väljendab adverb parajasti, näit.: ...sa oled kõige suurem asi armastamiseks / mis meil parajasti / käepärast on / (Vetemaa L 70.) (parajasti praegusel ajal¹⁾) Ilmad on parajasti jahedad... (Smuul JJ 62.) ('parajal määral') Parajasti siis, kui Andres minekuks tõusis, tuli võrgumeeski... (Tuulik TEV 16.) ('just!')

Rõhumsõnadena kasutatakse umbisikulise tegumee olevi-ku kesksõnadest tuletatud adverbe, nagu arvatavasti, kuuldavasti, loodetavasti, usutavasti jt., näit.: - see oli ju kuuldavasti eluaja rusika ja kepiga valitsenud. (Vilde MS 392.)

sti-liite esinemuse jälgimine kirjakeeles kõige varasemast ajast alates pakub huvitavat lisamaterjali eesti kirjakeele ajaloo mõningate arengusuundade mõistmiseks. Sufikaliite -sti kasutamises egi aegadel ja liite -sti ning -lt vahekorras põimuvad mitmete murrete ja autorite mõjud. sti-tuletiste esinemusele on jälgi jättnud koguni sotsiaalsed ja kultuurilised tegurid (opositsioon kirikliku kirjakeele vastu, rahvuskeele kujunemine ja võitlus uue ning vana kirjaviisi vahel, nooreestlaste liikumine, proletaarsete kirjanike taotlused keele alal jm.). Antud töö raamid ei võimalda peatuda sti-tuletiste ajalool eesti kirjakeeles. Piirdugem vaid mõne märkusega liite sti kasutamise kohta.

-sti oli minevikus eesti keele kõige produktiivsemaks adverbiliiteks. Alles mõõdunud sajandi lõpukümneleil asub sti-ga võistlema ja teda juba osaliselt kõrvalde tõrjuma kaas-aegse eesti keele produktiivsem ja populaarseim määrsõnaliide -lt. Varasemas kirjakeeles kasutati sti- (resp. ste-, st-)tuletisi, nagu kallisti, kaunisti, paljasti, tervesti, truuisti, vaiksesti, viisakasti jt. Sajandivahetusel asenduvad need vastavate lt-tuletistega. Kaovad liialdused sti-liite kasutamisel: adverbide harva, ruttu, tasa, äkki jt. kõrvalt taanduvad tuletised harvasti, rutusti, tasasti, äkiasti jt.^{*)}

*) Vt. A. Villup, Viisiadverb ja selle arenemine eesti keeles. Dissertatsioon. Tartu 1953. Lk. 208 jj-d.

Suur osa sti- ja lt-adverbe on tänapäeval samatähenduslikud, näit.: Ta ilmselt veel rahu vajab/(Alver T 165.)
..ja mina, ilmselt kõlbmatu ning harjumatu pelaarreisija...
(Smaul JJ 158 - 159.) Ja nende keelekesed... hakkasid nobedasti liikuma. (Seals. 174.) Sukavardad vanaema näppude vahel liikusid nobedalt. Mäletan selgesti seda harrast meeolelu...
(Smaul JJ 168.) Mäletan selgelt seda õhtut.

Sõnuti aga eelistatakse emba-kumba tuletist. Vrd, näit.:
Lahkusime agevasti kodunt. Lõin põlve valusasti ära. - Tõs tuleb puhtalt kirjutada. Ta kõnsles vaikalt. Piir -sti ja -lt vahel selgub käesoleva sajandi esimeste aastakümnete välitel, seoses liite -lt kasutussfääri kiire laienemisega. Kuigi -sti ja -lt tarvitamise reegleid pole fikseeritud, on kujunenud teatav traditsioon, mis määrab, millistele sõnadele liitub -sti, millistele -lt.

Tähenduslikke erinevusi sti- ja lt-tuletiste vahel näeme adverbides, nagu kangesti-kangelt, kergesti-kergelt, kindlasti-kindlalt, kuuldavasti-kuuldavalt, magusasti-magusalt, soojasti-soojalt, sügavasti-sügavalt, uuesti-uelult jt., näit.:
..siis võis talle kergesti juhtuda, et teatud maanteetalust paks perenaine tuli... (Vilde MP 30-31.) ...käsi kuklaaugus rüti all, teine kergelt puusal. (Seals. 128.) Ja ehkki asi oli halb, jäi ta ikki kindlalt uskuma selle inimese visadusse. Siis tuli talle meelde, et Paul on kindlasti mitte ainult väsinud, vaid ka nälgjane. (Leberecht VK.104.) Laps on soojasti (soojalt) riides. Nad (pannkoogid - A.V.) on soojalt kõige paremad. (Tuulik TEV 17.) Ookean on uuesti vaikne ja udune. (Smaul JJ 172.) "Läheksid nagu kirikusse... Nii uelult riides.."
(Tuulik TEV 71.)

*) 30-ndais aastais püüti -sti ja -lt vahetada fikseerida väitega, nagu väljendaks -lt rohkem nähtuste, protsesside välispidist, -sti aga seespidist, sisulist külge, näit.: ta sõeb aedvilja toorelt (aedvili on toores) - ta sõeb üldse tooresti (sõõja on toores); kannib kergelt (konnak on kerge) - läheb kergelt välja (rõivastus on kerge) - läheb kergesti eksiteele (ei saada vastu panna); kukkus kergelt - kergesti austatud jne. Üldistada sellist liigitust kindlasti ei saa, see kehtib vaid mõningail juhtudel, olenevalt sõna tähendusest eri kontekstis.

Varasemas kirjakeeles (iseegi veel khesoleva sajandi algul), kus oli eelistatud ja sõnuti ka ainukasutatav sufiks -sti, puudus niisugune tähenduse diferentseerimise võimalus.*)

On huvitav märkida, et mitmed sti-liitelised adverbid on aja jooksul kaotanud konkreetse, tävisõnast tuleneva tähenduse ja on muutunud modaalsuse väljendajaks, näit. kindlasti, parajasti; tõesti, täiesti, vististi jt. Usu mind, poiss tuleb sealt kindlasti ära. (Tuulik TEV 15.) "Olen siis tõesti mina ainuüksi süüdi?" (Tammaare TÕ I 294.) ∴; siis oleks ta vististi ühes oma lastega surnud... (Seals.) ∴; Taoliste adverbide algupärase ja praeguse funktsiooni võrdlus illustreerib kujukalt loogilise ja semantilise abstraherumise protsessi.

Märkisime, et sti-liitega hakkas sajandivahetusel konkureerima -lt, mis ongi tänapäevaks saavutanud ülekaalu. Kuna murretes üldiselt domineerib liide -sti (∴ -st, -ste, -sta), eelistavad rahvakeelele tuginevad autoridki sõnuti sti-d. Näit.: "...aga hoiä teda puhtasti ja loe, kui aega saad..." (Tammaare TÕ I 476.) Andresele meeldis, et Mari oma ema- ja perenaiseau eest nii südisti välja astus. (Seals. 341.)

sti-liiteliste adverbide komparatiivi väljendati varasemas kirjakeeles lõpu -masti (∴ -mast, -maste) abil, s.t.

*) Vrd. järgnevais lauseis kasutatud määrsõnu nende esinemusega kaasaegses keeles: Poeg vapustas teda õlast kergesti... (E.Vilde, Külma maale, Tartus, 1896. lk. 223.) (kergesti=kergelt) Roland sellewastu oli nähtavasti vanemaks läinud... (Rahva Lõbuleht 1900, Tartus, lk. 681.) (nähtavasti=nähtavalt, mürgatavalt) Umbisikulise tegumoe oleviku kesksõnast tuletatud sti-liitelised määrsõnad kujunevad alles sajandi vahetusel. Tänapäeval on neil rõhutatav funktsioon. Sajandi algul aga esines nende kasutamises kõikumusi. Vt. ka A.Villup, op. cit. Lk-d 208 ja 217.

..)

Vrd. mõnede esitatud adverbide praegust funktsiooni varasemaga alljärgnevais lauses: "...siis ütles ta vagusa häälega, aga tõesti: "Eit! seda lootust jäta jälle!..." (Koidula T II 147.) Puhapäeva rahu hingas Männiku küla üle, kus pikasti ja täiesti kirikukella helisemine Issanda päeva tulemist kuulutas. (Seals. 17.) Nink lohtan kaas wiffiste ('kindlasti' A.V.) Taiwafe tulla... (Salemann, 17. saj.; vt. VEKVM 157.)

liideti sufiks -sti (~-st, -sta) keskvärde tüvele, näit. ilusasti, kõrgemasti, rohkemasti, sügavamasti jne. Lõpp -masti hakkab kirjakeelest taanduma alles mõeldumud sajandi lõpu poole, seoses sti-liite kasutusajari kitsenemisega. Tänapäeval liitub -sti komparatiivi tüvele ainult üksikjuhtudel, näit. enamasti, vähemasti.

-mini

Liite -mini abil tuletatakse keskvärde vorme sti-, harvemini lt-liitelistest adverbidest, näit. arvamini, hoopsumini, hõlpsamini, ilusamini, kiiremini, kõvemini, paremini, sagedamini, targemini, valusamini; hoopeamini, lihtsamini, mustemini, rangemini, vaiksemini jne. Leivakõrvase all mõistis ta tülitsemist, mis aega hoopsumini kulutas. (Tammsaare TÕ I 40L.)...stida hakkas kiiremini lõõma. (Suuul JJ 78.) Mari lükkas suure ukse kõvemini kinni... (Tammsaare TÕ I 411.) Laevu mõõdub sagedamini. (Suuul JJ 176.) ...tõmbas aknale kardina tihedamini ette. (Hint TR II 346.) Mida vaiksemini naine rääkis, seda otsustavamaks muutus ta hää. (Seals. 350.)

-mini abil kompareeruvad ka adverbialiseerunud kaasuvormid, näit. hiljemini, kauemini, otsemini, rutemini, tasemini, varemini jt. (vt. lk. 69 - 70).

Võrreldes komparatiivseid adverbivorme nagu agaremini, nobedamini, paremini vastavate soome vormidega ahkarammin, kopeammin, paremmiin, näeme, et siin on tegemist instruktiivi tunnusega -in, mis eesti sufiksis -(m)ini esineb reduplitseeritult, seega -(m)ini < -(m)inin (näit. ilusamini < ileisammnin.)^{*)}

Väga harva tuletatakse -mini abil positiivse tähendusega adverbe, näiteks pikkamini, ribamini, segamini. Kirjakeeles esineb neist ainsana segamini, näit.: Ah, ma lähen segamini / Nagu sel puhul kombeks. (Vetemaa L 52.)

^{*)} Analooilist instruktiivi reduplikatsioonid kohtame liivi keeles, näit. adverbis jalgin 'jalgsi' palatalisatsioon osutab, et n-ile on kunagi pidanud järgnema j. Seega oleks adverb jalgin arenenud reduplitseeritud instruktiivi vormist jalkein. Vt. P. Ariste, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale. Tallinn 1952. Lk. 114.

Rõhumsõrsona funktsiooni on omandanud õigemini, näit.:
Ma palusin abi. Õigemini, me karjusime teineteisele. (Smuul
JJ 18.)

Superlatiiv moodustatakse reeglipäraselt määrsõna kõige
abil. Näit.: Kõige meelsamini publitseerib sedalaadi lüulet
"Edasi"... (SV Nr. 1 (1204), 1967, 7.)... see ei kukkunud kõige
paremini välja. (Tuulik TEV 79.)

-ti

Liite -ti abil tuletatakse adverbe nimi-, ase- ja arv-
sõnadest, harvemini omadussõnadest ja määrsõnadest. -ti lii-
tub eelistavalt mitmuse tüvele. Näit. ajuti, hooti, hommikuti,
jaoti, kohati, küliti, laiuti, lapiti, murgeti, otseti, paigu-
ti, pikuti, puhuti, päeviti, rühmiti, seliti, sügavuti^{*)},
tükati; igati, kummati, kõigiti, mõlemiti, mõneti, samuti;
esiti, kaksiti, teisiti, üksiti; eriti, viimati, võõriti, võu-
riti, õieti; ainiti, hiljutu, vahelitu. Pärissaksad elasid
mõisas niikuinii ainult ajuti. (Tuglas VI 63.) ...aga kui sel-
las... on terav, hooti otse hirmus valu... (Smuul JJ 155.)
- millegagi pidi ta... oma tegusid põhjendama ka laste ees,
otse samuti kui sõdivate riikide valitsused pidid millegagi
endid õigustama... (Hint TR III 106.) Kuid Anni ei saanud tei-
siti - (Seals.) Ja õlekski ta oma napi vene keele pärast prees-
rit võõriti mõistnud... (Seals. 8.) Muska ... silmitses ainiti
selle süles lamavat kassi. (Tammsaare TÕ I 395.)

Arvukalt esindatud eriliigi moodustavad ti-tuletised ono-
matopeetilis-deskriptiivsetest tüvedest, näit.: Kremeri
lõug kerkis nõksti... (Vilde MP 137.) ...naerataw nägu oli tal
kaugas valmis - lipsti pistis ette... (Seals. 139.) ...midagi
kukkus tal komposti kääst... (Seals. 143.) Viuhiti! oli orav läi-
nud, siuhiti! kadus sisalik... (Tuglas VI 66.)

*) Adverbi kõrguti, laiuti, pikuti, sügavuti lühteks on ol-
nud kõrgus, lausus, pikkus, sügavus.

sufiksi -ti vasted läänemeresoome keeltes lähtuvad kujust -*ttain, -*ttäin, milles instruktiivi tunnus -*in on liitunud abessiivi käändelõpule -*tta(k), -*ttä(k). Algupärasel kujul esineb liide praegugi soome keeles (näit. ajottain, erittäin, pitkittäin). Helilise konsonandi järel on klusiil eesti keeles nõrgenenud, näit. ...kontori-uks tõmmatakse klõndi kinni. (Vilde MP 112.) ...kui arst oli avanud ühe silma ja sellega kõõrdi meie poole piilus, tegi tütarlaps...kummarduse... (Ristikivi IS 61.)

Sufiks -ti pole nii produktiivne tuletusliide kui -sti, ent rikas tähendusfunktsioonidelt. Enamik ti-liitelisi adverbide osutab viisi, näit. ainiti, iiliti klõmpsti, lapiti, mõneti, sanuti, paariti, puseriti, tujuti, vihuti, viiliti jt. Mari lükkas suure ukse kõvemini kinni, nii et see klõmpsti linki läks... (Tammsaare TÕ I 411.) Nüüd lõi Nikeforos endale lapiti käega vastu otsaesist... (Ristikivi IS 19.) Kuid piimamees vantis vaikides viiliti nurka... (Vilde MP 153.)

Paljud tuletised märgivad asendit, näit. kaksiti, kõrvuti, küliti, murgeti, otseti, serviti, põigiti jt. Mõtted rändamas kõrvuti minu omadega. (Vaarandi VL 279.) Ulrich von Kremer... lamas seliti murul. (Vilde MP 132.)

Määratav väljendavad adverbid eriti, pooliti, näit.: See osa jalutuskaigust ei pakkunud eriti palju. (Tuglas VI 63.) ...kuna ta malle poditi pilkavalt, pooliti kutsuvalt naeratas. (Ristikivi IS 57.)

Suhet näitavad määrsonad, nagu kõrguti, laiuti, mõneti, pikuti, sügavuti jt. (vastates küsimusele 'mille poolest? mis suhtes?') Näit.: ... mitusada meetrit laiuti ja pikuti - lausa ujuvad saared. (Smuul JJ 83.)

Kohafunktsioonis esinevad tuletised kihelkonniti, kohati, kolhoositi, küliti (sõnast küla), paiguti, tükati, tänavati jt., näit.: Kolme autori arutlusi, paiguti üsnagi vasturääkivaid, iseloomustas...tõsine suhtumine... (SV Nr. 1 (1204), 1967, 5.)

Ajaadverbe on alati, esiti, hiljuti, kevaditi, päeviti, sügiseti, viimati, õiti jt., näit.: Esiti käsi aeglaselt hõõrudes... astus vanahärra õõtsuva tiiru üle põranda...

(Vilde MP 137.) Algas üldine mugimine, kuigi alles hiljuti oli tuldud lõunasõgilt. (Tammsaare TÕ I 34.)

Rõhutavas funktsioonis kasutatakse määrsõnu nagu kummati, liiati, ometi, õieti jt., näit.: Saunid tunnaks end kummati/ et mitte häirida teisi / (Rummo LL 8.) ...liiati on ta enesetunne rübal... (Nurme ML 92.) Ometi on kõik ... sellega ... seotud. (Smaul JJ 99.)

30-ndate aastate kirjakeeles kujunes tavaks eristada tähenduselt adverbe õigesti (=nagu on õige) ja õieti (= õigupoolest). Tänapäeval on see vahe rahvakeele mõjul taandumas. Vahepeal rangelt ainult rõnumäärsõnana tunnustatud õieti esineb praegu sageli vana õigesti ekvivalendina, näit.: Oli ta õieti kuulnud? (Hint TR I 375.)

Lõpüks võib veel märkida, et valdav osa iseseisva tähendusega ti-liitelisi määrsõnu omab distributiivset tähendusvarjundit, vastates küsimusele 'millistes osades? mille kaupa?'. Näit.: Tooneselased septsesid midagi paariti/ (Vetemaa L 59.) Tallinna reidil on suviti rohkem elu. (Smaul JJ 67.) Siis hakkasid isa, ema ja tädid õhtuti... maad kaevama... (Tuglas VI 25.) ...õripäeviti virutasid tüdrukud... vahel poole ööni tööd teha. (Hint TR II 345.) ... ning õiti aru pean, kust saaks küll leparee/ (Vetemaa L 63.)

Aktiviseerunud on kaasajal tuletised nagu igati, kõigiti, mõneti, puhuti jt., mida eriti sagedasti võib kohata ajakirjanduse veergudel, näit.: Vaatamata sellele... õnnestus üritus igati. (NH nr. 36 (7004), 1967, 2.) Ehkki kõigiti sobivat lahendust pole alati kerge leida... (SV Nr. 6 (1209), 1967, 6.) ...rikastab see mõneti ettekujutus juba tuntud ande omapärast.. (Seals. 3.) ... Arvo Valton on seda puhuti küll tublisti vähendanud. (Seals. 3.)

Ilmekaid rahvapäraseid ti-liitelisi adverbe leidub ilukirjanduses, näit.: ...tõmmati, peaaegu hambad puseriti. (Tuglas VI 211.) ...pistis karbikesest sõlmal taeti kompeki suhu. (Vilde MP 150.) ...on vihuti nii vihanegi, /et vist ei võta jutulegi. (Alver T 167.) Aga miks see õhviti talnud nullikas ära suri? (Tammsaare TÕ I 266.)

-tassa

Arhailine sufiks -tassa tänapäeva kirjakeeles enam ei esi-
ne. Et see aga veel möödunud sajandil oli kasutatav, sellest
kõnelevad F.J.Wiedemanni sõnaraamatus registreeritud adverbid,
nagu kavalutasa, lalutasa, pikutasa, rumalutasa, suurutasa
jt., samuti murretes leiduvad näited.

Etümoloogiliselt osutub -tassa omadusnime partitiivi vor-
miks, millele lisandub possessiivsufiks. Nii näit. oleks ad-
verbi suurutasa oletatav lähtekuju *sūruttansa (vrd. soome
suuruuttansa).

-kuti

Sufiks -kuti tuletab nimisõnadest ja määrsõnadest retsi-
prookse tähendusvarjundiga adverbe, mis väljendavad kahe või
mitme objekti vastastikust suhet või asetust, näit. järjekuti,
kaelakuti, kohakuti, otsakuti, pealekuti, pärakuti, rajakuti,
rinnakuti, vastakuti, ülekuti. Meeste laienevad silmad pöör-
dusid vastakuti. (Vilde MS 173.)

Etümoloogiliselt seostub liide -kuti soome keeles esineva
sufiksiga -ksutta, -ksyttä ~ -ksuttain, -ksyttäin (näit. pää-
liksyttä ~ pääliksyttäin, vastaksutta ~ vastaksuttain). Õigupoo-
lest on siin tegemist lõpuga -ttain, -ttäin, mis oli läh-
teks ka sufiksile -ti. -ttain, -ttäin, liitus omakorda no-
minaalsufiksile. Eesti keele seisukohast tuleks konsonantühen-
di asemel lähtuda geminaadist (-kkuttain).*)

-kuti pole eesti keeles kunagi olnud produktiivne liide,
ka tema murdetaust on kitsas. Kirjakeeles kohtame liidet väga
harva ja peamiselt eeltoodud adverbides.

-stikku

Kirjakeeles samuti üsna ebaproduktiivne, kuigi mõnevõr-
ra laiem levikuga kui eelvaadeldud liide, on viimasega sama-

*) Vrd. A. Genetz, Suomen partikkelimuodot. Helsingissä,
1890. Lk. 153.

tähenäuslik -stikku. Paljudel juhtudel liitub -stikku ka samadele tüvedele, näit. järjestikku, kohastikku, kõrvustikku, ligistikku, lõbistikku, lähestikku, paaristikku, pealistikku, rajastikku, reastikku, rinnastikku, vastastikku, ülestikku; ...Pearu...koperdas Villemiga kaelastikku tuppä. (Tammsaare TÕ I 30.) Nad olid kaua ligistikku istunud. (Vilde MP 156.) ...kaks ookeani on nii lähestikku... (Smuul JJ 70.) Varsti istusidki kõik lapsed nagu pääsukesepojad reastikku palava müüri ääres. (Tammsaare, TÕ I 299-300.) Sooviti vastastikku head õed. (Taglas VI 70.)

Sufiks -stikku seletub stik-liitelise substantiivi illatiivivormina, kuigi vastavad nimisõnad praktiliselt keeles ei esine (vrd. näit. laevastik:laevastikku - lähestik:lähestikku.*)

-si

Liide -si tuleb adverbsõnadest, omadussõnadest ja määrõnadest, näit. ilmsi, jalgasi, silmsi, vargasi, vägisi, öösi, pimesi, vagusi, ühtlasi; edasi, tagasi jt.; ...ei oska isegi unes näha see, kes teda ilmsi pole näinud. (Smuul JJ 164.) Silmsi imeti Mari põsist verel... (Vilde MP 181.)...puges Mikkel...ukse vahelt vargasi paruni juurde. (Vilde MS 173.) Pimesi visatud herneid ja kaeru. (Rummo LL 19.) Pilguke aega seisis ta üsna vagusi... (Vilde MP 132.) Sakslased ei saanud Riia all edasi ega tagasi... (Hint TR III 102.)

Tähenäuselt väljendavad si-tuletised viisi (jalgasi, vargasi), olukorda (vagusi), liikumise suunda (edasi, tagasi), aega (öösi).

si-liiteliste määrõnade nõel on meil tegemist ne-adjektiivide instruktiiviga, näit. vägisi < väginen (nominatiiv väkinen).

Erandlik ja mõnevõrra problemaatiline on määrõna üldse.

*) Liite -stikku välte üle on palju vaieldud. Murretes ja vanemas kirjakeeles esinebki illatiivse -stikku kõrval laialdaselt II-välteline instruktiivne kuju. III-vältelisea soovitatav liidet kasutada K.A.Hermann. Fikseerub illatiivne -stikku aga alles kesoleva sajandi 30-ndais aastais. Vt. ka A.Villup, Viisiadverb ja selle arenemine eesti keeles. Tartu 1953. Lk. 31.

Võinalik, et see kuulub samasse tüüpi (vanemas kirjakeeles ja murretes esineb -gi variandina -ge). F.J. Wiedemann igatahes käsitleb adverbilise üldise instruktiivse tuletisena omadussõnast üldine. Tänapäeval on üldise kujunenud rõhumaärsõnaks, näit.: Või-ehk teda polnudki üldse? (Rummo LL 21.) Veel mõeldumud sa-
jandil kasutati adverbilise üldise tähenduses üleni ^{7.0)}

gi-tuletisi on ka vanemas kirjakeeles esinev võersi ^{**)} mida hiljem on hakatud muutma väliskohaksõnetes (võersile - võersil - võersilt), näit.: Sest võersil on südanel kül... (Vaarandi VL 110.)

Välise kaju poolest kuulub vaadeldud tuletiste hulka veel määrsõna sedasi, mis on tegelikult saadud kontaminatsioonil teel väljendist se-da viisi, näit.: "...Ülo Hiljandile helista-
sin, et preemia ja sedasi..." (Nurme RL 75.)

-kesi

kesi-liitelised adverbid jagunevad päritolult ja tähenduselt kahte rühma. Ühed esindavad deminutiivse kene-liite instruktiivi, seega -kesi (-kesin, näiteks tasakesi < tasakke-sin). Sufiks -kesi liitub genitiivi- või instruktiivikujulisele määrsõnale, näit. hiljukesi, salakesi, tasahiljukesi, tasakesi; ...ometi tunneb ta tütrest salakesi rõõmu, (Nurme RL 73.) Tasakesi silistas ta poisi haavu... (Tammsaare TÕ I 323.) Adverbiaaliseeruda võib ka kene-liitelise adjektiivi instruktiivivorm, näit.: ...sellepärast võib osa...tasapisikesi mujale paigale panna. (Jakobson TP 174.)

Adverbid instruktiivse kesi-liitega väljendavad viisi. Liide on eesti keeles ebaproduktiivne.

Teise rühma kesi-tuletised märgivad hulka, vastates

^{*)} Näit.: "...wõidke keha üleüldise mudaga..." (F.R. Kreutswald, Eesti-rahva ennemuistete jutud ja vanad laulud. Esimene jägu. Tallinnas, 1860, Lk. 19.)

^{**)} Näit.: "...ellen teid temma lihha peäle tänna homaiku wõer/i lasknud tarwitada." (Marahwa Nõddala-Leht. Pernos, 1825. Lk. 417.)

kõsimusele 'mitmekesi?', näit. hulgakesi, kahekesi, kolmekesi, kümnekesi, mitmekesi, neljakesi, paljukesi, seitsmekesi jne.; ...kus nad emaga kahekesi magasid... (Hint TR III 16.) Nad seisid nüüd kolmekesi reas tema ees... (Vilde MP 16.)

Liide -kesi liitub siin arvsõna või umbmäärase asesõna tüvele (erandiks on hulgakesi) ja pärineb postpositiivisõnast '*kesken' vahel, keskel', mida kohtame tänapäevalgi soome keeles, näit. kahden kesken 'kahekesi'. Eestikeelse vormi kahekesi lähteks oleks järelikult väljend '*kahden kesken'. Analoo-giliselt seletuvad teisedki sellesse rühma kuuluvad adverbid.

-misi

Sufiks -misi tuletab määrõnu eeskätt tegusõna tüvedest, näit. aimamisi, hingamisi, juhtumisi, kompamisi, kordamisi, nõokamisi, pilkamisi, riivamisi, ristamisi, tõnkamisi, vaheldumisi, vilksamisi, vindumisi, võrdlemisi jt. Peaks kui kõnlema tasahääli, / Hingamisi ainult sõnuna: (Vaarandi VL 252.) Selle kiirped tuliq üle ülemise järve, seda veel riivamisi punaseks ...muutes. (Tuglas VI 477.) Neqd kinnitati ristamisi seinapalkide külge. (Madarik V 211.) - kuis lellenaine ja tãdi Liisa teda väljas vaheldumisi hüüsid: (Tuglas VI 181.) See läikis vilksamisi... (Seals. 27.) Meremehed olid sellepärast võrdlemisi tusased... (Ristikivi IS 16.)

Deverbaalsed misi-tuletised väljendavad peamiselt viisi (aimamisi, juhtumisi, kompamisi jne.), harva ka asendit (ristamisi), erandlikult määrõna või suhet (võrdlemisi).

Ka liide -misi ise on päritolult deverbaalne, seletudes teonime instruktiivivormina (-misi < *misin, nominatiiv *minen). Iseseisvaks sufiksiks kujunenud, võis -misi liituda ka teistele sõnaliikidele, nimelt nimisõnale, asesõnale, omadussõnale ja määrõnale, näit. aegamisi, ridamisi; endamisi; pikkamisi; salamisi, vastamisi. Sellepärast läks ta aegamisi. (Tuulik TEV 73.) ...pajuvõserik laotab okstevõrku üle ridamisi istutatud kuuskede. (Nurme RL 56.) Võisin ainult ise endamisi mõelda... (Ristikivi IS 175.) Mõeldes muutub Andres pikkamisi kainemaks... (Tammsaare Tõ I 522.) ...võis... jääkaane all salamisi immitsevate ojade vulinas...mürgata...va-

rakevade...vallatusi. (Hint TR III 214.) Denominaalsed misi-tuletised osutavad samuti viisi, mõned neist olukorda või asendit (endamisi, ridamisi).

Tuletusvõimalused, mida pakub liide -misi, on suurel määral kasutamata. Ilukirjanduseski esineb suhteliselt vähe stilistiliselt tänuväärseid misi-tuletisi, millest rahvakeel on nii rikas. misi-liiteliste adverbide esinemust rahvakeeles võivad mõnel määral illustreerida alljärgnevad näited: abamisi, aplamisi, arvamisi, haudumisi, hoobamisi, härkamisi ('aeglaselt'), hülpamisi ('aeglaselt hüpeldes'), inbimisi ('tuhmilt'), jadamisi ('reastikku'), kargamisi, keeldumisi, liugumisi, lookamisi ('loogataoliselt'), matsamisi, minetamisi ('aeglaselt'), naljamisi, nõretamisi, panetamisi ('vilunult'), rõngamisi, sobimisi ('sobivalt'), ulamisi, vaarumisi, viltumisi, virbumisi ('kärnitult'), õõtsumisi jms.

Kirjanikest on rahvakeele rikkusi misi-tuletiste osas kõige produktiivsemalt kasutanud E.Vilde, näit.: Aplamisi seisatas ta ses kambris pikemalt... (Vilde MP 134.) Arvamisi pidid nad sepapaja kohal vastastikku jõudma. (Seals. 159.) See oli...nii sage nähtus, et ta nende... põhjendusi harjumisi ainult poole kõrvaga kuulas... (Seals.17.) ...tõnisis ta matsakas kogu hoobamisi toolilt. (Seals. 137.) ...suur sina kannab teda lailamisi üle hange ja haua. (Seals. 175.) Scrimisi ja tuustimisi jõutakse ... määruste juurde. (Vilde MS 166.) ...Tõnu mõlemad känd sirgusid tõrjumisi laudite poole. - (Vilde MP 134.) Aina aegamööda hakkab Prillup märku saama, undamisi, tilkhaaval... (Seals. 141.) ...tõttis ta järsku nagu ärkamisi pead ... (Seals. 138.)

-li

Sufiks -li esineb adverbides, nagu ammuli, avali, hajali, harali, irvili, istuli, jaluli, kummuli, kõhuli, kõpuli, küli, laiali, maoli, ninali, nõoli, pikali, pooleli, põlvili, selili, silmili, siruli, vallali, õieli jt. Näit.: "... Jaluli pühakirjale!" (Tammesaare TÕ I 414.) "...heitsin kõhuli pingi peale..." (Vilde MS 201.) ...hõissa ja hõissa /nüüd peljakapuli / (Rummo LL 18.) ...ema...krabas põlvili paluka- ja jõe-

vikamätastel. (Nurme RL 137.) ...ja ise jääd rinnuli lebama... (Smuul JJ 166-167.) ...püüd lendas opmani toauks riistselili lahti. (Vilde MS 333.) ..."Kooperatsiaal" on sageli liiga väike kiirus... (Smuul JJ 50.) ...pikad runged vurrud kahel pool õieli... (Tuglas VI 430.)

-li tuletab määrsõnu peamiselt nimi- ja omadussõnadest, harva ka arvsõnadest (pooleli), määrsõnadest (vallali) või tegusõnatüvedest (istuli). Enamik kirjakeeles esinevaid li liitelisi adverbide määrgib kas olukorda (avali, hajali, pooleli jne.) või keha ja selle osade asendeid (jaluli, kõhuli, põlvili jt.) Viimati nimetatud tuletisi kasutatakse mõnikord nii ainsuse- kui mitmusetüvelistena, näit. küljeli-külili, ninali-ninuli, seljali-selili. Aega määrgib erandlikult määrsõna sageli.

Sufiks -li on tekkinud väliskohakäände (tõenäoliselt adessiivi) ja instruktiivi lõpu liitumise tulemusena. Vaadeldava adverbirühma seosest väliskohakäanetega kõneleb ka mitmete sial kuuluvate määrsõnade tarvitamine adessiivsel kujul mõnes murdes (näit. juuru põlël, muhu gijël).

Sarnaselt väliskohakäandeliste määrsõnadega esinevad mõned li-tuletised prefiksaaladverbi funktsioonis, näit. istuli (tõusma), kummuli (keerama), laili (minema), pikali (ajama), pooleli (jääma), siruli (tõmbama) jt. ...Illimar tõusis ruttu istuli. (Tuglas VI 64.) ...istusin vanale kummuli keeratud lodjale... (Tuulik TEV 5.) - tõusti lauast ja mindi laili. (Tammsaare TÕ I 279.) "Meil ajas tuul öösel kraana pikali..." (Tuulik TEV 24.) ...mis esiteks nii ootamata oli pooleli jäänud. (Tammsaare TÕ I 415.) ...tõmbavad kered rannamajas siruli. (Hint TR III 107.) Üldreeglina omavad sufiksilised määrsõnad iseseisvat semantilist tähendust. Abimäärsõnadena kasutatakse ainult üksikuid tuletisi, peamiselt liitega -li, -kil: -kile, -vil: -vile ~ -vel: -vele (vt. lk. 97 ja 98).

Kaasaegses kirjakeeles piirdub sufiksi -li tarvitamine üldiselt eelloetletud adverbidega, millele mõningat lisa pakuvad kirjanikud, näit.: Mihkel pani kübara põhjuli põrandale... (Vilde MS 174.)

Sufiks -lt on kõige produktiivsem adverbe tuletav liide tänapäeva eesti kirjakeeles. Liide pärineb läänemeresoomelisest ablatiivilõpust -*lta, -*ltä ja tuletab peamiselt omadussõna ja kesksõna tüvedest*) määrsõnu, nagu ainult, alandlikult, avalikult, edukalt, endiselt, harilikult, heledalt, hõrdalt, isiklikult, julgelt, jõudsalt, kallilt, kalgilt, kergelt, ku-medalt, kuumalt, lahkelt, lõbusalt, lõplikult, magusalt, mõtlikult, noorelt, nukralt, odavalt, palavalt, peatselt, pikalt, rahulikult, rõõmsalt, süravalt, süütult, tarbetult, tavaliselt, vabalt, vaiksalt, võimsalt, õrnalt, skitselt; austavalt, ehmunult, elavalt, erinevalt, hurmavalt, imestumult, jäädavalt, kohkunult, kõhklevalt, käivalt, masendatult, meeldivalt, mär-gatavalt, nõrdinult, otsivalt, paluvalt, pettunult, tapetult, tehtult, uudistavalt, ülilatunult jne. Nõit.: Nõnda lamas ta endiselt mõtaste vahel. (Tammsaare TÕ I 391.) Päike valgustas heledalt eeskoda... (Tuglas VI 81.) Tutvun isiklikult seltsimees Kuuga/ (Vetemaa I 92.) ...need karjusid kalgilt ja ku-medalt. (Tuulik TEV 7.) Nõnda noorelt vaatavad su silmad, / sest nii kuumalt haaravad su peod... (Vaarandi VI 65.) Ants Ablas nukralt nurmel käis. (Alver T 31.) Päike paistis palavalt... (Tuglas VI 26.) Seal kuulivihm vihaselt vihises/ (Vetemaa I 68.) Veel õrnalt roosatavad koidu palged, / (Vaarandi VI 68.) ...loom seisiski ehmunult keset teed. (Tuglas VI 70.) ...nii hirmus hurmavalt lõhnab mättal tedrepeša. (Tammsaare TÕ I 389 ... ta vaatas mulle siiski imestumult otsa... (Ristikivi IS 6 Pikkamisi ja tapetult läks ta... (Tammsaare TÕ I 228.) Ants naeratas tehtult. (Tuulik TEV 87.) Inge Erm astub ... uudis-tavalt ringi vaadates... (Nurme RL 121.)

Lihttüveliste lt-tuletiste kõrval kohtame arvukaid liitadverbe, nagu supaklikult, ettevaatlikult, hirmuäratavalt, kiiduvõrselt, lühipaistvalt, paljutühendavalt, peasjalikult

*) Nimisõna- ja arvsõnatüvelisi lt-lõpulisi määrsõnu, nagu hoobilt, joonelt, nimelt, osalt, silmalt, esimelt jt. oleme käsitleanud alljärgneva käände vormidena (vt lk. 53 - 54).

pealiskaudselt, silmanähtavalt, truualamlikult, tõenäoliselt, täismehelikult, uudishimulikult, vaevumärgatavalt, ükskõikselt jt., näit.: Neptunus võttis dissertatsiooni supaklikult vastu... (Smuul JJ 50.) Kiiduvärselt aktuaalne päevakajalisus. (SV Nr.1 (1204), 1967, 7.) "Kes teab", ütles Kalju palju-tähendavalt. (Tuulik TEV 30.) ...ta lõppes silmanähtavalt,... (Tammsaare TÕ I 334.) "Selge", ütles pois täismehelikult. (Tuulik TEV 28.) Volde...muigas vaevumärgatavalt... (Seals.91.) "Mis sest", ütles Indrek ükskõikselt. (Tammsaare TÕ I 392.)

Tähdendusest on määrõnad sufikiga -sti ja -lt enam-vähem võrdsed ja paljudest tüvedest võibki tuletada adverbe niihästi ühe kui teise liite abil, näit.: Ta naeratas rõõmsalt (~rõõmsasti). Tõõ edeneb jõudsalt (~jõudsasti). Astu aga julgelt (~julgesti) edasi. Nagu eespool nägime, tuletatakse mõnel juhul liite -sti ja -lt abil samast tüvest ka eritähenduslikke määrõnu, näit.: "...tõstan ta toast välja", ütles Triin kindlalt. (Tuulik TEV 8.) Anni... oleks talle kindlasti raha järele saatnud... (Hint TR III 24.) (Vt. ka lk. 75.)

Aja jooksul on kujunenud pruuk liita teatavaile tüvedele kas alati või eelistavalt -lt. Need oleksid

1) kontraheerunud adjektiivid: aplalt, heldelt, julgelt, kalilt, leigelt, paljalt, sirgelt, süngelt, valgelt, vilvalt, värselt, uljalt jt., näit.: Aplalt asusime nende kallale... (Ristikivi IS 58.) Julgelt ja sirgelt võis Herbert nüüd Juliette Marchandi ette astuda... (Vilde MS 281.);

2) kahesilbilised astmevahelduslikud a-, i- ja u-tüvelised sõnad: albilt, hellalt, julvalt, järsult, kalgilt, karmilt, loiult, nõrgalt, pikalt, rängalt, tuimalt jt., näit.: Aimult liiv, koltunud rohi, liiv, järsult merre laskuv kallas ... (Smuul JJ 176.) ... nad ... kohtuvad ta kõrge kaljulauba kohal, mis vahib karmilt lõunasse. (Seals. 68.) Võtke kuulda ...lauakõnet, mis on peetud rängalt lengerdaval mootorlaeval ... (Seals.172.);

3) kolmesilbilised da- ja va- (va-) liitelised adjektiivid: edevalt, eredalt, heledalt, kohevalt, mugavalt, odavalt, toredalt, tugevalt, verevalt, yägevalt jne., näit.: Päev lõppes toredalt. (Smuul JJ 174.) ... oma sadama tunne... on mul tugevalt arenenud. (Seals.88.);

4) karitiivadjektiivid: armutult, asjatult, hooletult, häbe-
matult, kohatult, meeletult, muretult, nõutult, õnnetult,
äretult jt., näit.: "Mis mees te siis olete?" küsis poiss
häbematult. (Tuulik TEV 26.) Jäin nõutult seisma. (Ristikivi
IS 63.);

5) lik-, ne-, line- ja lane-liitelised omadussõnad: ametli-
kult, armulikult, eeskujulikult, lõplikult, põhjalikult, sü-
damikult; maiselt, puiselt, raudselt, tõsiselt, vaeselt,
vaikselt; keeruliselt, laineliselt, maaliliselt, näiliselt,
suurejooneliselt, vaevaliselt, vääriliselt; aeglaselt, kahtla-
selt, kerglaselt, vaiklaselt, ühtlaselt jne., näit.: "...ma
ei oska endale asjade tõelist olemust lõplikult selgeks teha."
(Tuulik TEV 39.) "Mis me neist... arutame...", ütles ta siis
vaikselt. (Seals. 9-10.) ...haakuvad näiliselt vabad ja sidu-
mata inimesed...rahuliku koha...külge elus. (Smuul JJ 88.)
"Ob"... jõuab aeglaselt edasi.(Seals.93.);

6) jas- ja kas- liitelised omadussõnad: arvukalt, jõukalt,
kohmakalt, kuulekalt, mustjalt, nooljalt, paatjalt, sisukalt,
sulgjalt, viljakalt jt., näit.: Kalju tuli meile kuulekalt
järele. (Tuulik TEV 34.) ... kõrvetavad ...riiet, mustjalt
verist. (Alver T 101.);

7) kesksõnad: elavalt, mõistvalt, paluvalt, säravalt, õotsu-
valt; jäädavalt, kuuldavalt, märgatavalt, söödavalt; ehmunult,
kohkunult, lahtunult, pettunult, väsinult; avatult, huvita-
tult, häiritult, kõedetult, võlutult, ärritatult jne., näit.:
"Mõnikord juhtub...", ütles poiss mõistvalt. (Tuulik TEV 26.)
Ise kordas ta kuuldavalt: "Mis teha...?" (Tammsaare TÕ I 228.)
Ehmunult vaatasin ma ringi/ (Vetemaa L 53.) "Mis on mõttemän-
gud?" küsis vürstinna huvitatult. (Ristikivi IS 119.)

Komparatiivi moodustamiseks lt-liitelisest adverbidest
lisatakse sõnatüvele komparatiivi tunnus -ma-, seega karmi-
malt, kergemalt, laiemalt, pikemalt, rahulikumalt, raudsemalt,
sügavamalt, terasemalt, yabamalt jne., näit.: Karmimalt, raud-
semalt/ kõmisevad sammud. (Vaarandi VL 235.) Ise tegi aga
paberilehe laiemalt lahti... (Tammsaare TÕ I 228.) Nüüd läks
Illimar juba rahulikumalt. (Tuglas VI 77.) Kõrraga karjatas
teine laps, kes talle terasemalt silmi vaatas. (Vilde MP 143.)

Selline komparatiivi moodustamise viis muutus üldiseks alates khesoleva sajandi teisest aastakümnest. Varem domineerisid komparatiivi sufiksitena - masti ja -mini (vrd. lk. 76-77). Mõnedest lt-liitelistest adverbidest võidakse ka tänapäeval moodustada komparatiivne vorm nii malt kui mini-lõpu abil, näit. kergemalt ~ kergemini, sügavamalt ~ sügavamini, tihedamalt ~ tihedamini jt.

Lõpp -malt on kujunenud pooleldi iseseisvaks sufiksiks, mis sõnuti liitub ka käändekujulistele adverbidele, näit. ennemalt, hiljemalt, varemalt, vähemalt; ...ta hakkas uskuma, et Riia ...ei tule ega ole ka varemalt temaga üle piirikraavi hüpanud... (Tammsaare TÕ I 391.)

lt-liiteliste adverbide superlatiiv moodustatakse reegli-päraselt määrsõna kõige abil, näit.: Sest kui Byrd ... küsis..., mille järele see kõige teravamalt puudust tundis, vastas viimane: (Smuul JJ 60.) Harvemini esineb i-superlatiiv. Kõige sagedamini võib viimasel ajal kohata määrsõna ülimalt, näit.: ...mis viis meie külalised ülimalt heasse tujju. (Seals.155.)

Semantiliselt väljendab enamik lt-tuletisi viisi, näit. ausalt, jõudsalt, kurjalt, kärmelt, lohmakalt, lõikavalt, ma-retult, paluvalt, piredalt, toekalt, vaguralt, vaikselt, õelalt, ühtlaselt jt.; - nii sai ta oma eesmärgile jõudsalt lähemale. (Tuulik TEV 79.) ...kes lipuks pandud... see lehvi-gu lohmakalt laksudes/ (Rummo LL 14.) ... see küsib mokaotsast üpris piredalt: (Nurme RL 125.) Istus üsna vaguralt ja üsna toekalt - (Vilde MP 156.)

Olukorda või seisundit osutavad määrsõnad avatult, elusal-t, elutult, keedetult, noorelt, paljalt, tervelt jt., näit.: Aga kui ta noormeest elusalt ja tervelt enda ees nägi, lendas ta ilmest ...paiste üle... (Vilde MS 339.)

Aega määrgivad adverbid -aastaselt (kümneaastaselt jne.), ennakult*, jäädavalt, peatselt, pidevalt, varakult jt., näit.: Linnupojad olid jäädavalt läinud... (Tammsaare TÕ I 392.) Parandasin hobuse rakmeid 10-aastaselt, külvasin vilja 13-aag-

*) Adverbi ennakult ettehaaravalt, enne, millestki varem' läbnas soome keelest (soome ennakolta) J. Aavik. Sõna tuli kasutu-sele (kuigi mitte väga laialdaselt), kuna sajandi algul levinud eesseisvalt ei rahuldanud. Sõna vastuvõtmist võisid soodustada ka samatüübilised rahvakeelsed adverbid nagu hiljakult, varakult.

taselt ... (Smuul JJ 169.) Ja peatselt on Anngi...platsis... (Nurme RL 30.)

Määrä- või intensiivsusedverbidena esinevad liialt, na-
pilt, paksult, rohkest, tohutult, tunduvalt, härmiselt jt.,
näit.: Ilmselt peavad pingviinid inimesi oma sugulasteks, tõsi-
küll...liialt suuriks... (Smuul JJ 93.) Varsti oli põrand
paksult... jahu...täis. (Vilde MS 339.) Parema jala saabas
oli nimelt tunduyalt suurem... (Tuglas VI 74.)

Teatavad lt-tuletised, enamikus hilisemad, väljendavad
suhet, vastates küsimusele 'mis suhtes? mille poolest?', näit.:
aineliselt, ajaliselt, arvuliselt, keeleliselt, kehaliselt,
nimeliselt, põhimõtteliselt, raamatiliselt, sisuliselt, vaimsest,
väliselt jt. Aga peale üldise maa oli igahel... vähemalt
mõni nimeliselt oma taim. (Tuglas VI 25.) Juba põhimõtteliselt
olen tagasihoidlik inimene. (NH Nr. 36 (7004), 1967, 2.)

Rida lt-tuletisi on aja jooksul kaotanud iseseisva se-
mantilise ning süntaktilise funktsiooni ja on muutunud rõhu-
määrsonadeks, näit. ainult, ilmselt, järelikult, lühidalt,
paljalt, tegelikult, tervelt, tõeliselt, üldiselt jt. Tõelisi
on lugu ilmseit olnud autoriga. (SV Nr. 6 (1209), 1967, 3.)
Siis aga tuleb järg rinnasesise, krae..., lühidalt, kõige selle
kätte... (Smuul JJ 173.)... väikepere kasvaks paljalt ühe
peakese võrra. (Vilde MP 179.)... see oli tervelt 2,32 tündri-
maad vähem... (Vilde MS 168.)... istub seal tõenäoliselt õh-
tuni akna all... (Tuulik TEV 22.)

Kuni 19. sajandini kasutati liidet -lt suhteliselt
harva (võrreldes liitega -st). Tootlike jõudude kasv seoses
kapitalismi sissetungiga põhjustab tõusu ka kultuuri alal. Haru-
duse levimise ning silmaringi laienemisega kaasneb vajadus
ajanõudeist mahajäänud sõnavara rikastamiseks. Adverbi vald-
konnas langeb uute sõnade loomise ülesanne just sellele seni
tagaplaanil seisnud liitele. Sufiksi -lt aktiveerumine on
arusaadav: uusi mõisteid väljendavad adjektiviid on enamikus
lik-, ne- või line-tuletisi, millele reeglipäraselt liitub
-lt. Mõeldud sajandi uustuletiste näiteina võib nimetada adver-
be, nagu alleshoidlikult ('konservatiivselt'), järjekult
(hiljem järelikult), jäädavalt, kuldavalt (peamiselt tähendu-

ses 'kuuldavasti'), varvilikult, tungivald, vägivaldselt jt.

lt-liiteliste määrsõnade tuletus on sellest ajast kuni tänapäevani läbi teinud tunduvaid nihkeid. Võrdleme mõningaid tuletisi varasemas (peamiselt sajandivahetuse) ja tänapäeva kirjakeeles: esseisvalt - selnevalt, onnakult; etteheitlikult - etteheitvalt, hingetumalt - hingetult, ilmsüütalt - (ilmsüütult, luulelikult - luuleliselt, puuduliselt - puudulikult, pääsjalikult - peamiselt, rahuliselt - rahulikult, seadusliselt - seaduslikult, teadvalt - teadlikult, vaheldavalt*) - vaheldumisi, välispidiselt - väliselt, üleüldlikult**, üleüldsel - üldiselt jt.

Käesoleva sajandi 30-ndateks aastateks on lt-liiteliste adverbide esinemus juba üldjoontes välja kujunenud. On selgunud piir liite -sti ja -lt vahel. Võrreldes sti- ja lt-tuletisi arvuliselt, võib öelda, et viimaseid esineb umbes kaks ja pool korda rohkem.

Kiiresti edasisammuv nõukogulik elu, kaasaegne teadus ja tehnika nõuavad keeleliste väljendusvahendite pidevat täiendamist. Uusi mõisteid kajastav sõnavara saab baasiks loendamatuile tuletistele ka adverbi valdkonnas. Keeles juurduvad tuletised, nagu marksistlikult, leninlikult, materiaallikult, ideeliselt, ideoloogiliselt, progressiivselt, parteiliselt, printsipiaalselt, seltsimehelikult, kollektiivselt, massiliselt, organiseeritult, tootlikult, plaaniliselt, automatiseeritult, mehhaniseeritult, novaatorlikult, statsioonarselt jt., näit.: ...kõikjal läks töö organiseeritult.

(Õ Nr. 44(6868), 1967, 1.) ...moodustavad preemiad plaaniliselt juba 28,2% põhipalgast. (Õ Nr. 255(6773), 1966, 3.) Tal on plaanis nittestatsioonarselt Tartu Riiklikku Ülikooli õppima minna. (E Nr. 275 (5129), 1966, 1.)

*) Näit.: ...mängls... teise kooniga vaheldavalt... (Valgus 1882, 15, 3.)

**) Näit.: Abikuningal oli voli üleüldlikult ette astuda... (Olevik 1882, 9, 1.)

***) Vt. ka A. Villup, viisiadverb ja selle arenemine eesti keeles. Tartu 1933. Lk. 234 - 239.

Kujuneb kindlaks teatav adverbide kontingent, mida võib sageli kohata kaasaja kirjakeeles, eriti ajakirjanduse veergudel, näit.: aktiivselt, asjalikult, diferentseeritult, edukalt, ilmekalt, ilmselt, intensiivselt, järgitult, konkreetselt, korduvalt, kriitiliselt, kõrgelt, laialdaselt, loovalt, materiaalselt, moraalselt, normaalselt, nõrдинult, operatiivselt, oskuslikult, otseselt, otsustavalt, palavalt, peamiselt, pooldavalt, põgusalt, siiralt, suhteliselt, sügavalt, süsteemiliselt, teadlikult, teaduslikult, tinglikult, tunnustavalt, täielikult, uudselt, vahetult, viivitamatult, visalt, vääramatult, vääriliselt jne. On vaja, et iga ...komsomoliorganisatsioon lülitataks aktiivselt ...võistlusse... (NH Nr. 300 (6962), 1966, 1.) - seni on ...ka luuletused tann asjalikult enesekriitilisele suhtumisele olnud suhteliselt kõrgel tasemel. (SV Nr. 1 (1204), 1967, 7.) ...selleks peab kogu komsomolitööd väga diferentseeritult ...planeerima. (NH Nr. 300 (6962), 1966, 1.) ...kivipuru... võib edukalt asendada teokarpe. (Õ Nr. 39 (6863), 1967, 1.) See kõik kut-sus meid järgitult uut elu ehitama. (NH Nr. 255 (6917), 1966, 1.) "Siin peab asja sisu konkreetselt tundma"... (Tuulik TEV 28.) ... Nõukogude valitsus on korduvalt juhtinud...tähelepanu... (RH Nr. 36(7374), 1967, 1.)... kõrgelt hinnati "Rst-sep Õhus" H.Peebu osatähtmist... (SV Nr. 6 (1209), 1967, 1.) ...on vaja neid igati toetada - nii moraalselt kui materi-aalselt. (Seals. 1.) Kõik läheb normaalselt. (Suuul JJ 158.) ...ma...ütlesin nõrдинult: "Rasti..." (Tuulik TEV 16.) Meie osakond peab ministeeriumi ja tema ettevõteteid operatiivselt varustama... (Õ Nr. 39(6863), 1967, 1.) ...propagandistid kasutavad oskuslikult ja loovalt mitmesuguseid õppevorme... (Õ Nr. 255 (6773), 1966, 3.) Otsustavalt tuleb suurendada komsomoli hoolt laste füüsilise arengu... eest... (NH Nr. 36 (7004), 1967, 1.) "Ma toetan palavalt seda dokumenti..." (RH Nr. 36 (7374), 1967, 1.) Õppima süsteemiliselt tundma inimeste eri kategooriate tegevust... (E Nr. 276 (5130), 1966, 3.) Teaduslikult põhjendatud õppeplaanide koostamine... (E Nr. 300 (5154), 1966, 2.) Tähtsaks väga tunnustavalt Tal-linna töötajate saavutustest... (RH Nr. 44 (7382), 1967, 1.)

Me ühineme täielikult... välisministri mõtteavaldusega ... (NH Nr. 36(7004), 1967, 3.) Kas ... inimloomus / ehk uudselt avaneb seal? (Vaarandi VL 256.) Nõukogude valitsus nõuab, et lõpetataks viiditamata... oma volilised abinõud ... (RH Nr. 36 (7374), 1967, 1.) ... vääramatult juhindudes sotsialistliku internatsionalismi... printsipidest. (Seals.)
...mis aitab...vääriliselt tähistada nõukogude võimu juubelit. (RH Nr.44 (7382), 1967, 1.)

Näeme, et eelloetletud adverbides liitub sufiks üldiselt tuletatud tüvele või tegusõna käändelisele vormile. Niisugune tendents iseloomustab üldse uuemat adverbituletust liite -lt abil. Seda liiki tuletisi kohtame nii aja- kui ilukirjanduses.

Lõpuks tuleb märkida liitsõnade suurt osatähtsust kaasagsete lt-tuletiste hulgas. Sealjuures on kujunenud tavaks kasutada lt-liitelist määrsõna varasema lihttüvedest koosneva liitsõna, sõnaühendi või nimisõna ja kaassõna asemel, nagu seda osutavad ka mõned alljärgnevatest näidetest. Tihti võib tänapäeval kohata adverbe, nagu aastaringelt (= aasta ringi), enese kriitiliselt, ennastsalgavalt, ennetähtselt, (= enne tähtaega), erakordselt, esmakordselt (= esimest korda), igakülgelt, järjekindlalt, kaasakiskuvalt, kõigekülgelt, ligikaudselt (= ligikaudu), läbimõeldult, põhimõtteliselt, samaaegselt (= samal ajal), sõjajärgselt (= sõja järel), vabatahtlikult, üheaegselt (= ühel ajal), üksmeelselt jt., näit.: Meie noored töötavad ennastsalgavalt... (NÕ Nr. 44(1176), 1966, 1.) Ja kui ma täna õhtupoolikul... järjekordselt peksa sain... (Smuul JJ 76.) Kõigekülgelt tuleb tõsta parteisekretäride... osa... (E Nr. 276(5130), 1966, 3.) Hõlpsasti ja hästi läbimõeldult on tarvis ehitada... (RH Nr.36(7374), 1967, 1.) ...vagur väikekodanlane muutus silmapilkeelt jõuetus raevus sisisevaks sõimlejaks. (SV Nr. 1 (1204), 1967, 7.) Tõhasest tuli vabatahtlikult tööpingi tagant k2 kommunistlikku noort. Nad töötasid ennastsalgavalt... (NH Nr.255 (6917), 1966, 1.) Üheaegselt toimus... ka maratonmatk. (NH Nr. 36 (7374), 1967, 1.) ...kiidavad üksmeelselt heaks Nõukogude valitsuse avalduse... (RH Nr. 36 (7374), 1967, 1.)

Esikohal on lt-liitelised adverbid ka ilukirjanduse keeles. Kirjanikest-klassikuist paistab huvitavate, peamiselt rahvakeelest pärinevate adverbide kasutamise poolest silma jällegi esmajoones E. Vilde. Näit.: Ta...jäljendas ...üht... prouat, kuidas see ebelalt üle porise uulitsarentsli astub. (MP 128.) Mis tema ihust nähtaval, see on karvane, klutiselt karvane - (Seals. 61.) ...ja et mõte mõnukamalt sigiks, pistis karbikesest õlalaual taoti kompevi suhu. (Seals. 150.) "--muudkui nugrilt käskis jumalat paluda..." (Seals. 63.) (nugrilt hoolega) Ja siis kerkib ta vaba käsi peitlikult ja lihkub...selle põuetihniku ladvikust üle... (Seals. 61.) Kremer naeris sabatult ja lõks. (Seals. 22.) Nad olid ... nii tiitsalt tões... (Seals. 18.) "Mis on - mis on?" ümiseb ta tosuselt... (Seals. 62.) (tosuselt 'ebaselgelt') ... Prillüpi poolt tuleb mõne aja pärast tõmmult: "Katsume veel edasi!" (Seals. 155.) Väljas on väike ja villakalt pehme... Undavalt variseb üksikuid ebameid... (Seals. 182.) Selle kavaga oleks mees võinud... kõminaal kõnelda, võitlikult vahtida... (Seals. 180.)

lt-tuletisi eelistavad kõik kaasaegsed autorid. Esitame mõned näited: ... naisteenija, tulles kurvalt mõtliku näoga läbi...uksekese sisse, teretab veidi tütarlapselikult ja sõnab kohe koduselt... (Jakobson TP 171.) Valusalt torgatasid mälestused ja hajusid otsekohe jäljetult nagu kurb kurgede kisa taeva all. (Leberecht VK 259.) Kartulikoor lõi ta kärsa ümber, kärss väänles erksalt ja väledalt... (Tuglas VI 19.) "Kui minema...!" lausus Anni vaikselt, alles uniselt. (Hint TR III 102.) Jõgi lõhnas jahedalt ja anduvalt, mu liikmete ümber. (Vaarandi VL 241.) On hea, kui inimeste mured murravad meisse sisse takistamatult, piinavalt... (Smuul JJ 100.) Kumedalt ja valusalt olafes... käis ta poja kõrval. (Tuulik TEV 10.) ...karglevalt-toonerkurglevalt naerutan moodidekooi, / peigmees kohmetub uljalt... (Rummo LL 36.)

Juba mõne aastakümne vältel võib täheldada nii ilukirjanduses kui ajakirjanduseski üht süntaktilis-stilistilist joont, nimelt lt-liiteliste adverbide sagedast esinemist omadussõnalise atribuudi või predikatiivi ees viimase lähema määratljana, näit.: ... inimeste seas oli mingisugune silma-

torkavalt selge mehekuju... (Tammsaare TÕ I 408.) ...neelde tuletades mingisugust nägemust, millest Indrek Õieti ei teadnud, oli see ilmne või unelevalt viirastuslik... (Seals.) See oli nii nukrutsevalt-magus... (Tuglas VI 64.) Hääl, kummaliselt hämar, sõnatu ja hoopis omaette. (Vaarandi VL 279.) Ookean on otse uskumatult sinine, eriliselt, intensiivselt sinine. (Smuul JJ 35.) Ainult mitte seda müüti... leinaliselt valge/pakasetaeava all. (Rummo LL 22.) ...laitmatult tänapäevane vorm, pluss üllatavalt heatasemeline sõnavaldamine... (SV Nr. 1(1204), 1967, 7.) See tühik...pole nii masendavalt üheilme-line. (Seals.)

-ldasa

-ldasa on arhailine, tänapäeva keelest peaaegu kadunud sufiks (vrd. -tasa lk. 81). -ldasa koosneb ablatiivi lõpust (-lta, -ltä) ja kunagisest kolmanda isiku possessiivsufiksist (-sa, -sä). Järgnev possessiivsufiks säilitas ablatiivi algupärase vokaallõpu. Sufiks -ldasa ja -tasa on ühtlasi ain-saiks väiteiks possessiivsufiksi vokaal säilimisest eesti keeles

Tuletised, nagu ajaldasa, aruldasa, arvuldasa, kasvuldasa, kõrreldasa, meeleldasa, nõuldasa jt. märgivad suhet ja vasta-vad küsimusele 'mis suhtes? mispoolest?'. Näit.: "Ikka aruldasa, kulla Elviine!" (Luts J II 431.) Üksikud adverbid võivad väl-jendada ka viisi (näit. meeleldasa tähenduses 'meeleldi') või määra (küllaldasa), näit.: ...et küllaldasa selle tunde mõnu maitsta, ei rutta ta magamaminekuga. (Vilde MP 109.)

-ldi

Sufiks -ldi on instruktiivne edasituletis ablatiivilõpust (-lta, -ltä + -in). Kirjakeeles kohtame ldi-tuletisi suhte-liselt harva, peamiselt adverbe areldi, eraldi, meeleldi, pool-eldi, näit.: Inge Erm astub areldi...haiglauksest välja. (Nurme RL 121.) eraldi baarid neegritele... (Smuul JJ 74.) ...ei näe me meeleldi, et uustulnukad omavahel kokku jäävad... (Ristikivi IS 64.) ...mille sarikad olid pooleldi püsti... (Madarik V 219.)

Sufiks -ldi liitub nimi- ja omadussõna, erandlikult ka arv- sõna tüvele (peoleldi). E. Vildel leiame rahvakeelest pärineva verbitüvelise määrsõna kardeldi, näit.: Ja kuna ta nüüd kõneles ja kardeldi lese näoilmet valvas, ei kestnud kaua, kui sõna tal keelele kuivas. (Vilde MP 181.)

Tähenaluselt väljendavad ldi-tuletised olukorda (eraldi, pooleldi) või viisi (areldi, kardeldi, meeleldi).

-kil (-gil)

Liide -kil (helilise konsonandi järel -gil) on i-mitmuslik adessiivivorm nominaalsufiksist -k (näit. küürak-küürak-kil). Tegelikult esinevad taolised k-liitelised noomenid kirjakeeles harva (näit. kallak, vildak), murretes aga märksa sagedamini. Kujunenud iseseisvaks sufiksiks, võis -kil(-gil) liituda ka verbaaltüvedele, näit. istukil, kummargil, rooma-kil.

Kirjakeeles kohtame sagedamini kil(-gil)-liitelisi määrsõmu, nagu irvakil, istukil, kallakil, kummargil, käsi-põsakil (-põsakil), kukakil, küürakil, laokil, marraskil, naerukil, paokil, pilukil, praokil, ripakil, sirukil, vidu-kil jt., näit.: Mari tahtis... ahjuhargi ...ukse vahele panna, et see irvakil seisaks... (Tammsaare TÕ I 410 - 411.) Tuisu tahte all kummargil / jätkad üksinda reisi/ (Rummo L 8.) Käsi-põsakil mõttes las praegu / silm üle katuste kaeb -/ (Sütiste T I 147.) Ta tõuseb... üles, läheneb naerukil Leenu asemikule... (Vilde MP 72.) Paul vaatas veidi pilukil külma võitu silmadega... (Leberecht VK 47.)

Sufiks -kil(-gil) ja järgmisena vaatlusele tulev -vel (-vil) on ainsad muutuvad liited eesti keeles. Vastavalt verbile omandab sufiks allatiivse kuju -kile(-gile). Liide -kil(-gil) väljendab asendit või olukorda, milles keegi või miski viibib, allatiivivorm -kile(-gile) olukorda või asendit, millesse satutakse, siirdutakse või jäädakse. Viimasel juhul laiendab adverb liikumist, muutumist, siirdumist väljendavat tegusõna, näit.: ...suur uks aga oli irvakile jäetud... (Tammsaare TÕ I 410.) "Saatke tohtri järele!" palus haavatu... kuna ta omal jõul istukile tõusis; (Vilde MP 132.)...kraapi-

sid puud oma juured marraskile,... (Vetemaa I 71.) ...see avan-
nes paakile... (Hint TR II 345.) ...siis leidis Vasjukov...
mingi ripakile jäetud koti... (Smuul JJ 65.)

Adverbe liitega -kil: -kile (gil:-gile) leidub eesti
keeles küllalt arvukalt, kuna sufiks liitub ka deskriptiiv-
setele tüvedele. Seda laadi adverbe on losakil, läitsakil,
patakil, risakil, roodakil, röötsakil, sorakil, töllakil,
upakil jt. (koos vastavate allatiivsete vormidega), näit.:
Tamm vajub vähehaaval losakile; (Rummo, LL 28.) ...õuevärav
oli risakil maas... (Tammsaare TÕ I 30.) Kremer istub rooda-
kil lauas... (Vilde MP 137.)... siis ilmus värava pulkade
vahelt röötsakil vana kassiroju... (Tuglas VI 27.)...ema-kadu-
nukse oli teda manitsenud, et uhkus ajab upakile... (Nurme RL
73.)

-vel, -vil

Adessiivset algupära on ka sufiks -vel, -vil, mis tule-
tab määrõnu omadus- ja tegusõna tüvedest, harvemini deskrip-
tiivsetest nimisõnatüvedest, näit. elevil, hajuvil, irevil,
kohkvel, kalkvel, kikhvel, kohevil, kohkvel, liikvel, poik-
vel, pugevil, põnevil, ribevil, veeõlevil, virevil, õrevil,
õrkvel; ...pea on erutusest üsna hajuvil... (Nurme RL 80.)
...pahtlit täis saagu irevil lõhed - (Rummo, LL 25.) Silmad
kalkvel, astub ta isa ette... (Vilde MP 114.) On liikvel väl-
jendus... (Smuul JJ 151.) Siis pani piimakambri poole, tere-
vate õlgadega, pea nagu pugevil... (Vilde MP 133.) Ja ta
silmad olid veeõlevil... (Hint TR II 317.)

Sufiks lähtub tõenäoliselt oleviku kesksõnast või v-
ditiivlisest adjektiivist (näit. liikvel kesksõnast liikuv,
põnevil omadussõnast põnev). Tugevaastmelistes tüvedes on
toimunud vokaali kadu (kohkvel, liikvel, õrkvel). Kirjakee-
les on kujunenud prungiks, et konsonandile liitub -vel (kalk-
vel, õrkvel), vokaalile -vil (hajuvil, õrevil), näit.: õrk-
vel oli veel Vargamäe Andres... (Tammsaare TÕ I 284.) Akna-
seisis ootusõrevil Kai. (Nurme RL 140.)

analoogiliselt sufiksiga -kil deklioneerub sõnuti ka
-vel, -vil, näit.: Kõik olid elevil. -Juba ainult see... ajas
noorte meeled elevile. (Tammsaare TÕ I 416.)

Rõhutavad liited

Peale eelvaadeldud, tähendust omavate sufiksrite esineb määrsõnades rõhutavaid liiteid nagu -gi, -ki, -pa, -p ja rõhutav-küsiv -s. Sõnati omab rõhutavat funktsiooni ka deminutiivne sufiks -ke. Leidub sõnu, mille kuuluvuse adverbi-kategooriasse määrabki rõhutav liide, näit. isegi, juba (vrd. sm. jopa^{*)}, kunagi, kunas^{**)}, natuke, sugugi jt.; ...läksime tuld tegema isegi vihmastel õhtutel. (Smuul JJ 166.)... "Kooperatsioon" libiseb juba teist korda neist üle... (Seals. 172.) Ilma selleta poleks vist kunagi julgust... (Seals. 88.) Ahjud on natuke emad/ (Vetemaa L 80.)

Kõige sagedamini kohtame liidet -gi, -ki, mis võib liituda paljudele määrsõnadele, rõhutades (aga mitte muutes) nende tähendust, näit. ammugi, hulganigi, jällegi, liiatigi, veelgi jne.; "...ammugi oleks me siis pulkade taga." (Tammisaare TÕ I 215.) ...Kuru sai kohaks, kuhu hulganigi kokku tuldi... (Vilde MP 142.) "Valetad!" hüüdis Riia nüüd jällegi. (Tammisaare TÕ I 400.) "Aga oleks veelgi taht, nii hea oli". (Seals. 403.)

Erineva tähendusvarjundi, võrreldes lihttüvelise adverbiga, annab liide määrsõnadele, nagu kusagi, kuskil (vrd. kus), millalgi (vrd. millal), millegipärast (vrd. millepärast), väheke (vrd. vähe) jt., näit.: On väga räbal tunne, nagu kõiguksin kusagi tühjuses. (Smuul JJ 96.) Mari oleks tahtnud andressele meelde tuletada, mis see millalgi Kröödast... rääkis... (Tammisaare TÕ I 368.) ...aga siis hakkas tal millegipärast piinlik... (Tuulik TEV 77.) ...olid sõrmed väheke verised; (Vilde MP 132.)

Tihti kajuneb rõhutav liide eristajaks iseseisva tähendusega määrsõna ja rõhumäärsõna vahel. Nii näiteks kasutatakse

*) Pronomenitüvest jo ~ ju (vrd. soome jo/ka).

***) Algapärane essivne adverb kuna on arenenud sidesõnaks...

se ainult rõhutavas, modaalses funktsioonis määrõnu, nagu ikkagi, kuigi, küllap, muidugi, pealegi, siiski, vähegi jt., näit.:...on ikkagi näha, et ta vaatab meie puudustele kui elatusvahendele... (Smuul JJ 100.) ...aeg...pole kuigi sobiv. (Seals.35.) Küllap siis Joosep ja Karla Liisile ja Maretile näitavad... (Tammsaare TÕ I 263.) Muidugi, kuus seitsmendikku...on vee all... (Smuul JJ 77.) ...kuna müük pealegi selle all kannatas, et hapupiim jaheda suvega ... ei maitsnud. (Vilde MP 156.) Kujutlesin Kaplinna sadamat siiski suuremana... (Smuul JJ 67.) ...kui tingimused vähegi päri oleksid olnud... (Vilde MP 30.) Sama määrõna ilma liiteta esineb kontekstist olenevalt nii iseseisva kui rõhumäärõnana. Vrd. näit.: "...nagu oleks sa ikka alles sauna-Mari..." (Tammsaare TÕ I 230.) (ajamäärõna) Šakirov... tõmbus ikka rohkem pingule... (Smuul JJ 150.) (rõhumäärõna) Pisteti kotti, mis muidu saadi... (Vilde MP 142.) (viisimäärõna) "...Midagi ei näinud sa, räägid muidu!" (Tammsaare TÕ I 400.) (rõhumäärõna)

Eri tunnuste liitumine adverbides

Oleme vaadelnud nii süntaktiliselt kui morfoloogiliselt kujunenud määrõnu. Tuleb nimetada sedagi, et määrõuse esiletoomisel ei piirduta mõnikord ühe tunnusega, vaid teatava käändevormi või tuletise adverbialse funktsiooni nõrgenemise või tuhmumise korral keeletarvitaja teadvuses liidetakse määrõnale veel teinegi, uus tunnus. Nii näiteks on üsna tavaline rajava käände lõpu reduplitseerimine adverbis seni või selle lisamine teistele käänetele, näit. adverbides siiani (vt.lk. 43), sinnani (vt.lk. 66), tänini (vt.lk.57). samuti rajavas või re- komitatiivis olevate adverbide edasituletamine liite -sti abil - hulganisti, kogunisti (vt.ka lk.56 ja 64), poolenisti, tervenisti jne. Näit.:...kelle värsid senini kippusid harrastuslustiks jääma... (SV Nr.1 (1204), 1967, 7.) Sa jõuad siiani, puutume kokku... (Rummo LL 42.) Liisa ...oli mõistlik...naisterahvas, kes vaevalt tänini isa ning poja vahel rahu oli pidanud. (Koidula T II 10.)

Sellele on saabunud juba hulganisti vastukajašid... (SV Nr. 1 (1204), 1967, 7.) Ja Illimar kõndiski ise, ... poolenisti juba magades. (Tuglas VI 71.) ...ning hääl oli tal tervenisti alles. (Hint TR III 103.)

Ka on kombeks saava käände lõpu liitmine kaasusvormidele või tuletistele, näit. alatiseks, ilmsiks, paljuks, paljuneks *), šöseks jne. Kuid see komme jäi talle nüüdsest peale alatiseks. (Tuglas VI 100.) ...kõik muugi tuleb ilmsiks! (Seals. 98.) Paljuneks nüüd Mare teadis kirjanikest-kirjandusest... (Hint TR II 317.) "...kui võtit šöseks tuppa ei tooda,"... (Tammsaare TÕ I 224.)

Illatiivsele adverbile salaja lisatakse mõnikord inessiivi lõpp -s, näit.: Ta oli naiste eest püüdnud salajas hoida, mida õpetaja... oli teatanud. (Vilde MS 330.)

Rahvakeelele on omane kasutada lt-liitelisena, inessiivi- või elatiivikujulisena määrsõna praegu, seega praegult, praegus, praegust.

Ka komparatiivsetele adverbivormidele liidetakse sageli -lt, näit. ennemalt (= enne), hiljemalt, varemalt jt. Ennemalt käisin jõudumööda metsatšõl. (Nurme RL 29.) "Ott on varemaltki komandeeringus käinud..." (Seals. 92.)

Harvemini esineb määrsõnas kaks tuletusliidet (adverbi-tuletusliidet) korraga, näit.: "Nood," algas ta siis, käed ristluis peal vaheliti... (Vilde MP 28.) ...kaljud...näivad šõsiti... ähvardavad ning hambulised. (Smul JJ 161.)

D. Liitadverbid ja adverbiasalsed väljendid

Eespool käsitletud adverbide hulgas oli ka liitsõnu ja fraseoloogilisi väljendeid. Järgnevalt peatuksimegi lühidalt nende olemusel eesti keeles.

Sõnade adverbialiseerumine on keerukate süntaktilis-semantiliste protsesside tulemus: nii viivad sõnade liitumise, tüvede kordumisele või paralleelismile tuginevad konstruktsioonid, teatavate sõnaühendite stabiliseerumine ja metafori-
*) ne- seletub ne-komitatiivi või potentsiaali analoogiaga.

seerumine sageli liitadverbide või adverbiaalsete fraseoloogismide ning idioomide kujunemisele.

Liitadverbe on eesti keeles väga palju ja erineva vanusega. Nad võivad väljendada enam-vähem kõiki tähendusfunktsioone. Nii väljendavad kohta adverbid nagu sealsamas, sinnapaika, tagapool (näit. Uimaselt jätsid nad ta sinnapaika. - Tammsaare TÕ I 321.), suunda - adverbid altpoolt, otseteed, tagurpidi (näit. ...nagu ta on altpoolt vaadates. - Smuul JJ 170.), aega - ammuilma, esialgu, tihtilugu (näit. Esialgu on raske orienteeruda... - Smuul JJ 94.), järjekorda - eeskätt, omakorda, kõigepealt (näit. "Mis?..." imestas peremees nüüd omakorda. - Tammsaare TÕ I 324.), olukorda - omaette, veekalkvel, vestiväljel (näit. Ka tema oli nüüd vestiväljel... - Seals. 249.), viisi - niimoodi, salamanti, ühteviisi (näit. Niimoodi oli tal igal aastal... - Tuulik TEV 69.), hulka - kahekaupa, mitmekaupa, ükshaaval (näit. ...nii et me ükshaaval pidime astuma ülemvalvuri ette... - Ristikivi IS 59-60.), määra - niipalju, parasjagu, sedavõrd (näit. ...ironia kõrval on parasjagu ka kurjuse ta huumorit. - SV Nr. 6(1209), 1967, 3.), põhjust märgivad adverbid mistõttu, seetõttu, sellepärast (näit. Sellepärast karjus Pearu... Tammsaare TÕ I 28.), otstarvet - määrsõnad misjaks, mistarvis, sellejaks (näit. "Misjaks igakord asja!" - Hint TR III 148.), suhet - igakülgselt, mispoollest (näit. " - mispoollest siis - - ?" - Vilde MP 137.), mõndust - sellegipoollest, tahes-tahmata (näit. Kartulid jäid sellegipoollest võtmata. - Tuulik TEV 11.). Rõhutavas funktsioonis esinevad määrsõnad nagu igatahes, muudkui, muuseas (näit. "Sa ei tohi... muudkui muretseda..." - Nurme RL 108.).

Eriti sagedasti moodustavad liitadverbe määrsõnad (peamiselt nimisõnad) koos kaassõnadega. Arvulises ülekaalus on liitadverbid, mille teiseks komponendiks on tagasõna, näit. aegamööda, eksikombel, hulgakaupa, järgemööda, kahevahel, kildhaaval, kõigepealt, kõelt, kõepärast, kõsikaudu, kättpidi, külmavõitu, lülrikaupa, muuseas, mõnevõrra, omaette, omavahel, pahempidi, pesuväljel, pikapeale, põlvapealt, sabapidi, see-eest, seejärel, seljataga, sellegipoollest, sestsaadik, teadupärast, tõepoollest, tähthaaval, vahepeal, ühekaupa, ühapealt jt.

Aina aegamööda hakkas Prillup märku saama... (Vilde MP 141.)
 ...nagu oleks Andres teda eksikombel nooreks neiuks pidanud.
 (Tammsaare TÕ I 221.) Noormees võttis naisel kõvalt kinni...
 (Tuulik TEV 81.) ...kui nii hea seltskond kõepärast! (Tuglas
 VI 80.) Mõõalhelikud rebenesid ja jäid lülrikaupa alla. (Rummo
 LL 15.) Eelnev tutvumine ...võiks siis mõnevõrra kaasa aida-
 ta...lavastuse...mõistmisele. (NH Nr. 39(7007), 1967, 3.)
 Mitte enam. Kas või päevapealt. (Vilde MP 176.) Aga Kremerite
 elu on teadupärast visa. (Seals. 183.) Vahepeal oli õhtu saa-
 bumud... (Ristikivi IS 16.)

Essõnaga on kõndsõna liitunud adverbides, nagu allatuu-
le, allavett, alkulmu, alkõie, eelkõige, eeskätt, enneaegu,
ennekõike, ilmaeagu, pealekauba, päripäeva, tagaselt, vastu-
karva, vastumeelt, ülearu, üleliia, ülepea, ülesmäge, üleöö
 jt., näit.: ...vägev vool kiskus mättad käest ja viis nad al-
lavett jõe poole. (Tammsaare TÕ I 128.) ... jälgides alkul-
mu..., kuidas Eerik karikakraid raspeldas. (Tuulik TEV 90.)
Elkõige on need just...emigrandid... (NH Nr. 39 (7007), 1967,
 2.) ...arutlusi ...iseloomustab ennekõike väga tõsine suhtu-
 mine... (SV Nr. 1 (1204), 1967, 5.) Ülepea kipub...mõte...nii-
 sugustele järeldustele: (SV Nr.6 (1209), 1967, 3.) Väriheina
 õrn pitsikene kasvas otsekui üleöö... (Tuglas VI 25.)

Liitmärsõnu moodustavad eri liiki kõndsõnad omavahel,
 kõige sagedamini nimisõna koos nimisõnaga või ase- ja arvsõ-
 naga.

Nimisõna ja nimisõna: jalamaid, järjepannu, kõsikäes, lõpukorra
mehemoodi, pisarsilmil, rahumeeli, rahumelega, suusõnal,
sunniviisil, vaenujalal, väevõlmuga jne., näit.: Kõsikäes is-
 tusid nad teineteise kõrval... (Koidula T II 23.)...tagavara
 laeval olid lõpukorral. (Ristikivi IS 16.) ...vaatas mehele
pisarsilmil otsa... (Tammsaare TÕ I 334.) Ja rahumeeli must
 lootsik / on õõtsumas punavas vees. (Vaarandi VL 256.)

Omadussõna ja nimisõna: heameelega, aljalalu, paras-
jagu, paraviisi, vanuigi jt., näit.: "Heameelega, preili..."
 (Vilde MS 381.) "Mina siin parasjagu põmmutasin pasknääre..."
 (Nurme RL 27.) "Heh, siin on paraviisi käimas seesamune võsa-
 tõrje"... (Seals. 40.)

Arvsõna ja nimisõna: kahekorra, pooljooksu, uhekorraga, uhesõnaga, uhtsegu, uhtevalu, ükskord jt., näit.:... kuna see pooljooksu Peetsovi majja lipsas... (Hint TR I 190.) "Niisugune...noh, uhesõnaga, soliidne". (Tuulik TEV 32.) "Sa ei tohi sedasi uhtevalu... muretseda..." (Nurme RL 108.) ...ükskord kui ma polnud laps/ (Rummo LL 41.)

Asesõna ja nimisõna: niimoodi, omajagu, omakorda, sedasaga, sedakorda, sedalaadi, sedapuhku jt., näit.: ...kuis ja niimoodi ättida... (Rummo LL 36.) Kangegi on ta omajagu, sest hommikul on...pea raske... (Tammsaare TÕ I 61.) - see oli sedakorda...põlvidega koormatud - (Vilde MP 133.) ...on sedalaadi luuletused alati väga viimistletud... (SV Nr.1 (1204), 1967, 7.)

Liituda võivad käandsõna ja määrsõna, näit. jumalamuidu, kuskohas, niimoodi, niisama, nõndaviisi, otseteed, siinilmas, siinmail, tahaotsa, tihtilugu jt. Nõnda oli siis Mai esiteks jumalamuidu hobu ohje songutanud... (Tammsaare TÕ I 56.) "Kuskohas te elate?" (Tuulik TEV 27.) ...läksid koju nõndaviisi, et nina kündis maad... (Smuul JJ 92.)...ei ole ju...ilmad siinmail suuremat väärt... (Hint TR II 315.) Rühnipea tugevust o'i Mati tihtilugu imetlenud. (Nurme RL 55.) Põhisõnana esineb ka tuletatud adverb, peamiselt lt-, harvemini vel-, vil-, ti- või muuliteline, näit.: ...on...ilmutanud erakordselt suurt kannatlikkust... (NH Nr. 36(7004), 1967,3.) ...seda... kuulsin esmakordselt... (Ristikivi IS 29.) "Sa oled hirmuäratavalt vaikseks jäänud"... (Tuulik TEV 41.) ...kuni ta, poolküljeti Tõnu poole, tooli taha seisma jäi. (Vilde MP 137.) Tema kannul oli süüalandlikult jälle valge hurt... (Seals. 132.) ...pleenum...kiitis üksmeelselt heaks... Jaapani KP aruande.(NH Nr. 44(7012), 1967, 4.)

Samuti moodustavad liitadverbe määrsõnad isekeeskis või määrsõna ja kaassõna. Määrsõna ja määrsõna: alatas, kaksiratsa, ligilähedaselt, longuspäi, lähiseigi, niikaua, niipalju, niisiis, otsekohe, sealhulgas, senikaua, sinnamaani, tasahiljukeksi, tihtipeale, vaevumärgatavalt, uheskoos jt. Näit.:Nüüd jälle alatas mõtlen...pööriöömaast, / (Rummo LL 5.) Väikevend...kaksiratsa aial... (Nurme RL 134.) Mingi eluküllus nii ligilähedaselt à la Lanoux...(SV Nr.6 (1209),1967,3.)...lause-

katkendeid lendab läbiseigi. (Smuul JJ 69-70.) Kussuta ja kiuta teda niipalju kui tahad... (Tammsaare TÕ I 238.) ...vaenukkust põhjustab tihtheale ...informatsiooni puudumine... (RH Nr. 31(7374), 1967, 1.) Määrõna ja kaassõna: alaspidi, edaspidi, eespool, siitpoolt, sinnapoole, tagapool, tagurpidi, ülespoole jt., näit.: Pead alaspidi mullas... (Vaarandi VL 223.) Edaspidi hakatakse...tegevust hindama selle järgi... (NÕ Nr.44(1176), 1966, 1.) Maja oli siitpoolt kurt ja kinnine... (Tuglas VI 24.) ...tema surmast saadik läheb...loomadega tagurpidi. (Tammsaare TÕ I 333.)

Sagedased on ühendteguõnade baasil kujunenud liitmäärõnad, nagu arusaadavalt, edasipüüdliselt, ettevaatliselt, kaasakiskuvalt, kokkuhoidlikult, läbipaistvalt, vastutulelikult, väljapeetult, äraarvamata, ärarääkimata jt., näit.: Arusaadavalt kaasneb...ettevalmistamatus...teisigi asjaolusid. (NÕ Nr.44(1176), 1966, 2.) Vesi...on läbipaistvalt sinine... (Smuul JJ 81.) ...poetub...nähtavale väljapeetult melanhoolne... MINA. (SV Nr. 1(1204), 1967, 7.) Ärarääkimata põnevusega ootas...vald...saatkonna tagasitulekut... (Vilde MS 179.)

Üna kaava esineb liitmäärõnade koosseisus sidesõnu, peamiselt sidesõna kui, näit.: "...muudkui ehitan," seletas poiss. (Tuulik TEV 78.) Neist me niikuinii ei pääse. (Smuul JJ 62.)

Kohta ja suunda osutavad liitadverbid, mille komponentideks on käänd-, määr- ja kaassõnad, võivad muutuda kohakänetes nagu liitadverbidki, näit.: Milli maeti siiasamasse. (Tammsaare TÕ I 397.) ...kodu paistis siinsamas lähedal. (Tuglas VI 71.) Siitsamast algasid juba Sutrumetsa kingud. (Hint TR II 344.)

Deverbaalsete liitadverbide esikomponentideks on tavaliselt abimäärõna või käändsõna, harvemini tegusõnavorm, näit. igatahes, mistahes, möödamines, omateada, pealtnäha, vahetpidamata, võib-olla jt. Üldiselt on ju mistahes hinnangud üks väga suhteline värk. (Tuulik TEV 34.) Olen omateada ikka ka paras mees... (Tammsaare TÕ I 18.)...võib-olla peabki nii võib-olla/ (Rummo LL 10.)

Paljusid liitadverbe, peamiselt demominaalseid, iseloomustab kujukus, piltlikkus, näit. hernesveel, hiirekõrvul, hullupööra, jalapõida, kahevahel, kikivarvul, küpsiküüsi, mõttekõordi, nõiavõel, paugupealt, pikisilmi, silmapilk, silmnõos, suusoojaks, tuuletiivul, võlgukiirusel jne. Puud on hiirekõrvul... (Nurme RL 126.) "...Tallinna Uuel turul oli jalapõida verd -" (Hint TR I 348.) ...hinge kinni pidades astus ta kikivarvul... (Koidula T II 49.) ...küpsiküüsi, usinasti korjab ta...mugulaid. (Nurme RL 25.) ...silm vahtis mõttekõordi leemepatta... (Vilde MP 141.) Ja paugupealt oli ka ta kõnt lahti- (Tuigas VI 65.) - siis ärkas Pearu silmapilk... (Tammaaare TÕ I 284.) Andres läks koerale silmnõos järele... (Seals. 387.) "Ega ta siis enne seda teand," püüdis Mari suusoojaks vastu vaielda. (Seals. 215.) "Ruttasin tuuletiivul oma vana sõpra nägema"... (Ristikivi IS 15.)

Omaette ulatusliku rühma moodustavad adverbid, mille täiendsõna ei kujunda põhisõnaga koos uut mõistet, vaid on sellele lisatud rõhutamise, emfatischeerimise otstarbel. Osa täiendsõnu omab augmentatiivset, superlatiivset või deminutiivset iseloomu, osa aga esineb paat rõhutavas funktsioonis. Seda liiki määrsõnu on ainuüksi, amiharva, harubarva, hädavaevalt, igikõrvil, ihualasti, ihuuksi, ilmtingimata, imehästi, imekõhku, kibekiiresti, pahatihti, piripardani, pisitasa, puripuhta, selgseliti, tasahilju, üleüldse jt. Näit.: Et õhtule tulla eimalda - õng igikõrvil? (Vaarandi VL 257.) ...Andromache ...seisis ihualasti keset leeke. (Ristikivi IS 57.) "...läheb ilmtingimata vatramiseks..." (Tuulik TEV 85.) Kibekiiresti - nagu vanades filmides kunagi. (Rummo LL 15.) Ja see kipub pahatihti kõike nulliks tegema. (SV Nr. 1(1204), 1967, 7.) need vanad tavad/ on kunagi olnud kui astjad /piripardani täis/ (Rummo LL 18.) "...ega me siis puripuhta muidu tulnd ühtigi..." (Tammaaare TÕ I 453.)

Peale liitadverbide leidub keeles arvukalt adverbialse funktsiooniga fraseoloogilisi väljendeid ja idioome, nagu elü eest, heast peast, heast-paremast, igal pool, igavesest ajast, igavesti, kahel kiel, kõigest hingest, kõigest jõust, kõigest väest, läbi ja lõhki, muidugi mõista, mõni teab kui, nagu kord

ja kohus, ninapidi koos, omal jõul, omal käel, peost suhu, silm silma vastu, suurelt osalt, tulist ja tuhat, tõsi küll, tõtt tõlde, õlg õla kõrval, ühel hoobil, ühel meelel, ühel nõul jt. Näit.: Mehed rassisid elu eest... (Smuul JJ 159.) ...poiss isaga kaasas käis igal pool./ (Vaarandi VL 110.) Ta töötas igavesest ajast igavesti rääkimisegei unustada. (Tammsaare TÕ I 233.) ...puudub...üks läbi ja lõhki mehine, seejuures veel kaasaegne kangelaane. (SV Nr. 1(1204), 1967, 7.) "Muidugi mõista ema teadmata..." (Nurme RL 74.) ...nagu oleks talle mäni teab kui valusasti haiget tehtud. (Tammsaare TÕ I 400.) ...õitsesid alpiroosid nagu kord ja kohus. (Vetemaa L 58.) Meri ...jätab siin silm silma vastu oma laiskusega. (Smuul JJ 171.) Niisugune on see tähtis paik, kuhu lapsehoidja nii tulist ja tuhat lippab. (Tammsaare TÕ I 240.) "Tõtt tõlde, ega Jaagup tulnudki minu juurde..." (Seals. 326.) Ta hõbenes ühel hoobil teiste naeru ja enese paljaid jalgu. (Tuglas VI 68.)

Taolisi, enamasti kahesõnalisi väljendeid iseloomustab semantiline ja süntaktiline jagamatus, mis lubab neid vaadelda sünonüümsete adverbide ekvivalentidena (vrd. igal pool - kõikjal, kõigest jõust - tugevasti, peost suhu - vaeselt, kehvalt, tulist ja tuhat - kiiresti jne.). Ka vene keele sõnaliikide käsitlused paigutavad adverbikategooria alla näited nagu на босую ногу, в верх дном, плечом к плечу jt.

Nii liitadverbide kui fraseologismide hulka kuuluvaiks võib pidada tüvekordusel või vastandsõnade ühendamisel pähinevaid väljendeid ja paarissõnu, nagu aasta-aastalt, aeg-ajalt, hoop-hoobilt, kord-korralt, naaber-naabrilt, samm-sammult, tükk-tükilt, tahes-tahmata, vahete-vahel; edasi-tagasi, enam-vähem, hästi-halvasti, siia-sinna, siin-seal, sinna-tänna, varem-hiljem, üles-alla jt. Näit.: Viinayabrikud nõuavad aasta-aastalt ikka suurema hooga kartuleid... (Tammsaare TÕ I 242.) Naaber-naabrilt traatkiied õlgadel/ (Rummo LL 8.) See... aitab samm-sammult parandada...suhteid... (RH Nr. 36 (7374), 1967, 1.) Tükk-tükilt saab tuttavaks see paik... (Sütiste T I 335.) Vahetevahel kõhis ta, nii et rinnakorv ragises. (Taulik TEV 5.) Veeres munake edasi-tagasi... (NH Nr. 36 (7004), 1967, 4.) Siia-sinna oli lubjasse pistetud...raudkivikilde. (Taulik TEV 24.) Need...lähevad varem-hiljem üle proosale. (Smuul JJ 71.)

Sama sõna kordamise abil väljendatakse ka superlatiivsust, näit.: Albatrossid liuglevad madalalt-madalalt... (Suuul JJ 175.) Vara-vara hommikul mindi kodunt välja. (Tammsaare Tõ I 252.)

Armastatud võtteks on tüve häälikuline teisendamine onomatopöestilis - deskriptiivsuses, aga ka mõnedes teistes määrsõnades, näit. kippadi-kõppadi, lupa-lapa, pilla-palla, risti-rästi, siira-viira, taidu-raidu, uisa-päisa, vinka-vonka, vinta-vänta, ääri-veeri jt. Nende kõrval käisid lupa-lapa... (Tuglas VI 98.) "...jookseb uisapäisa sõtta!" (Vilde MS 340.) ...leht plökist, vinta-väntä read: (Alver T 152.) "...on seda ikka ääri-veeri...kuulda olnud..." (Tuglas VI 92.)

Fraseologismidele on lähedased mõned kolmest või kahest komponendist koosnevad liitsõnad, mis on kujunenud mitmesuguste süntaktiliste seoste ja lauseosade adverbialiseerumise tulemusena, näit. eiteakunu, kesteab (kes teab) kõik-see-aeg, nii-öelda, teab-kuhu, võib-olla, ükskõik, üktapuha, ülepeakeela jt. ...Uni kadunud on eiteakuhu / (Vetemaa L 86.) Sest ega need kõik kesteab kui suured jahimehed olnudki. (Tuglas VI 69.) ja aimata allveetulist/ kõik-see-aeg/ sillerduse all/ (Rummo LL 13.) "...ei pruugi oma meest aastateks teab-kuhu maailma otse saata..." (Hint TR II 6.) "Üktapuha! Ühes kohas tüütabki ära..." (Hurme RL 56.) ...lõppes sellega, et... Karla siis ülepeakeela saajamajast välja visati. (Tuglas VI 382.)

E. L a e n a d v e r b e

Oleme jälginud adverbide moodustamist ja esinemust eesti keeles. Mõelduda ei saa ka adverbide laenamise võimalusest, olgugi et seda vähe kasutatakse nii eesti keeles kui teisteski keeltes. Sõnade laenamise tingivad enamasti mitmesugused sotsiaalsed, majanduslikud ja kultuurilised vajadused. Adverbide laenamiseks taolist vajadust üldiselt pole. Määruslike funktsioonide väljendamisel tullakse toime oma keele vahenditega. Fidevamad kokkupõrked teiste keeltega on siiski ajendanud üle võtna ka mõningaid määrsõnu.

Enamik eesti keele laenadverbe on saksa päritolu. Vanimate saksa keelest laenatud määrsõnade häälikuline kuju viitab alamsaksa keelele, näit. napilt (alamsaksa knap(e))^{*)}, triiki (alamsaksa striik), vist (alamsaksa viss), millest on edasi tuletatud vististi^{**)}, väärt (alamsaksa wert); ...siis taipas Joonas Tihu preestri pikka palvet õige napilt. (Hint TR III 8.) Ta tuleb vist Melbourne'ist. (Smaul JJ 175.)...Järgijed olid vististi Riia omad. (Tammsaare TÕ I 386.) ...kõik... varandused pole nii palju väärt. (Ristikivi IS 13.)

Alamsaksa keele domineerimise perioodil on tõenäoliselt laenatud ka niisugused juba vanas kirjakeeles tuntud määrsõnad nagu tihti (vrd. saksa dicht), viksilt-viksisti (vrd. saksa fix), võltsilt (vrd. saksa falsch)^{***)}, võib-olla ka äbi-määrsõna plehku (mida võiks seostada alamsaksa verbi vlen 'põgenema' mõne vormiga, näit. vluakt); ...eks sa tihti pole olnud/ kui päris laps... (Koidula T I 293.) ...selle pärast, et ta võltsilt oli elanud - (Hint TR III 212.)" Joosep pistis ju küll Vargamäelt plehku..." (Tammsaare TÕ I 496.)

Juba ülemsaksa keelest pärinevad määrsõnad topelt (saksa doppelt) ja tipp-topp (saksa tipptopp), näit.: ...maksame sulle topelt... (Hint TR III 108.) ...on kodu tipp-topp korras... (Nurme RL 98.) Mitmel käändevormis esineval või tuletatud adverbil on laenatud sõnatüvi, näit. platsis (vrd. saksa am Platze), trammilt (vrd. saksa stramm), troppis (vrd. saksa Pfropf(en)), isevärki (-värki - vrd. saksa Werk) jt.; ...on teised platsis, ei mina siis jäägi./ (Vaarandi VL 109.)...ku ta

*) Vanas kirjakeeles kujul knappift. Vt. VEKVM 48.

**) Adverb vististi on muutunud tähenduselt. Esialgne tähendus oli lähtekeelele vastavalt 'kindlasti' (vrd. saksa gewiss). Vt. VEKVM 157 ja käesoleva töö lk. 76.

***) Vanas kirjakeeles kujul valschifte. Vt. Neunundreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600-1606. Dorpat, 1891. Lk. 108.

Esimese silbi õ seletub tõenäoliselt lõuna-eesti murrete mõjuga (lõuna-eesti vel s, vel'sma - kirjakeele võlts, võltsima).

saabub, peab kõik väga trammilt ordnungis olema. (Tuglas VI 69.) Troppis,...marsib kalureid mööda... (Vearandi VL 258.)
...mu sõber / isevärtki mõõdetud sammul /...käib/ (Rummo LL 28.)

Saksa keele vahendusel on eesti keelde tunginud ka ladina algupära adverbe, nagu just (lad. iuste), justament, prima ~ riimalt (kõnekeeles) (lad. prima), punkt (lad. punctum), punktipealt, näit.: võib-aga-olla selleks just / sattunud olengi ma siia / (Rummo LL 10.) Aga kui...mõelda..., et ta sellega justament head püüdis teha... (Vilde MP 71.) Punkt kell kaheksa hakkab arvelauaga klõpsutama... (Tuulik TEV 56.)

Peamiselt kõnekeelsed, argoo- või murdepärased on vene keelest laenatud määrsonad, nagu ladna (vene ладно), prostalt ~ prostoilt (vrd. vene просто), siva (vene живо), sutsuke (vene увтх-увтх), trois (vrd. vene три) jt., näit.: Keisririigi lõbumajades käis kõik prostalt. (Hint TR III 203.) "Viivi, kas saaks siva süüa?..." (Nurme RL 124.) Tema ja tema ke on... sutsuke naiivselt romantilised. (SV Nr. 1(1204), 1967, 7.)

Tõlkelaenuks vene keelest tuleb pidada fraseoloogilist väljendit lõppude lõpuks (vene в конце концов), näit.:...kaine suhtumine asjadesse on lõppude lõpuks üks tingimusi vastastikuseks mõistmiseks... (RH Nr. 36 (7374), 1967, 1.) Kaudne vene keele mõju võib tulla arvesse ka adverbide puhul tegelikult (vrd. vene в(на) самом деле; на деле) ja härmselt (vrd. vene крайне), näit.: ...Nikeforos oli... tegelikult tema kaasmaalane... (Ristikivi IS 64.) Ta oli härmselt paks... (Tuglas VI 68.)

Balti päritolu võiks olla adverb viltu (vrd. läti viltot 'petma, võltsima', viltigs 'kaval'): Talle torkab silma, et aiapostid on viltu... (Nurme RL 28.)

Soome keelest lähtuvad juba eespool mainimist leidnud adverbid aina (soome aina), arvatavasti (soome arvattavasti), eriti (soome erittäin), meelsasti (soome mielellään). Soome keele eeskujule tuginevad samuti J. Aaviku loodud muide (vrd. soome muuten) ja elustatud arhaism taas (soome taas, taasen).

4. ADVERBI SUHTEDE ABI- SÕNADEGA

Nagu eelnevast selgus, on adverbisuhte teiste sõnaliikidega tihedad ning mitmekülgsed. Olles ühelt poolt ise kujunenud käänd- ja pöörd sõnavormidest, võib adverb omakorda täiendada teisi sõnaliike.

Kõigepealt pakub adverb rikkalikke võimalusi uute sõnade (sealhulgas ka uute määrsõnade) tuletamiseks, näit. kinni - kinnine, kinniselt, kinnisus, kinnis, kinnistama, kinnistuma, kinnisti, kinnitama, kinnituma, kinnitus, kinniti, kinnik jt.; läbi - läbini, läbinisti, läbistikku, läbistikune, läbistama, läbina, läbinatu, läbinatus, läbivus, läbitavus, läbindama, läbindaja jt.

Keele ja mõtlemise arengu seisukohast eriti oluline nähtus on adverbide siirdumine teistesse sõnaliikidesse adverbisüntaktilise funktsiooni muutumise tulemusena. Adverbis vormis sel puhul muutust ei toimu. Nagu nägime, "seisneb adverbisüntaktilise suhte omapära tema poolt laiendatava sõnaga selles, et adverb, ühildumata oma põhisõnaga, seda lähemalt iseloomustab, laiendades ja täpsustades tema tähendust."^{*)} Kuid side adverbis ja laiendatava sõna vahel võib teatavil tingimustel nõrgeneda, isegi täielikult katkeda. Adverb kaotab iseseisvuse, muutudes mõistetevaheliste loogiliste suhete keeleliseks väljendajaks - abisõnaks. Selliselt ongi arenenud kaassõnad ja sidesõnad. Määrsõnade siirdumine abisõnade kategooriasse toimub seega tähenduse abstrahmeerumise, grammatikaliseerumise ja desementiseerumise kaudu. Abisõnadeks kujunevad niisugused määrsõnad, mis esinevad sageli ühes ja samas süntaktilises kontekstis. Grammatikaliseerumine (leksikaalse tähenduse kadumine, uue, grammatilise tähenduse tekkimine) on loogilis-keelelise abstrahmeerimisprotsessi väljenduseks ja peegeldab mõtlemise evolutsiooni. Uus, üldistatud tähendus annab deadver-

^{*)}Вгд. В. В. Виноградов, Русский язык. Москва-Ленинград 1947.
Лк. 392.

bialiseeruvale sõnale võimaluse koondada enda ümber hulgaliselt iseseisvaid sõnu, väljendada nende vastastikuseid suhteid ja seoseid. Sõna grammatikaliseerumisega kaasneb tema descamantiseerumine - aja jooksul tuhaub sõna tähenduslik ühtekuuluvus lähtetüvega. Võrdleme näiteks vorme juures ja kües nimisõna, määrsõna ning kaassõna funktsioonis: Kahjurid pesitsevad taime juures. Arst oli juures. Arst oli haige juures. Ta...pööras kirja kües. (Ristikivi IS 17.) Siis vast õnn on meil kües! (Rummo LL 9.) "Mis see mehe kües!" arvas Illimar. (Tuglas VI 92.)

Eriti tihedad suhted valitsevadki just määrsõnade ja kaassõnade vahel. Viimased on kujunenud kas etseselt adverbidest või adverbiaalselt tarvitatud käändsõna- (harvemini pöörd sõna-)vormidest. Adverbi muutumine kaassõnaks sõltub tema leksikaalsest ja grammatilisest tähendusest. Kaassõnadeks on kujunenud esmajoones need määrsõnad, mille primaarne tähendus on relatiivse varjundiga. Grammatilise abstrahdeerumise protsess toimub kõige sagedamini ruumilis-ajalisi suhteid väljendavate sõnade valdkonnas. Selliselt on tekkinud kaassõnad, nagu ees, enne, juures, kohal, kõrval, peal, pärast, taga, vahel, kües, jt., näit.: Nad väljusid tehasest...enne "Kooperaatsia" ärasõitu... (Suuul JJ 53.) Pea kohal tulikirjade lõõm. (Vetemaa L 79.) ...lõõbisime joone idapikkuse 72°49' ja 80°19' vahel. (Suuul JJ 82.) ...me istusime ta kües kahekesi. (Seals. 166.) Ruumi ja aega märkivad kaassõnad on üldiselt ka teistest vanemad. Ruumilis-ajaliste tingimuste übermõtestamisele järgneb juba mitmesuguste muude suhete väljendamine kaassõnade kaudu. Nii võib kaassõna koos põhisõnaga märkida viisi, olukorda, kaudset objekti, põhjust, otstarvet jne., näit.: ...lõõppes nende lapsepõlvesõprus ilma mingi erilise tüli ja riivata... (Tammaare TÕ I 308.) ...kes...ebameeldivuste puhul turtsaksaks ja tüdinenuks muutub. (Suuul JJ 26.) ...arvatavasti ammuksid veised võistu tema poole... (Nurme RL 41.) ...kes hääde tutvuste tõttu oli pääsenud keisrikoja kööki nõudepesijaks... (Hint TR I 303.) ...nüüd kogunes...Juuli Tee-

aru matuse jaoks...mitukümmend rubla. (Seals. 313.)^{*)}

Aja jooksul võib kaassõna kasutusvõrre laieneda: primaarsele funktsioonile lisanduvad uued tähendused. Tavaline on algselt lokaalse iseloomuga kaassõnade rakendamine ajasuhete edasiandmiseks, näit.: Und ei olnud öö otsa. (Taulik TEV 19.) ...Aastat põltest peale seda...lasti ta välja... (Tammsaare, TÕ I 330.) "...Sellest saadik nüüd mõrd seisab." (Taulik TEV 9.)

Paljud kaassõnad märgivad ruumilis-ajaliste tingimuste kõrval mitmesuguseid muid suhteid, eriti sageli objekti, millele tegevus on kaudselt suunatud. Võrdleme sama kaassõna funktsiooni erinevas kontekstis, näit.: Neegrid...pügavad baaride ees põõsaid. (Smaul JJ 70.) ...võlatunne oma maa, rahva ja aja ees... (Seals. 30.) Leivalõhn, mida tuul kannab maa poolt. (Seals. 66.) Mis räägib Antarktisesse jäämise poolt? (Seals. 79.) Üle helendava... jäävälja läheb Mustjala pulmarong. (Seals. 92.) ...me oleme kohtumise üle rõõmsad... (Seals. 49.).

Kuigi kõik kaassõnad on kujunenud tähendusliku abstrahcerumise tulemusena, on abstrahctiooni aste üksikutes kaassõnades ja sama kaassõna kasutamise eri juhtudelgi erinev. Seda osutasid juba eeltoodud näited. Võrdleme veel mõningaid kaassõnu tähendusliku üldistumise illustreerimiseks, näit.: ...ei toimu see ilma inimeste osavõtuta, keda ma pole töö juures veel näinud. (Smaul JJ 79.) Normaalse kiiruse juures peaksime sinna jõudma neljanda^o hommikul. (Seals. 63.) Seda ei taju nii selgesti isegi mitte keset ookeani. (Seals. 71.) Mu meeled on ikka keset/ minekut üle mäe. (Rummo LL 9.) Vanake kõnnib kepi najal. Tu-

^{*)} On palju väieldud küsimuse üle, kas kaassõna oma grammatilise tähenduse kõrval ka leksikaalset tähendust või on te selle täielikult minetanud. Suur osa nõukogude keeleteadlasi asub seisukohal, et abisõnad, eriti kaassõnad, on leksikaalse tähenduse teatava määraneni säilitanud. Nagu juba märkisime, tuleneb see lähtesõna tähendusest ja määrab suhete laadi, mille väljendajaks abisõna kujuneb. Seega langevad abisõna leksikaalne ja grammatiline tähendus tegelikult ühte.

Vt. J. С. Бархударов, Служебные слова и их функции. - Труды Военного института иностранных языков 1, Москва 1952. Lk. 10 jj-d.

Vrd. Г. П. Скиба, Лексика самостоятельных слов в служебных в современном русском языке. Автореферат Львов 1954. Lk. 3-6.

Vrd. ka A. В. Крив, К вопросу о семантике служебных слов. Туркменский Государственный педагогический институт имени С. М. Магомаева. Чарктой - 1960. Lk. 4-32.

levane kosmonaut / sirgub kirjatähe najal. (Vetemaa L 61.)

Kaassõnu võib liigitada ka selle järgi, kas nende suhted lähtesõnaga on täielikult katkenud või osaliselt säilinud. Paljud kunagised määrsõnad või määruslikud käändevormid on lõplikult siirdunud kaassõnade kategooriasse. Adverbidena neid ei kasutata. Ainult kaassõnadena esinevad tänapäeval haaval, jooksul, järgi, kaudu, keset, kesk, paiku, päralt, saadik, tõttu, võrra jt., näit.: Seal on Minni Nurme sõnade järgi sinu "juured mullas". (Smuul JJ 79.) Üksinda ekslen kesk linna / (Vetemaa L 79.)...nagu oleks kogu väljamägi tema päralt. (Tammsaare TÕ I 460.) Ta oli nüüd ühe inimese mure võrra rikkamaks saanud. (Tuulik TEV 75.) Eesti vanem kirjakeel pakub üksikuid näiteid praeguste kaassõnade kasutamisest veel adverbiaalses funktsioonis. Nii esines sõna haaval 17. ja 18. sajandi kirjakeeles iseseisva määrsõnana tähenduses "pikkamööda, vähehaaval". Suurem osa kaassõnade kategooriasse siirdunud sõnu on säilitanud ka algupärase adverbiaalse funktsiooni, esinedes niihästi määr- kui kaassõnadena. Alljärgnevad laused näitavad sama sõna kasutamist kahe tuguses funktsioonis, Näit.: Need rippusid seinal, rõngad allapoole. (Tuulik TEV 15.) Juh laskub kuni 150 (?) meetrit, allapoole merepinda... (Smuul JJ 33.)...müün kõike.../ poolmuidu ja päris ilma... (Alver T 17.) Olin pool tundi tekil ilma lumeprillideta. (Smuul JJ 86.) Kunstnik järel maalikastiga... (Vaarandi VL 258.)...põleks vist kunagi julgust sulgeda uks enda järel... (Smuul JJ 88.)... jõuame Mirnõile päris lähedale. (Seals. 86.) Nii jõudsid nad ülelise järve lähedale. (Tuglas VI 70.)

Sageli täidab sama sõna abimäärsõna ja kaassõna ülesandeid või esineb kõigis kolmes funktsioonis - iseseisva määrsõnana, abimäärsõnana ja kaassõnana, näit.: Siin oligi see koht, kus kannul seisvad külapoisid... lumme soperdama jäid... (Tammsaare TÕ I 320.) Te mu kannul luusite / (Vetemaa L 85.) Mõõda udust tekki jooksid meeskonna liikmed, kerkvestid ümber... (Smuul JJ 80.) Istusin... näidendi kallal, kirjutasin ümber. (Seals. 60.) Ma võtsin sul ümber piha. (Vetemaa L 59.)

Näit.:...haaval fahb minnu mehs minnu pohle heitta. - Vana testament. 1657. Tõlkinud J. Gutsclaff. Käsikiri. Moos. I 29.33.

Kaassõnade tihedale seosele määrõnadega viitab ka mõnede, peamiselt lokaalseid suhteid osutavate kaassõnade muutumine, näit.: Basseini ette oli ehitatud poodium... (Smuul JJ 47.) Nad kihutavad otse laeva nina ees... (Seals. 39.) Õnne ja rahuldustunde suurus sõltub... hinnast, mida me nende est maksame... (Seals. 46.) "...ära naelu tao sõiduki taha!" (Seals. 100.) Akna taga on pime õhtu... (Seals. 26.) Isegi selja tagant on näha, et ta on me-rehaige. (Seals. 41.)

Kaassõnadeks muutuvad peamiselt adverbiaalsed kaasusvormid. Sufiksilised määrõnad esinevad kaassõnadena harva. Kaassõnadeks on kujunenud või kujunemas mõned hilised adjektiivivõi partitsiibitüvelised lt-tuletised, nagu kohaselt, sõltuvalt, tulenevalt, vastavalt jt., näit.: Traditsiooni kohaselt pöördus pealinna elanike poole... Vietnam DV president... (RH Nr. 36 (7374), 1967, 3.)... sellest tulenevalt mõtled, et töö on eakamate inimeste asi... (Smuul JJ 176.)

Kooskõlas lühenemesoome käänetesüsteemiga esineb suurem osa kaassõnu postpositsioonidena. On seepärast loomulik, et kaassõnaga seostuv käändsõna on kõige sagedamini omastavas käändes. Omastavalist noomenit nõuavad kaassõnad, näri all, asemel, eel, ees, jaoks, jooksul, järele, järgi, kallal, kannul, kaudu, kaupa, keskel, kestel, kohal, kohta, kombel, läbi, najal, näol, otsas, paiku, peal, pool, põhjal, seas, sees, taga, tõttu, vahel, varal, vastas, võrra, ääres, üle, ümber jne., näit.: ... olgu lühad kui leerid/lahingu eel/ (Rummo LL 18.) Äratasin Vasjukovi, kes meie pika istumise kestel oli maganud nagu vanajumala selja taga oma Griša valve all. (Smuul JJ 28.) Miina põsed, talutüdruku kohta haruldaselt õrnad, lõid ... kuumendama. (Vilde MS 42.) Ja sõi ta seda otse sea kombel - (Tuglas VI 73.) Käksuva kuuse otsas/hüljatud kurepesa. (Vaaran-di VL 225.) Püüan kujutluse varal... haista... (Nurme RL 39.)

Osastavalise noomenivormiga esinevad kaassõnad (enamikus prepositsioonid) allapoole, enne, keset, kesk, ligi, mööda, peale, piki, põiki, pärast, tagapool, vastu jt., näit.: Eks näe, kas jõua-me enne südaööd Kaplinna. (Smuul JJ 65.)... elu veereb mööda vere/mööda ilma laiali/ (Rummo LL 6.)... ta... jalutas pilku piki püstridu... (Vilde MP 134.) Kukesaares, mis seisib tagapool Ravat, ei sõbrustanud Varganõega... (Tammisaare TÕ I 103.) Mõned nimetatud kaassõnad (ligi, peale, pärast, vastu) seostuvad ka

omastavaga, sel juhul enamasti erinevas tähenduses, näit.: Paljud ei armasta kui va veini...hapu maitse pärast. (Smuul JJ 40.) (Vrd. pärast tööd) Kaassõna ligi esineb niihästi omastava, oas-tava kui nimetava käändega, näit.: Tõhepuu juure ligi/saab hommi ku jahe saag. (Rummo LL 12.)...algas...vihmajärk, mis ligi sügi vältas... (Vilde MP 156.) Ligi tund aega mängisid nad laevanina ees... (Smuul JJ 31.)

Nimetavat käännet nõuavad veel kaassõnad lubi, otsa, tagasi, näit.: Päev lubi helikopter aina tõuseb õhku... (Smuul J 93.) ...kahékssa hobusega saab päev otsa käristada. (Tammsaare TÕ I 57.) Juba mõni aeg tagasi kuulutati välja...võistlus. (SV Nr.6(1209), 1967,3.)

Seestütlevaga kasutatakse kaassõnu alates, hoolimata, peale, saadik, saati, näit.: Miina põsed...lõid Päärna põhjen-datud kartusest hoolimata elavalt kuumendama. (Vilde MS 42.) Kuid see komme jäi talle nüüdsest peale alatiseks. (Tuglas VI 100.)...sellest saati olen laps... (Rummo LL 41.)

Alaleütlevas on noomen kaassõnadega nagu tänu, vaatamata, vastavalt, näit.: Ma tahtsin teda mõnikord aidata tänu mingi-le emalikule armule... (Tuulik TEV 14.) Ta oli suur ja lõomas hilissuvel vaatamata. (Seals. 85.)

Rajavat käännet nõuab kaassõna kuni, näit.: Ta on meis kõi-gis...tõustes egoisti...juures kuni ülemise pidiari. (Smuul JJ 99)

Ilmaütlevaga esineb kaassõna ilma, näit.: Ja kirju, ena-mikus ilma margita, on vist tükki 500. (Smuul JJ 34.)

Kaasaütlevaga ühenduses kohtame kaassõnu eesotsas (vt. lk. 119), koos, seltsis, seoses, võidu, ühes, näit.: ...ta hakkab tööle koos "Kooperaatsia" propelleriga. (Smuul JJ 11.) Seoses näitusega...mürgiti Riikliku Kirjastuskomitee lausa nõrka tööd... (SV Nr.6(1209), 1967,1.) ...särased labidad/nüüd päik-se ja kastega võidu. (Villandi EL II 518.) ...oma mees pidi ühes naabriga suisa peale käima. (Tammsaare TÕ I 27.)

Üksikuid kaassõnu kasutatakse nii postpositioonidena kui prepositioonidena, kusjuures nende funktsioon ja noomeni käänne jäävad samaks, näit.: ..."Obi"renni mööda jõuame Mirnõlle päris lähedale. (Smuul JJ 86.)...romaan on peegel, mida veetakse mööda maanteed. (Seals. 99.) ;samuti: vigadest hoolimata - hoolimata vigadest, isaga koos - koos isaga, keha ümber - ümber keha jt.

Enamasti aga väljendab sama kaassõna ees- ja järelasendis

teatavas käändes, oleva noomeni erinevaid suhteid teiste sõnadega lauses. Vrd. näit.: ...leidis...mingi...koti..., pistis hõlma alla ja tõi kajutisse. (Smuul JJ 65.) Kaplinnani on jäänud alla neljasaja miili. (Seals. 63.) Vrd. samuti: läbi tule-tule läbi, üle mere - mere üle.

Ees- või järelasendist sõltuvalt võib muutuda noomeni kääne, kaassõna funktsioon aga jääda samaks, näit.: ...toetub ninaga vastu serva... (Smuul JJ 85.) ...toetub ninaga serva vastu.

Kaassõna funktsioon võib muutuda ka olenevalt noomeni käändest, kusjuures kaassõna asend jääb samaks, näit.: "Paremal pardal Antarktise rand!" kõlas radiost peale lõunat. (Smuul JJ 89.) Üksteisele on loatud kõik värvid peale musta. (Seals. 90.)

Lõpuks võib kaassõna erinev funktsioon eri kontekstides olla tingitud niipästi kaassõna asendist kui noomeni käändest, näit.: ...kuulsin..., kirjutas doominokivid vastu lauda plaksuva. (Smuul JJ 75-76.) ...hellus, mida me oma maa vastu tunne- me. (Seals. 29.) Õh. läbi kostis laudast mõrgamine. (Sutiste T I 362.) (55 - nim.) ...ilmapervest ilmaperve / läbi päeva läbi õh / (Rummo LL 41.) (55 - om.)

Kaasajal, kus tootmise, ühiskondliku elu, teaduse ja kultuuri enneolematult kiire arengutempo ning kõrge tase nõuavad järjest täpsemat, adekvaatsemat, diferentseeritumat keelelist väljendust, tekib uusi kaassõnu peamiselt käändsõna- ja isegi tegusõnavormide otsese abstraherumise ning grammatikaliseerumise tulemusena, ilma adverbiaalse vaheastmeta. Teatavate sõnavormide muutumine kaassõnadeks on seotud nende funktsioonide laiendamisega ja peegeldab keele grammatilise süsteemi rikastumise tendentsi. Uuemad denominaalsed ja deverbaalsed kaassõnad on kujunenud sõnavormide metafoorse kasutamise basisil. Erinevalt iseseisvate sõnade metaforiseerumisest (näit. silm - võrgusilm, omadussõna järsk - määr sõna järsku jne.) toimub kaassõnadeks arenevates vormides paralleelselt tähenduse nihkumisega ka selle grammatikaliseerumine, kusjuures kaassõna grammatiline funktsioon tuleneb lähtesõna leksikaalsest tähendusest. Üldiselt on denominaalsed ja deverbaalsed kaassõnad (näit. ajal, suhtes, teel, hoolimata, vaatamata jt.)

sõlitanud tihedamad sidemed lähtesõnaga kui paljud vanad de-
adverbiaalsed kaassõnad (näit. enne, juures, keskel, tõttu
jt.).

Niisuguste uemate kaassõnade näiteiks võiksid olla abil,
ajal, hoolimata, korral, näol, puhul, rääkimata, suhtes, teel,
tänu, varal, varjus, välteil jt.;...ventilatsioonil abil saime
lõpuks kätte 28 kraadi. (Smuul JJ 38.) ...iga ettevaatamata
liigutuse ajal lööb nagu noaga. (Seals. 155.) ...kes teda tar-
be korral...kaitsma pidi - (Vilde MP 135.) ...ta ei kortsutu-
nud nende puhul kulmugi... (Ristikivi IS 60.) ...provokatsioonilised
aktsioonid... Nõukogude töötajate suhtes... tekitavad
tunduvat kahju... (RH Nr. 36(7374), 1967, 1.) ...tuli mu juur-
de...märkide varal midagi seletades... (Ristikivi IS 61.) Koh-
tumine...äratas uuesti sellu mõtte, mida ma kannan kuskil teis-
te varjus juba kaua. (Smuul JJ 53.) Nad nägid päeva välteil
teineteist söögilauas kaks korda - (Vilde MP 135.)

Taoliste kaassõnade tihedam seos lähtesõnaga (võrreldes
vanade kaassõnadega) seletub ühelt poolt nende noorema eaga,
teiselt poolt nende esinemisega ühtaegu nii iseseisva sõna
vormina kui kaassõnana. Võrdleme näiteks nimisõna ja kaassõna
teel, omadussõna, määrsõna ja kaassõna kohaselt, tegusõna ja
kaassõna hoolimata: Teel kohtasin sõpra. - Raadio teel teatati
meie koordinaadid... (Smuul JJ 19.)...selleks tööks kohaselt
isikult... - ajakohaselt sisustatud korter - Kehtiva korra
kohaselt esitavad ... täitevkomiteed oma ettepanekud... (E Nr.
20(5180), 1967, 2.) Ja koera urinast... vähematki hoolimata läks
Andras...talle kallale. (Tammsaare TÕ I 412.) - Nõukogulikust
kaavatuses hoolimata on meis säilinud...igandid. (Smuul JJ
38.)

Tegusõna vormidest osutavad kaassõnaks marutõmme tendentsi
...tegevusnime ilmaütleva ja eriti viimasel ajal ka da-tege-
vusnime seosütleva käände vorm, näit. alates, arvestades, ole-
mata, rääkimata, vaatamata, võrreldes jt.;...punktide vahel...
püsib Kapliinast alates ürtlasena - (Smuul JJ 76.) Neist said
kõik, ka Kaarel ja Miina, perenahest ja lastest rääkimata.
(Tammsaare TÕ I 34.) Vaatamata kõigile raskustele näitavad...
spetsialistid...enesevalitusel deskuju. (RH Nr. 35(7001), 1967,
4.) Ta räägub...poliitika määravõrsest väiksusest, võrreldes

teie enda "mina" suurusega. (Smuul JJ 88.) Viimase näite puhul võiks kõnelda alles kaassõnaks kujunevast vormist.

Lõpuks tulebki märkida seda, et kaassõnade tekkinine iseseisvatest sõnadest on pidevalt jätkuv protsess, et keeles leidub palju üleminekuvorme, mis asetsevad eri sõnaliikide piiril, on muutumas iseseisvast sõnast kaassõnaks, näit. alal, arvel, asjas ~~asjus~~, eesotsas, huvides, kaugusel (-le, -lt), olenevalt, osas, saatel, seoses, suunas, tulenevalt jt.;

...preemiaid ei maksta enam palgafondi arvel... (Õ nr. 255(6773), 1966, 3.) Neid oli paarkümneid meest eesotsas noore ning kätetu leitnandiga. (Tuulik TEV 11.) ...taome oma kirjandusliku "mina" sisemise rahu huvides naelu täis... (Smuul JJ 100.)

...leidsime ta kuus kilomeetri kauguselt. (Smuul JJ 27.) ...Sovetskaja asutatakse... 4000 meetri kõrgusele. (Seals. 90.) Juukselõikus ise käis kommentaaride saatel... (Seals. 62.) Seoses sellega valitseb "Kooperatsioon" elevus... (Seals. 61.)

Taolisi iseseisva ja abisõna piiril olevaid sõnu nimetatakse keeleteaduslikus kirjanduses mõnikord poolabisõnadeks. Need nn. poolabisõnad illustreerivad eriti kujukalt keeles toimuvaid kvalitatiiivseid nihkeid, olles seega keele dünaamika ilmekateks näitajateks. Kuivõrd kaassõnade piiritlemine ja eristamine iseseisvatest sõnadest, eriti määrsõnadest, osutub siiski vajalikuks keele arengu antud etapil, võiks see toimuda järgmiste kriteeriumide alusel: 1) kaassõnad ei esine kunagi nominatiivses funktsioonis. 2) nad pole lauses tavapäraselt rõhutatud, 3) nende järel ei ole kõnes pausi, 4) kaassõnad ei muutu arvus, 5) kaassõnad ei ole sõnaühendi iseseisvaks komponendiks ega esine lauseliikmena, 6) igal kaassõnal on kindel grammatiline tähendus; leksikaalne tähendus, kuivõrd see on kaassõnas säilinud, sulab ühte grammatilise tähendusega. **)

*) Vt. Л.С.Бархударов, Служебные слова и их функции. - Труды Военного института иностранных языков 1. Москва 1952. Лк. 11.

**)

Vrd. ka Л.С.Бархударов, op. cit. lk. 12 - 14.

Küsimusele, kas kaassõnad võivad muutuda määr sõnadeks, tuleb vastata eitavalt. Küll aga annab kaassõnade tihedam liitumine noomeniga teatavas kontekstis võimaluse uute adverbide, sedapuhku liitadverbide tekkimiseks. Kõhndsõna kaotab oma algse tähenduse ja moodustab koos kaassõnaga uue, ülekantud tähenduse omava määr sõna, näit. aegamööda, mehemoodi, vastuoksa, üleöö jt. Sellistes liitadverbides tuleb ilmekalt esile sõna funktsioneerimise dialektika: kaassõnaks kujunenud adverb irdub tegusõnast ja seostub kõhndsõnaga, seejärel ühineb kaassõna noomeniga liitadverbiks, saades taas verbi määritlejaks.

Sidesõnade teke on keeleajalooliselt seotud lause grammatilise struktuuri, esmajoones lauses väljenduvate rinnastavate ja alistavate suhete arenguga. Uurimused on näidanud, et suurem osa sidesõnadest kujunes suhteliselt hilja teatavate adverbide või adverbiaalsete vormide grammatikaliseerumise tulemusena.^{*)} Viimased omakorda lähtusid pronominaaltüvedest. Nii näiteks on kui (soome kuin) instruktiivivorm algse adverbiaalsete tähendusega, kuidas asesõnatüvest ku- (vrd. soome ku/ka). Samatüvelised on terminatiivne kuni ja essiivne kuna. Sidesõna et lähtub demonstratiivpronoomeni tüvest e- (skilunud asesõnas e/mb-kumb). Abessiivse adverbivormi et (ettäk, vrd. soome että) tähenduseks oli 'nii'. Samatüveline on komparatiivi esindav ehk (vt. lk. 68). Sidesõna aga arenes adverbiaalse üleminekuvormi kaudu nimisõnast aeg. Georg Mülleri poolt rõhumäär sõnana kasutatud aikas^{**)} võiks olla illatiiv possessiivsufiksi liсандига.^{***)} Kaasaegsete soome-ugri keelte konjunktsioonide hulgas pole ühtki vana algupärast sidesõna - nad on kas

*) Vt. Г.Г.Скиба, Переход самостоятельных слов в служебные в современной русской языке. Автореферат. Львов 1954. Лк. 14 ж-д.

**) Vt. Neumunddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600-1606. Dorpat, 1891. Lk. 258.

***) Vt. P. Ariste, Etimoloogilisi märkmeid. Tartu 1940. Lk. 4.

laenatud (germani algupära on näit. eesti ja, liivi nn)
või arenemised eespool osutatud viisil.*)

Uute sidesõnade tekkimine jätkub ka tänapäeval. Kui aga adverbide muutumine kaassõnadeks on tavaline ja kaasaja keeleski aktuaalne nähtus, siis sidesõna kategooriasse siirdub adverb märksa harvemini. Üheks põhjuseks on kindlasti asjaolu, et sidesõnade funktsioonid keeles pole nii laiahaardelised kui kaassõnade omad. Seega ei ole vajadus uute konjunktsioonide järele kaugeltki nii pakiline kui vajadus mõistetevahelisi suhteid väljendavate kaassõnade järele. Sidesõnade hulk, mis lubavad kõnelda määr sõnade hilisest grammatikaliseerumisest eesti keeles, on piiratud. Enamasti on sidesõnadeks muutunud viisi-, määr- ja rühm määr sõnad, nagu ainult, eriti, isegi, isegi, eriti, justkui, järelikult, koguni, niivõrd, nimelt, ometi, samuti, vaevalt jt. Näit.: ...saan...näha hädä ja risti, eriti vist Mirnõis. (Smuul JJ 19.)...mitükümmend, koguni mitusada meetrit lauti ja pikuti - (Seals. 83.) Uuritakse hiidü neilt, kes Kaplinnast juba teist korda läbi sõidavad, nimelt esimesest Antarktise-ekspeditsioonist osavõtjatelt. (Seals. 61.) ..."Pingviinide" juhid ja mehaanikud, samuti need, kes ka pääval neid masinaid küllalt hindavad, istuvad "Pingviinidel". (Seals. 34.) Vaevalt oli opmanni tüse kogu ... aeda kadunud, kui mõned mehed talle tulisejalu järele hüppasid. (Vilde MS 341.)

Oleme vaadelnud määr sõnade muutumist abisõnadeks. Vastupidist protsessi abisõnade muutumist taas määr sõnadeks võib täheldada mõnede sidesõnade osas, mida on keele suhteliselt hiliselt arenemisastmel hakatud kasutama rühm määr sõnadena, näit. aga, ehk, ent, ja, kui, kuid, ning, vaid, või jt. "Eks anna aga pealegi..." (Tammsaare TÕ I 129.) "...Teisepere rahvas ehk väljas tööl, põlegi teisi koõus..." (Seals. 34.) Ja marssalist Griša või Grišast marssal valvas isa und. (Smuul JJ 21.) Kuid ennäe! ...Mu tühja kolusse/sigineš mõte. (Vetema L 54.) Ning oli suur rõõm Vargamäe Tagaperes... (Tammsaare TÕ I 34.)
"...Oled ikka vist Vargamäe uusi perenaisi või...?" (Seals. 24.)

*) Vrd. Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка. Часть 1. Москва 1955. Лк. 28 jj-d.

Sidesõnade niisugune kasutamine on võimalik seetõttu, et rõhümäärsõnad ei oma otsest leksikaalset tähendust, vaid väljendavad suhtumist. Abisõnade, sealhulgas sidesõnade muutumine iseseisva tähendusega määrsõnadeks ei tule arvesse juba üksnes abisõnade semantilise sisu piiratuse tõttu.*)

Antud töö raames oli võimalik määrsõnade ja abisõnade suhteid ainult põgusalt puudutada. Küsimus on küllaltki komplitseeritud, ent suure teoreetilise tähtsusega - peegeldavad ju sõnaliikide siirded keele ja mõtlemise arengusuundi eri aegadel.

KOKKUVÕTTEID

Adverbi kui grammatilise kategooria omapära seisneb tema tihedais suhetes teiste sõnaliikidega. Seetõttu aitab adverbi uurimine eri keeltes valgustada mitmesuguseid küsimusi grammatika ja sõnavara alalt, pakkudes lisa keele seaduspärase arenemise mõistmiseks.

Adverbi osas kajastub keele arenemise seaduspärasus eelkõige adverbidel ajalooliselt tingitud kujunemisviisides. Läänemeresoome keeltes lähtuvad adverbid üldiselt noomeni-, harvemini verbivormidest. Käändetunnustest arenenuks osutu-

*) Käesolevas töös ei leidnud käsitlemist määrsõnade suhteid hüüdsõnadega, mida, nagu eespool märgitud (vt. lk. 18), ei tule pidada abisõnadeks, vaid omaette erifunktsiooniliseks sõnaliigiks. Olgu siinkohal tähendatud vaid niipalju, et jäljendavad hüüdsõnad lähenevad teatavalt juhtumil adverbidele nii semantiliselt kui süntaktiliselt, näit. kikk - kõlk, tikk - takk, till - tall jt. Adverbideks, mitte interjektsioonideks peame ti-liitelisi tuletisi häälti jäljendavatest sõnatüvedest, näit. krapsti, komdi, prauhti jt. (vt. lk. 78). Beldused adverbialiseerumiseks puuduvad tundmusi ning aistinguid väljendavatel interjektsioonidel nagu ai, ennäe, hurraa, oh jt., samuti hüüdsõnadel, mis jäljendavad loomade häälitsusi või mida kasutatakse loomade hoikamiseks, ergutamiseks või peletamiseks, näit. auh, kukeleegu, näu; kiis-kiis, kott, noo jt.

sid lähemal analüüsimisel ka tänapäeval näiliselt iseseisvad adverbe tuletavad sufiksids. Adverbide allikana on olnud kõige produktiivsemad kohakäänded, nende hulgas vanad väljasurnud kohakäänded (essiiiv-lokatiiv, partitiiv-ablatiiv ehk delatiiv, latiiv, ä-illatiiv jt.), teistest käänetest instruktiiv. Nime-
tatud käänetele taandub suur osa adverbisufikseidki, näit.sis-
kohakäänetele -sti, -stikku, väliskohakäänetele -li, -lt, -ldi
-kil. Sealjuures on käändelõpuga enamasti liitunud veel inst-
ruktiivi tunnuse adverbialse funktsiooni selgemaks esiletoo-
miseks. Adverbiliiteteks võis kujuneda ka teatava nominaalsufiki-
si või tunnuse instruktiivivorm üksi (näit. -si, -kesi, -nisi).

Kohakäändelised adverbid on üldiselt säilitanud tähedama
sideme lähtesõnaga kui teistes käänetes olevad määrsõnad. See
avaldub muuhulgas ka paljude määrsõnade osalises deklinaerumi-
ses (näit. kokku-koos-koost; kõrvale-kõrval-kõrvalt). Teiselt
poolt võis muutuv noomen areneda muutumatuks adverbiks. Sel
juhul on adverb tähenduselt märksa enam kaugenenud lähtesõnast
(näit. iaal, ikka, jalamaid, joonelt).

Enamasti on lähetuvi adverbis veel praegugi selgesti
äratuntav ja tavaliselt ka käändsõnana (resp. tegusõnana) tar-
vitatav, näit. asjata (-asi), elades (-elama), jõude (-jõudma),
ruttu (-rutt) jt. Selle kõrval kohtame näiteid, kus omaaegne
noomen on keelest taandunud, säilitades ainult teatava vormi
adverbina - ammu, mööda, ikki, üpris.)

Sageli on määrsõna pika ja keerulise arengu tulemusena
niivõrd kaugenenud lähtevormist, et ainult keeleajalooline
analüüs ja võrdlus sugulaskeeltega võib taastada sideme prae-
guse ja algkuju vahel. Näiteina võib nimetada adverbe kuidas,
nõnda, seal, taas, tollal jt.

Eri lähnemeresoome keeltes näeme, kuidas keele kogu kään-
namissüsteem võib aja jooksul muutuda, adverbidena elab aga
edasi käändeid, mis on asjaomastest keeltest elavate käänete-
na ammugi taandunud.** Eesti keeles ei kasutata käändema inst-

* Vastav tüvisõna leidub veel soome murretes kujul ypvymä
rohkus, küllus³.

** Vrd. P. Ariste, Adverbide arenemisest lähnemere keeltes. -
Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aast-
täpäevale. Tallinn 1952. Lk. 102.

ruktiivi, ne-komitatiivi, prolatiivi, ekstsessiivi, s-illa-
tiivi. Nimetatud känete esindajatena on säilinud vaid üksik-
kud adverbid, nagu targu, üksisilmi; iganes, üksipäini(s);
maitsi, meritsi; kinni, tänna; mant (kaassõna lõuna-eesi
murretes), tagant; siis, üles jt.

Määrsõnad (ja neist kujunenud kaassõnad) võivad säilita-
da ka vanu sõnatüvesid, näit. pea, peaegu, pigemini (vormid
noomenist piga: pea, vrd. soome pika- 'kiir-', tuota pika-
otsekohe, pian 'pea'), kaassõna saadik (vrd. soome saakka ~
saahka; tüvi saa- on tähendanud kohta, kuhu saabutakse), tal-
lele (panema) (allatiiv Läänemeresoome sõnast *talli, mille
vanim tähendus, nagu osutab lapi keel, oli 'vaiait; koht, kus
säilitatakse asju'), tänavu (asesõnatüvi *tä- ja rudiment sõna
*võsi 'aasta' essiivivormist). Arhailine tähendus 'teeviit,
märk' elab edasi abimäärsõnas tähele (tähele panema).

Jälgi laadivaheldusest kohtame omaaegse nõrga astme vormi
esindavates adverbides, nagu eel, eamal, ees, koos, koomal,
seal, taas ja teistes.

Eesti keel pakub näiteid sellegi kohta, kuidas mitu tun-
nust on võinud üksteisega liituda, et alla kriipsutada sõna
määruslikku funktsiooni. Tavaliselt liidetakse kändevormile
sufiks (näit. poolenisti) või ka vastupidi (ilmsiks). Kände-
funktsiooni tuhumise korral võidakse lisada veel teinegi
kändelõpp (sama või mõne teise kände oma), näit. senini, tä-
nini, üllesse (rahvakeeles).

Eritledes sõnu, millest on kujunenud adverbe, näeme, et
vanimad määrsõnad eesti ja üldse Läänemeresoome keeltes on
pronoomenitüvelised, näit. seal, seni, siin, siit jt. (asesõ-
natüvest *se-, *si-), tollal, toonä (asesõnatüvest *tõ-), mu-
jal (asesõnatüvest *mü-), taas, täga, taha jne. (demonstratiiv-
pronoomenist *ta, vrd. lõuna-eesi ta ~ tä), täna, tänavu, tänna (de-
monstratiivpronoomeni tüvest *tä-, vrd. soome tä/mä, eesti
te/ma).

Vanemate adverbide hulka kuuluvad ka need, mis on loodud
somaatilisel printsiibil. Somaatilise printsiibi rakendamine
näitab primitiivse inimese egotsentrilist lähtumist sõnaloo-

ninguaki.^{*)} Sõnast rind tulenevad näiteks adverbid rinna, rinnas, rinnalt, rinnaga, rinnakuti, rinnastikku, rinnu, rinnuni, rinnutsi, rinnuli, rinnakil; sõnast kõrv - kõrval, kõrvu, kõrvuni, kõrvutal, kõrvuti, kõrvustikku jt.; sõnast jalg - jala, jalal, jalus, jalul, paljajalu, jalutsi, jaluli jne. Huvitav on märkida, et paljud vanemad kaassõnadki pärinevad just somaatilistest mürasõnadest, näit. juures^{**)}, jürel, jürgi^{***)}, kanul, küljes, otsas, peal, sees jt.

Keele arenemise seaduste muutuvus peegeldub kajukalt adverbide tuletamise viiside ajaloolises muutuvuses. Seetõttu pole teatav kääne või sufiks uute adverbide moodustajana mitte kõigil aegadel samavõrra produktiivne. Nii näiteks on nominatiivi, genitiivi ja partitiivi adverbialiseerumine üldiselt minevikuline nähtus. Neis käändeis esinevad hilisemad adverbid on peamiselt liitsõnu (näit. igakord, seevõrra, üleühtegi). Kaasajal osutavad kalduvust adverbialiseerumiseks just nooremad käänded essiv ja komitatiiv, osalt ka translatiiv ja terminatiiv. Kullalt tiheda sideme adverbikategooriaga on seilitanud sise- ja väliskohakäänded, eriti inessiiv ja adessiiv. Eri lähemeresoome keeled pakuvad ilmekaid näiteid selle kohta, kuidas noomeni- või verbivõra teatavas kontekstis iridub vähehaaval antud sõnaligi vormistikust ja muutub adverbiks. Vormide adverbialiseerumine toimub eri keeltes eri viisil ja eri aegadel, vastavalt asjaomase keele spetsiifikale. Peamiselt osa sõnade adverbialiseerumisel etendab sõnatähenduse muutumine: konkreetne, esemeline tähendus kõrgeneb järk-järgult, sõna hakatakse kasutama uues, ülekantud tähenduses. Võrdleme näiteks lauseid "Poisikased kasutavad vana ust parvema" ja "Sõnaki lendles parvema tee kohal". Teises lauses on sõna parvema kaotanud oma primaarse, esemelise tähenduse. Selle tulemusena tuhmub ka tema nimisõnaline funktsioon ja toimub

*) Sama nähtus ilmneb vanade nimisõjaliste metafooride puhul, nagu kapsapes, lauajalg, peadinna, nõelasilg jne.

***) Sõna juur on algselt tähendanud inimese keha, nagu ka vare ja tüvi (vrd. soome varrella 'kärg', juures, vadja 'tõvama' 'juures'). Taimesõna hakkasid need sõnad märkima hiljem.

****) Kaassõnade jürel, jürgi lähtetüve primaarne tähendus on olnud 'mõistus', nagu seda veel praegugi osutab soome keel (soome järki).

nihe adverbi suunas. Eameses näites seevastu on sama vorm skilitanud esialgse tähenduse ja ühes sellega ka noomeni grammatilised tunnused.^{*)} Võrdleme samast seisukohast ka alljärgnevaid lausetepaare. Hiirekõrvul (hiirekõrvadel) on lillakad õied. -...olla nagu hiirekõrvul /kaseoksad vanakese pihus! (Vaarandi VL 271.) Vesi ulatus kõrini. - ...mere monotoonsus on kõrini ära tüüdanud... (Smuul JJ 45.) Ta elas surmani oma laste juures. - Liisi...ning Maret... on peisist surmani tüdinud... (Tammsaare TÕ I 238.) Õnneks ei piisa ainult isiklikust heaolust. - Seekord läks veel õnneks. Ta nakatas kõiki ma rõõuga. - Siis kuulsin rõõuga, kuidas pereisa lausus... (Nurme RL 68.) Hilistekkelisi adverbide või pooladverbide on samuti vormid alguses, peast, hetkeks, pilvena, naljaga, tõega, südamevaluga, vaevaga ja teised taolised. Näiteks: Mäed... ajasid meid alguses segadusse. (Smuul JJ 66.) "Ma ei mõista ju peast"... (Tammsaare TÕ I 229.) Läksid vaikselt...ning sil-la otsas tardusid hetkeks... (Tuulik TEV 10.) ...süüsed tantsisid pilvena sammaste ümber. (Tuglas VI 69-70.) "...võib sust veel mees saada," oli Peeter talle lahkumisel poolnalja, pooltõega öelnud... (Hint TR III 199.) "Kõik on otsas!" hüüdis ta südamevaluga... (Koidula T II 46.) Silmitsesime väljapanekuid läbi klaasi, mis...ainult vaevaga päikesekiiri läbi laseb. (Smuul JJ 263.)

Sõnavormide adverbialiseerumise kõrval jätkub adverbide morfoloogiline moodustamine tuletusliidete varal, kusjuures peamiseks adverbide tuletavaks liiteks kaasaegses eesti keeles on -lt. Kõige arvukamalt on esindatud lt-tuletised ne-, lik- ning line-liitelistest adjektiividest (kaasa arvatud rahvusvahelised sõnad) ja kesksõnadest, näit. agressiivselt, aktiivselt, automatiseeritult, elukondlikult, kollektiivselt, majandisiseselt, mehhaniseeritult, progressiivselt, sõjavastaselt, tootlikult, ökoneomselt, üleplaaniiselt jne. Ei saa öelda, et kõik uued lt-tuletised rahuldaksid kaasaja keele nõudeid. Mitmed kohmakad liitsõnalised adverbid, nagu aastaringiselt, ebaotstarbekohaselt, mitteeakohaselt, mittestatsionaarselt, omaalgatuslikult, sõjajärgselt, talvitusperioodi-

^{*)} Sama nähtust kohtame vene keeles: vrd. näit. птица убита стрелой - тройка несется стрелой.

seiselt jt. vajaksid revideerimist ja asendamist lühemate keelepraseemate sõnadega.

Märksa tagasihoidlikumalt kasutatakse uustuletiste loomisel liiteid -ti (kolhoositi, ositi, teahhiti), -gi (-alugi, -sisesi), -sisi (hindamisi, riivamisi). Klujõulisena on püsinud liide -kil (vähemal määral -vil ~ -val) deskriptiivset laadi adverbide tuletajana. Seevastu on keelest peaaegu kadunud liited -tasa, -ldasa. Ebaproduktiivseks on muutunud ka -li ja -ldi.

Kui jälgida adverbisemantilisi alaliike nende arvulise esindatuse seisukohast, siis kõige arvukamateks osutuvad viisi ja olukorda märkivad määrsõnad. See on mõistetav, sest tegemise või olemise viise, samuti olukordi, milles viibitakse, on tohutult palju, võrreldes näiteks tegevuse võimalike kohtude, ajaliste ja muude tingimustega.

Üks kaasaja keelele iseloomulikke jooni on iseseisva tähendusega määrsõnade muutumine rõhumäärsõnadeks. Nähtas näneleb inimõtlemise abstraherimisvõime pidevast kasvust, mis antud juhul väljendub teatava osa adverbide irdumises konkreetsete nähtuste ning suhete valdkonnast, nende muutumises lausevälisteks kommentaarivateks keelevahenditeks.

Keelilise abstraherumise nähtusi on ka määrsõnade siirdumine abisõnade, eeskätt kaassõnade kategooriasse, samuti noomeni- või verbivormide vahetu grammatikaliseerumine. Viimaste osas kohtame kaasjal siirdevorme, mille puhul on mõnikord raske öelda, kas nad kuuluvad noomeni (resp. verbü) või kaassõna kategooriasse, näit. alal, eesotsas, huvides, võrreldes jt. (vt. lk. 117 - 119).

Khesolev tõi püüdis näidata, et adverb on vastastikustes suhetes kõigi teiste sõnaliikidega. Seega esineb adverb kaasagees eesti keeles üsnagi kireva, laiahaardelise ning funktsiooniderohke kategooriana, mis ühendab endas üksteisest kaugete sõnaliikide keeruka süsteemi. Põhjendatult nimetab akadeemik V.V. Vinogradov adverbikategooriat "üksikute sõnaliikide vastastikuse mõjustuse ja sõltuvuse sfääriks."^{*)}

*) В. В. Виноградов, Русский язык. Москва - Ленинград 1947. Лк. 396.

Kirjainde

- Бархударов, Д. С. К вопросу о служебных словах (на материале английского языка). - Иностранные языки в школе 1965; 6.
- "- Служебные слова и их функции. - Труды Военного института иностранных языков: I. Москва 1952.
- Бубрих, Д. В. Грамматика литературного коми языка. Ленинград 1949.
- "- Историческая морфология финского языка. Москва-Ленинград 1955.
- Виноградов, В. В. Русский язык. Москва-Ленинград 1947.
- Жирмунский, В. М. О природе частей речи и их классификация. - Вопросы теории частей речи на материале различных языков. Тезисы докладов на открытом расширенном заседании **ученого** совета Института языкознания АН СССР. Ленинград 1965.
- Злобина, В. Е. К вопросу о причинах перехода слов из одной части речи в другую в финском языке. - Прибалтийско-финское языкознание. Москва 1961.
- Нохельсон, В. К. Заметки о фонетических и структурных основах элеуэского языка. - Известия Академии Наук. 1912.
- Номанов, А. Источники в современном казахском языке. Алматы 195.
- Ковнер, Г. Е. Категория наречий в современном английском языке. - Иностранные языки в школе 1951, 4.
- "- Наречие в современном английском языке. Диссе тация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ленинград 1947.
(Keskikiri)

- Колегова, Н. А. Наречие в коми языке. Кандидатская диссертация. Сыктывкар. 1950. (*Kesikiri.*)
- Майтинская, К. К вопросу о роли словообразования в развитии частей речи. - Вопросы теории частей речи на материале различных языков. Тезисы... Ленинград 1965.
- Рифтин, Л. П. Об образовании наречий. - Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия филологических наук. Выпуск 6. Ленинград 1940.
- Савченко, А. Части речи и категории мышления. Издательство Ростовского университета, 1959.
- Серебренников, Б. А. Секторная структура языка и проблема частей речи. - Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов. Тезисы... Ленинград 1965.
- Синца, П. П. Происход самостоятельных слов в служебно в современном русском языке. Автореферат. Львов 1954.
- Современный русский язык. Морфология. Под ред. Б. В. Виноградова. Москва 1952.
- Федосюк-Талкина, Т. П. Наречие в современном русском языке. Москва 1939.
- Хауланен, А. Развитие и структура финского языка. Часть I. Москва 1953.
- Иван, А. К вопросу о семантике служебных слов. Хардкюу - 1960.
- Aavik, J. Elustet instruktiiv. - Katsed ja näited IV. Tartus 1920.
- Ahlman, E. Adverbeistä. - Virittäjä 1933. Seitsemäs neljättä vuosikerta. Helsinki 1933.

- Alvre, P., Adverbide eesti taga- samojeedi taka- pronominaalsest päritolust. - Emakeele Seltsi aastaraamat VIII, 1962.
- " - Pronomeni see tüvedest läänemeresoome keeltes. - Emakeele Seltsi aastaraamat IX, 1963.
- " - Pronomenite iseärasusi. - Emakeele Seltsi aastaraamat 11, 1965.
- Ariste, P., Adverbide arenemisest läänemere keeltes. - Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale. 1802-1952. Tallinn 1952.
- " - Eesti asesõnade me, te ja meie, teie suhetest. - Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I. Tallinn 1956.
- " - Etümoloogilisi märkmeid. Tartu 1940.
- Eesti keele süntaks I. Toimetanud K.Mihkla. Tallinn 1964.
- Genetz, A., Suomen partikkelimuodot. Iliopistolinen väitöskirja. Helsingissä, 1890.
- Grenzstein, A., Eesti sõnaraamat. Tartus, 1884.
- Kettunen, L., Nüüd-sõna algupärast. - Eesti Keel 1924, 5.
- " - -sti-lõpuga adverbide algupärast. - Eesti Keel 1922, 2.
- Kluge, Fr., Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin u. Leipzig 1934.
- Mägiste, J., E. pärit, päris sõnade seletuseks. - Eesti Kirjandus 1925, 10.
- Mülenbach, K., Latviešu valodas vārdnīca. IV. Sējums. Rīga, 1929-1932.
- Papp, I., Die Hauprichtungen der finnischen Wortartforschung. FUF, Band XXXIV. Heft 1. Helsinki 1961.
- Pihel, K., Pikamäe, A., Soome - eesti sõnaraamat. Tallinn 1965.
- Posti, L., Eräs itämerensuomalainen genetiivimuodustus. Virittäjä 1937. Helsinki 1937.
- Päril, A., Mõisteõpetuse põhiküsimusi. Tartu 1966. (Rotaprint.)

- Ravila, P. Sanaluokat, erityisesti uralilaisia kieliä silmällä pitäen. - Virittäjä 1953, 57. vuosikerta, 1. vihko. Helsinki 1954.
- Rédei, K. Die Postpositionen im Syrjänischen unter Berücksichtigung des Wotjakischen. Budapest 1962.
- Schiller, A.
Lübben, K. Mittelniederdeutsches Wörterbuch. Bremen 1877 - 1886.
- Séchehaye, A. Essai sur la structure logique de la phrase. Paris, 1926.
- Soome - eesti sõnaraamat. Toimetanud J. Mägiste. - Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XIX. Tartu 1931.
- Univere, A. Omadussõnadega homonüümsetest määrad-verbidest eesti murretes. - Emakeele Seltsi aastaraamat II. Tallinn 1965.
- Wiedemann, F.J. Ehstnisch - Deutsches Wörterbuch. St.-Petersbourg, 1869.
- " - Grammatik der Ehstnischen Sprache. St.-Petersbourg, 1875.
- Viiret, J. Adverbi, üpris algupäras. - Eeski Keel 1940, 5.
- Villup, A. Viisiadverb ja selle arenemine eesti keeles. Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu 1953. (Käsikiri.)
-
- Alver, B. Tähetund. Tallinn 1966.
- Bornhöhe, E. Teosed. Tallinna jutud. Tallinn 1962.
- Cederberg, A.R. Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. Tartu 1927.
- Edasi 1966, Nr. 275, 276, 300; 1967, Nr. 20.
- Eesti luule antoloogia I. Tallinn 1955.
- Eesti luule antoloogia II. Tallinn 1955.

- Hint, A. Tuuline rand. Teine, täiendatud trükk. Tallinn 1952.
- " - Tuuline rand II. Tallinn 1954.
- " - Tuuline rand III. Tallinn 1965.
- Jakobson, A. Talikorum päev. Tallinn 1957.
- Koidula, L. Teosed I. Luuletused. Tallinn 1957.
- " - Teosed II. Jutud ja näidendid. Tallinn 1957.
- Kreutzwald, F.R. Eesti-rahva ennemuistised jutud ja vanad laulud. Esimene jägu. Tallinnas, 1860.
- Leberecht, H. Valgus Koordis. Tallinn 1949.
- Liiv, J. Teosed. Tallinn 1954.
- Luts, O. Jutustused I. Tallinn 1953.
- Madarik, J. Vabariik I. Tallinn 1947.
- (Masing, O.W.) Marahwa Näddala = Leht. Pernos, 1825.
- (Müller, G.) Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600-1606. Dorpat, 1891.
- Noorte HÄäl 1966, Nr. 255, 300; 1967, Nr. 33, 36, 39, 44.
- Nurme, M. RMhni laastud. Tallinn 1966.
- Nõukogude Üpetaja 1966, Nr. 44.
- Olevik 1882, Nr. 9.
- Rahva HÄäl 1967, Nr. 31, 36, 44.
- Rahva Lõbuleht 1900. Tartus.
- Ristikivi, K. Imede saar. - "Loomingu" Raamatukogu Nr. 27 - 30 (451-454). Tallinn 1966.
- Rummo, P.-E. Lumevalgus - lumepimedus. - "Loomingu" Raamatukogu Nr. 22 - 23 (446-447). Tallinn 1966.
- Sirp ja Vasar 1967, Nr. 1, 6.
- Smuul, J. Jäine raamat. Jaapani meri, detsember. Tallinn 1965.
- Särgava-Peterson, E. Paised. Tallinn 1958.
- Sütiste, J. Teosed I. Luuletused. Tallinn 1955.
- Tammsaare, A.H. Tõde ja õigus I. Tallinn 1964.

- Tuulas, F. Väike Illimar. Teosed. Kolmas köide. Tallinn 1962.
- Tuulik, J. Tund enne väljasõitu. - Neered autorid 1965. Tallinn 1966.
- Vaarandi, D. Valik luuletusi. Tallinn 1966.
- Valgus 1882, Nr. 15.
- Vana testament. 1657. Tlk. J. Gutseloff. (Kõsikirj.)
- Vetemaa, E. Lumesõda. - "Loomingu" Raamatukogu Nr. 22-23 (446-447). Tallinn 1966.
- Vilde, E. Külmale maale. Tartus, 1896.
- " - Mahtra sõda. Tallinn 1958.
- " - Musta mantliga mees. Tallinnas, 1886.
- " - Mõeküla piimamees. Tallinn 1955.
- Virmaline 1898, Nr. 32.
- Õhtuleht 1966, Nr. 255; 1967, Nr. 39, 44.

Kasutatud lühendid

Alver T	Alver, B., Tähetund
Bornhöhe T	Bornhöhe, E., Teosed
VEKVM	Cederberg, A.R., Valik eesti kirja- keele vanemaid mälestisi
E	Edasi
EL I	Eesti luule antoloogia I
EL II	Eesti luule antoloogia II
Hint TR I	Hint, A., Tuuline rand I
Hint TR II	Hint, A., Tuuline rand II
Hint TR III	Hint, A., Tuuline rand III
Jakobson TP	Jakobson, A., Tulikuum päev
Koidula T I	Koidula, L., Teosed I
Koidula T II	Koidula, L., Teosed II
Leberecht VK	Leberecht, H., Valgus Koordis
Liiv T	Liiv, J., Teosed
Luts J I	Luts, O., Jutustused I
Madarik V	Madarik, J., Vabariik
NH	Noorte Häl
Nurme RL	Nurme, M., Rähni laastud
NÕ	Nõukogude Õpetaja
RH	Rahva Häl
Ristikivi IS	Ristikivi, K., Imede saar
Rummo LL	Rummo, P.-E., Lumevalgus-lumepimedus
SV	Sirp ja Vasar
Smuul JĴ	Smuul, J., Jäine raamat. Jaapani meri, detsember
Särgava P	Särgava-Peterson, E., Paised
Sütiste T I	Sütiste, J., Teosed I
Tammsaare TÕ I	Tammsaare, A.H., Tõde ja õigus I

Tuglas VI
Tuulik TEV
Vaarandi VL
Vetemaa L
Vilde MMM
Vilde MP
Vilde MS
Õ

Tuglas, F., Väike Illimar
Tuulik, J., Tund enne väljasõitu
Vaarandi, D., Valik luuletusi
Vetemaa, E., Lumesõda
Vilde, E., Musta mantliga mees
Vilde, E., Mäeküla piimamees
Vilde, E., Mahtra sõda
Õhtuleht

Sisukord

	lk.
ESSÕNA	3
SÕNALIIK KUI KEELE	
KATEGOORIA	4
1. ADVERBI MORFOLOOGILINE, SÜNTAKTILINE JA SEMAN- TILINE ISELOOMUSTUS	8
2. ADVERBI AJALOOST	29
3. ADVERBIDE PÄRITOLUST JA ESINEMUSEST ESTI KIRJA- KEELES	33
A. Adverbialiseerunud	
kõhandsõnavormid	35
Nominatiiv	36
Genitiiv	38
Partitiiv	39
Illatiiv	42
Inessiiv	45
Elatiiv	47
Allatiiv	48
Adessiiv	50
Ablatiiv	53
Translatiiv	54
Essiiv	57
Abessiiv	58
Instruktiiv	60
Komitatiiv	64
Latiiv	66

	lk.
Prolatiiv	67
Ekstsessiiv	67
Adverbi de muutumine (deklineerimine ja kompareerimine)	68
B. Adverbialiseerunud tegusõnavormid	70
C. Liidete abil tuletatud adverbid	72
- <u>sti</u>	72
- <u>mini</u>	77
- <u>ti</u>	78
- <u>tassa</u>	81
- <u>kuti</u>	81
- <u>stikku</u>	81
- <u>si</u>	82
- <u>kasi</u>	83
- <u>misi</u>	84
- <u>li</u>	85
- <u>lt</u>	87
- <u>ldasa</u>	96
- <u>ldi</u>	96
- <u>kil</u> (- <u>gil</u>)	97
- <u>vel</u> , - <u>vil</u>	98
Rõhutavad liited	99
Eri tunnuste liitumine adverbides	100
D. Liitadverbid ja adverbiaalsed väljendid	101
E. Laenadverbe	108
4. ADVERBI SUHTED ABISÕNADEGA	111
KOKKUVÕTTEID	122
Kirjandus	128
Kasutatud lühendid	134

ТАЛЛИНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ ИМ. Э.ВИЛЬДЕ

Таллин, Нарвское шоссе 41

Кафедра эстонского языка и литературы

А. В и л х у и

НАРЕЧИЕ В ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Учебный материал

На эстонском языке

Vastutav toimetaja E. Janno

Kaane kujundas A. Pralla

Korrektor E. Kaal

Trükkimise aeg 18.02.1969 . Trükipaber nr.2 60x84/16
Trükipg. 8,6. Tingtrükipg. Arvestuspg.
Trükiarv 500. MB-08981 . Tellimus nr. 292
RP, "Eesti Maahitusprojekt" rotaprint 1969

Hind 86 kop.

A

88607

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00885199 2